

Cəfər Məmmədov

Heinrich Thomsoni mälestused Bakuust aastatest 1914-1921

Cəfər Məmmədov

**Heinrich Thomsoni mälestused
Bakuust aastatest 1914-1921**

Kaane kujundus Taisto Toim
Pildi materjal: Kadi Heinsalu erakogu
Teostus: trükikoda EVG Print, www.evgprint.eu
Ofset OÜ

kõik õigused kaitstud
Autoriõigus; Cəfər Məmmədov 2012

ISBN 978-9949-30-504-9

Sisukord

Eestlaste ränne Kaukaasiasse.....	5
Bakuu Eesti Seltsi loomine.....	7
Bakuu Eesti Seltsi osavõtt Kaukaasia ja Krimmi Eesti asunike kongressist.....	27

Heinrich Thomsoni mälestused Bakuust aastatel 1914-1921

Sissejuhatus.....	30
Kaks kuud Peterburis.....	31
Sõit Bakuusse, teade alanud sõjast.....	34
“Badalow & Ko” raualadu.....	36
Bakuu ja nafta.....	38
Eestlaste otsingul.....	42
Bakuu Eesti Selts.....	44
A/S “Melikov & Machmurov”.....	46
Bakuu Sõjatööstuse Komitees.....	50
Võtan naise.....	51
Eestlaste väljarändamine.....	52
Tsaarivalitsus on langenud.....	55
Enamlased püüavad võimule tulla.....	59
Armeenlased haarav võimu enda kätte.....	62
Türklased tulevad.....	63
Balti Komitee asutamine.....	65
Elu Aserbaidžaani Vabariigis ja teenistus Raudteedevalitsuse Toitlustuskomitees.....	70
Lähem tööle Kroonu Palatisse.....	72
Saabusid inglased.....	74
Elu läheb edasi.....	75
Bakuu Eesti Rahva Nõukogu.....	77
Venelased korraldavad enamliku riigipöörde.....	79
Toidupuudus sundis taas ametit vahetama.....	81
Ettevalmistused kodumaale sõiduks.....	83
Võimudega tuli olla ettevaatlik.....	85
Tegevusse asus Eesti Vabariigi konsul Aserbaidžaani Nõukogude Vabariigi juures.....	91
Kõhklejatele oli otsustamisel abiks tšekaa.....	92
Hüvasti Bakuu.....	94
Teel Moskvasse.....	97
Moskvas.....	99
Jõuame Eestisse.....	100
H. Toometi päeviku lõpuosa.....	100
Kasutatud kirjandus ja arhiivimaterjalid.....	105

Eestlaste ränne Kaukaasiasse. Bakuu Eesti Seltsi loomine

Eestlaste ränne Kaukaasiasse

Tsaarivalitsuse majandusreformide viidi XIX sajandil ellu kogu Vene impeeriumi territooriumil, nii Põhja-Aserbaidžaanis kui teistel rahvuslikel ääremaal, sh ka Aserbaidžaanist nii kaugel asuvas Eestis. Muudatused impeeriumi sotsiaal-majanduslikus elus löid objektiivsed tingimused kodanliku ühiskonna kihistumiseks.

Siinkohal kordame, et tsaarivalitsus viis majandusreformide ellu ka Eesti territooriumil. 1849. aastal võeti vastu talurahva seadus, mille kohaselt said Liivimaa talupojad õiguse osta maad päriseks. 1856. aasta seadus laiendas sedasama talupoegade õigust Eestimaa kubermangu territooriumile. Vastavalt nendele talurahva seadustele said talupojad õiguse oma majapidamiste loomiseks. Kuid Eestis oli kapitalism arenenud kiiremas tempos kui paljudes teistes kubermangudes ja talupoegi tõrjuti põllupidamisest välja. Põhjuseks oli asjaolu, et suur osa saagikaid maid oli endiselt mõisnike käes.

Sel perioodil olid paljud talupojad sattunud raskesse majanduslikku olukorda: maad oli vähe või ei olnud üldse, Eestis aga maad müügiks ei jätkunud ja nad olid sunnitud oma kodukoha maha jätma. Nad suundusid rikkamatesse Kaukaasia, Krimmi ja Siberi kubermangudesse, kus maa oli viljakandvam ja kergemini haritav, selle ostmine või rentimine odavam kui Balti kubermangudes. Viljakas muld töötas suuremaid sissetulekuid.

1863. aastal kehtestatud uus passikorraldus võimaldas talupoegadel vabamalt liikuda. Lootuses pääseda baltisaksa mõisnike omavoli alt ja saada üle majandusraskustest ning luua oma iseseisev majapidamine rändasid Eesti talupojad lõunasse ja itta. Märkimisväärne, et sellist võimalust ei olnud kaugeltki kõigil Eesti maata talupoegadel. Massiline ümberasumisliikumine eeldas selleks materiaalsete vahendite olemasolu. Kellel selline võimalus oli, see ka Eestimaalt lahkus.

1897. aasta rahvaloenduse andmeil oli impeeriumi territooriumil 1 miljon 738 eestlast, neist 518 594 inimest elasid Liivimaal ja 356 959 Eestimaal . Sel perioodil asus osa

kodumaalt lahkuma sunnitud eestlasi elama Venemaa teistesse kubermangudesse. 1897. aasta rahvaloenduse andmetele tuginedes võime kinnitada, et ümberasunud eestlastest suur osa leidis elukoha Kaukaasia regioonis. Kui mainitud aastal elas Kesk-Aasias 440 ja Siberis 4202 eestlast, siis Kaukaasias tõusis nende arv 4281ni. On täiesti arusaadav, et enamik nendest eestlastest kuulus talurahva hulka.

XX sajandi algusest pärinevate andmete põhjal elas eestlasi nii Lõuna-Kaukaasia aladel kui Põhja-Aserbaidžaanis. 1903. aastast on teada, et ainuüksi Bakuu kubermangus ulatus eestlaste arv 341ni, neist 228 olid mehed ja 113 naised.

Aserbaidžaanis tegutsenud Eesti Rahva Nõukogu esimehe Robert Puuri kirjas 30. juunist 1920. aastast Eesti Vabariigi peaministrile on öeldud, et "... Aserbaidžaanis elab 600 eestlast". Kirja autor rõhutab eriti, et "see on registreeritud eestlaste arv ja eestlaste registreerimine jätkub". Kohaliku elanikkonna hea tava kohaselt, mis iseloomustab aserbaidžaaane ammudest aegadest, muutus sel perioodil heategevus eriti ulatuslikuks. Ammu enne valitsuse otsust luua seltsid tegutses siin mitmeid heategevuslikke organisatsioone. Bakuu eestlased püüdsid pidevalt abistada ja toetada üksteist. Et selline vastastikune abi oleks tõhusam ja seda iseloomustaks organiseeritus, tekkis vajadus ühendava organisatsiooni järele. Selleks oli vaja valitsuse luba. XX sajandi alguseks olid vajalikud tingimused organisatsiooni loomiseks olemas.

Bakuu Eesti Seltsi loomine

XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi algusaastail oli heategevus Põhja-Aserbaidžaanis laialt levinud. Loodi mitmesuguseid heategevusorganisatsioone, otsiti uusi töövorme ja tegevussuundi. 1905.–1907. aasta sündmused tähistasid nii Venemaa kui Põhja-Aserbaidžaanis ühiskondlik-poliitilises elus uue perioodi algust.

Aserbaidžaanis rahvusliku vabadusliikumise alusepanija M. R. sulzad. on märkinud, et pärast 1905. aasta revolutsiooni hakkasid ilmuma päevalehed ja teised väljaanded, lõi õitsele kirjanduslik loomine, arenesid heli- ja teatrikunst, avati kirjastusi, loodi poliitilisi rühmitusi ja organisatsioone. 1905. aasta revolutsioon Venemaal sundis tsaarivalitsust tegema teatud järeleandmisi. Nii kinnitas tsaarivalitsus 4. märtsil 1906. aastal “Ühingute ja liitude ajutised eeskirjad”. See dokument mängis olulist rolli heategevuse organiseerimise valdkonnas nii aserbaidžaanide kui teiste rahvaste hulgas. Pärast ühingute ja liitude loomise ukaasi väljakuulutamist võis märgata kultuurharidusliku tegevuse elavnemise tendentsi Vene impeeriumi mittevõene rahvaste hulgas. Just selle ukaasi mõjul tekkis Bakuus mitmeid rahvuslikke ühiskondlikke organisatsioone.

Sel perioodil oli Põhja-Aserbaidžaanis heategevusorganisatsioonide hulgas nii islamiusuliste kui mitteislamiusuliste ühinguid, kusjuures viimased olid ülekaalus. Nimelt tegutses tol ajal Bakuus hulgaliselt sakslaste, juutide, eestlaste, lätlaste, leedulaste ellu kutsutud heategevusselts. Nende seltside peamine eesmärk oli hoolitseda oma rahvuskaaslaste kultuurilise ja vaimse arengu eest, tugevdada nende solidaarsustunnet ja korraldada vastastikuse abi osutamist.

XX sajandi algul Bakuus tegutsenud mitteislami seltsidest pakub erilist huvi Bakuu Eesti Selts. Seltsi loomisloog ja tegevuse uurimine on eriti aktuaalne sellest vaatenurgast, kuidas loodi ja arenesid poliitilised, majanduslikud ja kultuurisidemed Eesti ja Aserbaidžaanis vahel ning kuidas need toimivad tänapäeval.

Bakuu Eesti Seltsi asutajaliikmed pöördusid 1. veebruaril 1910. aastal Bakuu linnaülemale avaldusega, milles palusid

4. märtsi 1906. aasta “Ühingute ja liitude ajutiste eeskirjade” alusel registreerida oma selts. Avaldusele oli lisatud seltsi põhikirja kaks eksemplari – üks vene, teine eesti keeles. Märkimine, et avaldusele olid alla kirjutanud kõik seltsi asutajaliikmed ja

allkirjade õigsust oli kinnitanud Bakuu notariaalkontor. Selles dokumendis on andmed seltsi asutajate kohta.

Ees-, isa- ja perekonnanimi	Endine elukoht	Praegune elukoht
1. Karl Jakobi p Seller	Liivimaa kub, Pärnu mk	Bakuu, Voznessenski 3
2. ErnestMartini p Liventhal	Eestimaa kub	Bakuu, Lentsovi põik 6
3. Martin Adolfi p Tomingas	Liivimaa kub, Pärnu mk	Bakuu Kamenisti 92
4. Ivan Ivani p Randmann	andmed puuduvad	Bakuu, Tsjornõi gorod
5. Jaan Lausi p Kolk	Liivimaa kub, Pärnu mk	Bakuu, Telefonnaja 12
6. Mihhail Denissi p Kolk	Liivimaa kub	Bakuu, Telefonnaja 12

8. aprillil 1910. aastal kutsuti Bakuu Eesti Seltsi põhikirja arutamiseks ja kinnitamiseks kokku Bakuu kubermangu Seltside ja Ühingute Asjadevalitsus. Tähelepanuväärne on, et arutelust võtsid osa valitsusasutuste ametlikud esindajad järgmises koosseisus:

1. Bakuu linnaülem, polkovnik Martõnov – esimees;
2. Bakuu linnaülema abi, polkovnik Podgurski;
3. Bakuu linna ringkonnaprokurör, titulaarnõunik Manjulov;
4. Bakuu riigipalati juhataja kohustetäitja, riiginõunik Meinhard;
5. Bakuu kubermangu vabrikute peainspektor, õuenõunik Samonin;
6. Bakuu linnapea kohustetäitja Safar.liyev;
7. Bakuu linnaduuma volinik Iretski;
8. asjadevalitsuse sekretär Revenko.

Karl Seller oli volitatud Bakuu Eesti Seltsi põhikirja kohta seletusi andma.

Nii saigi “Ühingute ja liitude loomise ajutiste eeskirjade” alusel Bakuu Eesti Seltsi põhikirja projekt Bakuu kubermangu Seltside ja Ühingute Asjadevalitsuse 8. aprilli 1910. aasta istungil kinnitatud. Ühtlasi võeti istungil vastu otsus registreerida seltsi põhikiri ja anda selle üks eksemplar asutajaliikmele K. Sellerile, teine eksemplar lisada asjadevalitsuse dokumentidele. Otsuse on alla kirjutanud Bakuu linnaülem polkovnik Martõnov ja kõik istungist osa võtnud isikud. Sellel istungil vastu võetud põhikirja projektil on resolutsioon, et selle on kinnitatud Bakuu kubermangu Seltside ja Ühingute Asjadevalitsuse 8. aprilli 1910. aasta otsusega nr 6 ja Bakuu Eesti Selts on registreeritud nr 77 all.

Bakuu Eesti Seltsi põhikirjas on 13 osa, milles kokku 43 paragrahvi. Nendes kajastuvad selgelt eesmärk, koosseis, seltsi liikmete kohustused, seltsi uute liikmete vastuvõtmise kord, liikmete vabatahtliku väljaastumise ja väljaheitmise kord, eestseisuse koosseis, peakoosoleku pädevus, seltsi rahalised vahendid, seltsi likvideerimise kord jms.

Tuleb märkida fakti, et seltsi eestseisuse hilisemat tegevust jälgides selgub veelgi mitmesuguseid asjaolusid, kuigi need ei kajastu põhikirjas. Ilmselt oli see tingitud Vene impeeriumis aset leidnud ühiskondlik-poliitilistest muudatustest. Põhikirjas ei ole ühtki punkti seltsi lipu kohta, kuid mõne tegevusaasta järel arutas eestseisus seda teemat ning otsustas asutada Bakuu Eesti Seltsi lipu ja heisata see seltsi asukohas. Märkigem, et selline otsus tehti

9. aprillil 1917. aastal ja seltsi eelarvest eraldati lipu soetamiseks 75 rubla. Sel eemärgil moodustati komisjon, mille koosseisu kuulusid Seller, Thomson, Vellau ja Grünbach. Samal istungil otsustati, et seltsi lipule tuleb järgmine tekst:

“Бакинское Эстонское Общество
Elagu Demokratiline Vabariik”.

“Demokraatliku vabariigi all mõeldi Eestit.

Põhikirjas olid märgitud järgmised Bakuu Eesti Seltsi eesmärgid: seltsi liikmete ühiste jõupingutustega tagada Bakuus ja linna ümbruses elavate eestlaste vaimsete (kultuuriliste ja moraalsete) ning majanduslike vajaduste rahuldamine; abistada Balti kubermangudest välja rännanud eestlasi. Eespool

mainitud eesmärkide saavutamiseks oli välja töötatud järgmine tegevusprogramm:

- a) leida seltsi eestseisuse jaoks ruumid;
- b) üldistel alustel soetada kinnis- ja vallasvara ning hallata seda;
- c) avada raamatukogu ja lugemistuba;
- d) korraldada koosolekuid, loenguid, vestlusi, kontserte, näitetrupi etendusi ja tantsuõhtuid;
- e) abistada oma liikmeid töökohtade leidmisel;
- f) abistada oma vaesemaid liikmeid, osutades nendele juriidilist ja meditsiinilist abi;
- g) korraldada seltsimeheliku kohtu istungeid, kui tekkivad arusaamatused või vaidlused.

Bakuu Eesti Seltsi põhikirja järgi võisid seltsi liikmeks saada mitte ainult eesti rahvuse esindajad, vaid kõik, kes tundsid huvi eestlaste käekäigu vastu, seejuures sõltumata soost: nii mehed kui naised. Seltsi liikmete arv ei olnud piiratud, samuti olid kõigil liikmetel ühesugused õigused ja kohustused seltsi ees.

Igakuks, kes soovis saada seltsi liikmeks, pidi maksuma sisseastumismaksu 3 rubla ja seejärel 1% oma igakuisest palgast. Seltsi liikmed said liikmekaardid.

Põhikirja järgi ei võetud teist korda liikmeks neid, kes vabatahtlikult olid seltsist välja astunud. Kui seltsi liige ei maksnud liikmemaksu ilma mõjuva põhjuseta, heideti ta seltsi peakoosoleku otsusega seltsi liikmeskonnast välja; mõjuvaks põhjuseks loeti vaid tööpuudust ja haigust.

Hiljem arutleti liikmemaksu üle veel kord ja viidi sisse muudatused. Nii võeti pärast põhikirja projekti kinnitamist 9. jaanuaril 1911. aastal vastu otsus hakata liikmemaksu arvestama isiku seltsi astumise päevast ja kehtestada, nagu eespool mainitud, sisseastumismaksuks 3 rubla. Üldtunnustatud reegel oli, et kui seltsi liige mingil põhjusel ei suuda maksta liikmemaksu, siis oodatakse kolm kuud. Kes ei maksnud liikmemaksu mõjuva põhjuseta, see heideti seltsist välja. Kui sooviti taastada liikmelisus, pidi uuesti maksuma ka sisseastumismaksu 3 rubla.

Bakuu Eesti Seltsi 12. jaanuari 1914. aasta istungil võeti vastu otsus liikmemaksu suuruse muutmise kohta: meestele kehtestati liikmemaks 2 rubla, naistele 1 rubla. Lisaks otsustati samal istungil

kehtestada 1 rubla suurune sisseastumismaks. Samuti otsustati, et liikmed, kes ei ole tasunud ühe aasta jooksul liikmemaksu, heidetakse seltsist välja.

Mõne aasta möödudes arutleti 28. veebruari 1916. aasta seltsi peakoosolekul uuesti liikmemaksu üle ja tehti otsus selle suurendamise kohta: meestele kinnitati liikmemaksu suuruseks 5 rubla, naistele aga 3 rubla.

Viimased muutused liikmemaksu kohta tehti Bakuu Eesti Seltsi põhikirjas 21. märtsil 1920. aastal. Seltsi peakoosolekul, mida juhtis Puur, võeti vastu otsus tõsta liikmemaks ennekuulmatult kõrgeks. Kõik liikmed pidid maksma 25 rubla, sisseastumismaksu suuruseks kehtestati 5 rubla.

Bakuu Eesti Seltsi põhikirja IV osa käsitleb uute liikmete vastuvõtmise korda. Selles on muuhulgas öeldud:

a) seltsi asutamisest osa võtnud isikud, kes kirjutasi alla seltsi põhikirjale, loetakse asutajaliikmeteks ja nad saavad tingimusteta seltsi liikmeks;

b) seltsi astuda soovijad peavad saama kahe seltsi liikme soovituse (käenduse);

c) seltsi asukohta esitatakse seltsi astuda soovija perekonnanimi, aadress, elu- ja töökoht. Kui kahe nädala jooksul keegi seltsi liikmetest ei ole selle oma andmed esitanud ja käendajatelt soovitud saanud isiku vastuvõtmise

vastu, loetakse ta vastuvõetuks ilma hääletuseta. Kui tekib vastuväiteid, siis otsustab liikmeks vastuvõtmise korraline peakoosolek.

Põhikirja V osas on esitatud liikme seltsist vabatahtliku väljaastumise kord. Selles osas on öeldud, et isik, kes soovib liikmesusest lahti öelda, peab esitama avalduse seltsi eestseisusele, avaldus vaadatakse läbi korralisel peakoosolekul. Kui see isik ei pidanud seltsis mingit ametit, võis ta end lahkunuks lugeda avalduse esitamise päevast alates. Vastasel korral tuli isikul enne lahkumist üle anda tema valduses olevad seltsi dokumendid, varad jms.

Põhikirja VI osas on märgitud, et kui seltsi liige ei täitnud talle pandud kohustusi või oli kahjustanud seltsi huve, kuulab peakoosolek süüdlase ja tema kaitsja selgitusi ning liikme seltsist väljaheitmine otsustati hääletusel.

Põhikirja järgi (VII osa) juhivad seltsi elu peakoosolek, eestseisus ja revisjonikomisjon. Peakoosolekut peeti kõrgeimaks

organiks ja lõplikuks instantsiks. Peakosolekud jagunesid korralisteks ja erakorralisteks. Korraline peakosolek kutsuti kokku iga aasta jaanuarikuus varem kindlaksmääratud korras. Korralisel peakosolekul vaadati läbi eestseisuse ja revisjonikomisjoni aruanne, aga samuti tulude-kulude eelarve. Erakorraline peakosolek kutsuti kokku järgmistel juhtudel:

- a) kui eestseisuse koosolekule läbivaatamiseks esitatud probleemid ei kuulunud eestseisuse pädevusse;
- b) kui revisjonikomisjon jõudis seisukohale, et eestseisus on ületanud oma volitusi;
- c) kui üks kolmandik seltsi liikmetest nõudis erakorralise peakosoleku kokkukutsumist.

Põhikirja VIII osas pealkirja all "Seltsi peakosolek" on toodud seltsi kõrgeima organi – peakosoleku – õigused ja kohustused. Peamised neist võib kokkuvõtlikult formuleerida järgmiselt:

- a) peakosolek kuulab ära lõppenud tegevusaasta aruande ja revisjonikomisjoni ettekande;
- b) peakosolek kinnitab eelarve ja määratleb seltsi tegevussuunad;
- c) peakosoleku pädevusse kuulub eestseisuse ja seltsi liikmete vastutusele võtmine ja töölt kõrvaldamine.

Lisakseeltoodule kuulus peakosoleku pädevusse liikmemaksu suuruse määramine ja töötajate palkade kinnitamine; eestseisuse, revisjonikomisjoni ja seltsimeheliku kohtu valimine; põhikirjas täienduste ja muudatuste tegemine; seltsi tegevuse lõpetamine.

Otsustamisvõimeliseks loeti peakosolek, millest võtsid osa rohkem kui pooled seltsi liikmed. Kui kokkutulnud peakosolek ei saanud alustada tööd kvoorumipuudumise tõttu, siis kutsuti peakosolek kahe nädala pärast uuesti kokku.

Seltsi põhikirjas on selgesti fikseeritud ka peakosoleku töö korralduslikud tegevused. Nii näiteks on kehtestatud, et igal koosolekul valitakse kokkutulnute hulgast koosoleku juhataja, protokollija ja häältelugejad, kusjuures viimasteks ei valita eestseisuse ja revisjonikomisjoni liikmeid.

Eestseisuse ja revisjonikomisjoni liikmed valiti peakosolekul salajase hääletamisega.

Esmakordselt valiti Bakuu Eesti Seltsi juhtivad organid 30. mail 1910. aastal. Kuna sel ajal Bakuu Eesti Seltsil ei olnud oma ruume, toimusid need valimised Bakuu Läti Seltsi hoones. Alljärgnevalt toome valitute nimekirja:

Bakuu Eesti Seltsi juhtivate organite esimene koosseis

Nimi	Amet seltsis	Aadress
<i>Eestseisus</i>		
K. Seller	esimees	Voznessenski 3, G. Z. Tagiyevi maja
M. Randmann	abiesimees	Bratja Nobel
M.A. Tomingas	laekahoidja	Politseiskaja 14
J. L. Oja	laekahoidja abi	Telefonnaja
E. M. Liventhal	kirjatoimetaja	Verhnjaja Nagornaja, Dadasovi maja
<i>M.J. Raha</i>	kirjatoimetaja abi	
<i>Revisjonikomisjon</i>		
T. Nürnberg		Kaspia Musta mere Selts
M. G. Jaanson		Verhnjaja Nagornaja, Dadasovi maja
<i>Eestseisue liikmed</i>		
A. K. Pedajas	liige	Telefonnaja 12
J. R. Adamson	liige	Bibi-Heyb.ti Nafalani Naftatööstus
J. J. Henmanskraft	liige	Tatarskaja 12
E. Sepp	liige	Tserkovnaja 7
Pr A. J. Randmann	liige	Bratja Nobel
Pr J. A. Igge	liige	Bratja Nobel
E. K. Oja	liige	Telefonnaja 12

R. A. Puur	liige	Musa Nagiyevi maja Balaxanis
I. A. Nürnberg	liige	Kaspia ja Musta mere Selts Bibi-Heyb.tis

Põhikirja järgi valiti eestseisus üheks aastaks.

Arhiividokumendid ja andmed perioodilistest väljaannetest võimaldavad jälgida Bakuu Eesti Seltsi tegevust ajavahemikul 1910–1920.

Alljärgnevalt toome andmed seltsi eestseisuse koosseisu kohta nimetatud aastatel.

Bakuu Eesti Seltsi eestseisuse koosseis aastatel 1910–1920

Aastad	Esimees Abiesimees	kirjatoimetaja kirjatoimetaja abi	laekoahoidja laekahoidja abi	revisjonikomisjon
1911	K. Seller R. Puur	M. Raha T. Animägi	M. Tomingas J. Oja	H. Janson, M. Kolk, J. Loosberg
1912	K. Vellau R. Puur	M. Raha J. Bergström	J. Randmann J. Oja	K. Seller, M. Kolk, Tomingas
1913	K. Vellau K. Seller	A. Freiberg -	J. Randmann J. Oja	M. Kolk, Mölder, J. Pedajas
1914	K. Seller O. Kaber	A. Freyberg A. Kutukoff	-	S. Anton, F. Suigusaar, Lepikson
1915	R. Puur M. Tomingas	H. Thomson	K. Seller K. Vellau	Freyberg, K. Lemmergas Lutsar
1916	R. Puur K. Vellau	H. Thomson	Seller J. Grünbach	Freyberg, K. Lemmergas, Lutsar
1917	H. Thomson J. Grünbach	O. Jürgenson -	K. Seller A. Selg	K. Vellau, Voitka Pr Keritan
1918	Villman J. Grünbach	H. Thomson J. Paalman	J. Oja G. Pedajas	Freyberg, Tomingas, Vellau

1919	A. Freyberg Kert	M. Kert O. Babnan	J. Oja G. Pedajas	Freyberg, Tomingas, Vellau
1920	A. Freyberg F. Kert	F. Tustit H. Thomson	J. Oja E. Pedajas	M. Raha, K. Lemmegas, J. Paalman

Bakuu Eesti Seltsi eestseisuse liikmete nimekiri aastatel 1910–1920

Aasta Nimed

1910	A. Pedajas, J. Adamson, H. Tomingas, J. Henmanskraft, E. Sepp, A. Randmann, J. Igge, E. Oja, R. Puur, T. Nürnberg
1911	A. Martensen, J. Randmann, J. Bergstöm, A. Pedajas, Allas, H. Nürnberg, pr A. Randmann, K. Seller, A. Kolk, E. Oja
1912	J. Pedajas, M. Pedajas, A. Kolk, A. Randmann, Seller, E. Oja, J. Mölder, N. Mölder, A. Kesküla
1913	Hr Allas, pr Seller, pr Stefani, Randmann, hr Romm, Voitka, pr Kolk, M. Tomingas, K. Tomingas, M. Pedajas
1914	Andreson, pr Stefani, pr Seller, Kaber, Voitka, K. Vellau, Tomson, Varter, V. Selg
1915	Pr Stefani, pr Seller, K. Tomingas, Hommik, A. Kutukoff, A. Selg, J. Tomson, Raha, Grünbach,
1916	Treier, Pr Stefani, pr Seller, hr Jürgenson, Selg, pr Kert,
1917	A. Kutukoff, neiu Pedajas, H. Thomson, hr OjaR. Puur, E. Kruus, K. Lemmegas, Stefani, M. Tomingas, J. Tomson, M. Vellau, A. Freyberg, A. Kutukoff,
1918	E. Seller, J. Paalman, pr E. Oja, A. Freyberg, J. Kert, K. Seller
1919	H. Kert, O. Jürgenson, H. Freyberg, J. Kull, R. Puur, Seller, pr Seller, Oja, J. Tomson, Voitka, O. Jürgenson, H. Thomson, V. Freyberg
1920	E. Oja, K. Seller, O. Jürgenson, H. Thomson

Seltsi loomise esimestest päevadest alates oli seltsi astuda soovijaid kümneid. On andmed, et 1910. aasta lõpuks oli seltsiga liitunud 54 inimest.

Bakuu Eesti Seltsi liikmete nimekiri aastatel 1910–1920

Nimi, sünnikoht ja -aeg, rahvus, usutunnistus, andmed töö kohta
Thomson, Henrich Peedi p, Liivimaa kub, Pärnu mk, 1883, eestlane, luterlane, kontoriteenistuja

Thomson, Juliana Juhkumi t, Kubanimaa, Livonia, 1886, eestlane luterlane, koduperenaine

Pikkuri, Ferdinand-Johannes Andrei p, Liivimaa kub, Pärnu mk, 1899, eestlane, luterlane, juhataja

Lepikson, Hans Jaani p, Liivimaa kub, Viljandi mk, 1875, eestlane, luterlane, rätsep

Anderson, Anna Kristjani t, Liivimaa kub, Jurjevi mk, 1884, eestlane, luterlane, andmed puuduvad

Sepp, Alida-Maria Kristjani t, Liivimaa kub, Jurjevi mk, 1899, eestlane, luterlane, rätsep

Nürnberg, Hans Jüri p, Liivimaa kub, Viljandi mk, 1874, eestlane, luterlane, andmed puuduvad

Kert, Johannes Karli p, Liivimaa kub, Reveli linn, 1887, eestlane, luterlane, andmed puuduvad

Kert, Maria Jaani t, Liivimaa kub, Reveli linn, 1888, eestlane, luterlane, andmed puuduvad

Käosaar, Jaan-Voldemar Tõnise p, Liivimaa kub, Pärnu mk, 1886, eestlane, luterlane, laevakapten

Käosaar, Julia Tõnise t, Liivimaa kub, Pärnu mk, 1892, eestlane, luterlane, andmed puuduvad

Käosaar, Meta Tõnise t, Liivimaa kub, Pärnu mk, 1892, eestlane, õigeusklik, toateenija

Käosaar, Erich Jaani p, Bakuu linn, 1917, eestlane, luterlane, alaealine

Tomingas, Elisa Andrei t, Liivimaa kub, Pärnu linn, 1892, eestlane, luterlane, andmed puuduvad

Tomingas, Rosali Karli t, Liivimaa kub, Pärnu linn, 1915, eestlane, luterlane, alaealine

Alba, Proskovja Vassili t, Liivimaa kub, Riia linn, andmed puuduvad, venelane, vanausuline, andmed puuduvad

Alba, Friedrich Johannese p, Bakuu linn, 1913, eestlane, luterlane, alaealine

Grünbach, Johann Mardi p, Eestimaa kub, Jurjevi mk, 34-aastane eestlane, luterlane, mehhaanik

Kruus, Eduard Jaani p, Eestimaa kub, Rakvere linn, 29-aastane, eestlane, luterlane, mehhaanik

Kruus Olga Jaani p, Liivimaa kub, Riia linn, 28-aastane, lätlane, luterlane, andmed puuduvad

Arro, Anna-Alide Hansu t, Liivimaa kub, Viljandi mk, 23aastane, eestlane, luterlane, andmed puuduvad

Tomingas, Martin Adolfi p, Eestimaa kub, Pärnu mk, andmed puuduvad, eestlane, luterlane, voorimees

Grünbach, Lilli Hansu t, Eestimaa kub, Jurjevi mk, 28-aastane eestlane luterlane andmed puuduvad

Grünbach, Elfrida Johani t, Bakuu linn, 1916, eestlane, luterlane, alaealine

Grünbach, Arnold Johani p, Bakuu linn, 1918, eestlane, luterlane, alaealine

Saar, Josep Johani p, Eestimaa kub, Vesenbergi mk, 42-aastane, eestlane, luterlane, rätsep

Saar, Jekaterina Denissi t, Tauria kub, Simferopoli linn, 37aastane, eestlane, luterlane, andmed puuduvad

Saar, Šarlotta Josepi t, Bakuu linn, 1913, eestlane, luterlane, andmed puuduvad

Saar, Renata Josepi t, Bakuu linn, 1915, eestlane, luterlane, andmed puuduvad

Kuul, Johannes Jaani p, Eestimaa kub, Viljandi mk, 33-aastane, eestlane, luterlane, kingsepp

Isop, Voldemar Hermani p, Eestimaa kub, Rakvere mk, 25aastane, eestlane, luterlane, laevajuht

Oja, Emilia Karli t, Liivimaa kub, Võru mk, 1876, eestlane, luterlane, koduperenaine

Oja, Maria Mardi t, Liivimaa kub, Pärnu mk, 1893, eestlane, luterlane, andmed puuduvad

Pedajas, Leena Jaani t, Liivimaa kub, Jurjevi mk, 1852, eestlane, luterlane, andmed puuduvad

Pedajas, Eduard Karli p, Liivimaa kub, Jurjevi mk, 1889, eestlane, luterlane, vorstitsehhi juhataja

Jürgenson, Teodor Jüri p, Liivimaa kub, Viljandi mk, 1887, eestlane, luterlane, raamatupidaja

Jürgenson, Julia Antoni t, Liivimaa kub, Viljandi mk, 33-aastane, eestlane, luterlane, raamatupidaja

Jürgenson, Jüri Teodori p, Bakuu linn, 1912, eestlane, luterlane, alaealine

Jürgenson, Niina Teodori t, Bakuu linn, 1915, eestlane, luterlane, alaealine

Kaber, Otto-Heinrich Abrami p, Eestimaa kub, 1885, eestlane, luterlane, vabriku juhataja

Oja, Jaan Lausi p, Liivimaa kub, Pärnu mk, 1886, eestlane, luterlane, andmed puuduvad

Mölder, Nikolai Georgi p, Liivimaa kub, Pärnu mk, 1881 eestlane õigeusklik meremees

Pedajas, Maria-Anna Karli t, Liivimaa kub, Jurjevi linn, andmed puuduvad, eestlane, luterlane, andmed puuduvad

Mölder, Anna Ivani t, Liivimaa kub, Pärnu linn, andmed puuduvad, eestlane, õigeusklik, andmed puuduvad

Soosaar, Madli Mardi t, Liivimaa kub, Pärnu linn, 1886, eestlane, luterlane, andmed puuduvad

Kaber, Jüri Emili p, Kutaissi kub, Suhhumi linn, 1901, eestlane, luterlane, andmed puuduvad

Pedajas, Anastasia Filipi t, Bakuu linn, 28-aastane, andmed puuduvad, luterlane, andmed puuduvad

Pedajas, Aleksander Karli p, Liivimaa kub, Jurjevi linn, 1882, eestlane, luterlane, andmed puuduvad

Kolk, Leihel Denissi p, Liivimaa kub, Pransburi mk, 1876, eestlane, luterlane, laevakapten

Kolk, Anna Karli t, Liivimaa kub, Jurjevi linn, 1882, eestlane,

Alba, Eduard Johani p, Bakuu linn, 1916, eestlane, luterlane, alaealine

Kiddi, Gustav Kristjani p, Liivimaa kub, Võru mk, 25-aastane, eestlane, luterlane, mereväelane

Paul, Nikolai Andrei p, Liivimaa kub, Pärnu mk, andmed puuduvad, eestlane, õigeusklik, mereväelane

Lemmergas, Karl Mihhaili p, Eestimaa kub, Haapsalu mk, 31-aastane, eestlane, laojuhataja luterlane, andmed puuduvad

Nagu tabelis toodud näidetest võib järeldada, olid Aserbaidžaani eestlastele loodud kõik eluks ja tööks vajalikud tingimused. Tuleb märkida, et seda ei saa lugeda valitsusorganite teeneks, vaid Bakuu naftatööstuse ja laevakompaniide panuseks. Kahjuks puuduvad arhiividokumentides andmed paljude seltsi liikmete ametite kohta ja samuti ei ole teada töökohad. Ent dokumentidest võib leida

vihjeid selle kohta, millega eestlased tegelesid. Nendest materjalidest saab järeldada, et mitmed neist tegelesid ettevõtluse ja äriaga. Juba 1908. aastal oli Bakuus avatud Eesti aktsiaseltsi Revel esindus ja 1911. aastal tegutses Bakuus Narva Kreenholmi manufaktuuri ketrusvabriku esindus. Selle ettevõtte esindajaks Bakuus oli Rudolf Kaiser. 1913. aasta andmete järgi oli eestseisuse liige Jaan Oja kahe suure gastronoomi omanik, need asusid Kljubakini ja Telefonnaja tänavatel. Märkigem siinkohal, et mitmed seltsi eestseisuse liikmed elasid samuti Telefonnaja tänavas.

Eeltoodust võib samuti järeldada, et seltsi liikmete koosseis oli suhteliselt stabiilne ehk n-ö kaadrivoolavus oli väike.

Bakuu Eesti Seltsi aastatel 1910–1920 vastu võetud liikmete nimekiri

Ees-, isa- ja perekonnanimi

1910

1. Jaan Tomson
2. Marie Pedajas
3. F. Esberg
4. Anna Karli t Kolk
5. Leihel Denissi p Kolk

1911

1. A. Roos
2. J. Loosberg
3. Mölder
4. A. Randmann
5. Esberg
6. A. Veide

1912

1. V. Kesküla
2. J. Romm
3. H. Tomingas
4. V. Grünthal
5. T. Kolk

1913

1. Adel Gustavi t Kutukoff
2. Vilhelmine Mihhaili t Stefani
3. Voitka

1914

1. Anette Lisette Varter
2. Marie Aradt
3. Marie Einberg
4. Eduard Treufeldt
5. Jakob Eplik
6. Johannes Hommik
7. Jüri Jaanson
8. Johannes Luurich
9. Alfred Aradt
10. Jaan Käosaar
11. Gregor Schach Nasaroff
12. Rosalie Taalberg
13. O. Kaber
14. A. Martensen
15. F. Suigusaar
16. F. Varter
17. J. Kuul
18. H. Lepikson
19. F. Grünthal
20. R. Kulderknupp
21. K. Tõnisson
22. F. Raak
23. A. Selg
24. L. Kaber
25. E. Tomingas
26. pr L. Aru
27. pr M. Sakk
28. pr V. Selg
29. pr O. Anton
30. pr F. Anderson
31. Henrich Thomson
32. P. Vaher
33. Karl Lemmegas
34. August Läti

1915

1. Maria Esko
2. Meta Freyberg
3. Kangro

4. Jaan Arro
5. Hugo Freyberg
6. Johannes Paalman
7. Johannes Lutsar
8. Peter Treier

1916

1. O. Jürgenson
2. R. Puur
3. G. Tomson

1917

1. Johanna Jaani t
2. Rudolf Jaani p T.
3. Julia Johannese t Luurich
4. Jooseph Saar
5. Alide Sepp
6. Anna Andresson
7. Liisa Muglas
8. Voldemar Isop
9. Adele Jaani t Rakfeldt
10. Elfride Feldt
11. Hilge Jakobi t Rakfeldt
12. Osvald Johani p Jürgenson

1918

1. Rudolf Nundi
2. Jaakob Koort
3. Edite Jürgenson
4. Ida Kihvas
5. Joseph Tustit
6. Elisabeth Tustit
7. Voldemar S.
8. Olga Kruus
9. M. Kelder
10. Jaan Tomson
11. Anna Aro
12. Karl Jürman
13. Johannes Karli p Jürman
14. T. Kolga
15. Sergei Väli
16. Leoline Liige

1919

1. Eduard Pedajas
2. Albert Lur
3. Jaan G.
4. Aleksander Pedajas
5. Gustav K.
6. Rudolf Losberg
7. A. Tamm

1920

1. Martha Matsi
2. Jüri Rasva
3. Ruudu Rasva
4. Anna Räbovitra
5. Anna Freyberg
6. Helena Freyberg
7. Olga Freyberg
8. Hans Lepikson
9. E. Lepikson
10. Reinhold Stefani
11. Ida Kihvas

Seltsi liikmeskond kasvas aasta-aastalt.

Tabelist nähtub, et liikmete hulgas oli hulgaliselt naisi.

Põhikiri nägi ette, et seltsi eestseisus tegeles peakoosoleku korraldusel jooksvate probleemidega. Selleks et täita aastaks kavandatud programm, jaotati eestseisuse liikmete vahel ülesanded, arvestades igapäevast vaba aega. Eestseisusel olid veel järgmised tööülesanded:

- a) võimaluste leidmine seltsi rahaliste vahendite suurendamiseks;
- b) seltsi asjade haldamine;
- c) seltsi vara ja kapitali järelevalve;
- d) seltsile kuuluvate asutuste teenindava personali töökohustuste nõuetekohase täitmise kontroll;
- e) igakuine seltsi rahaliste vahendite kontroll;
- f) sisseastumismaksu laekumise kontroll;
- g) põhikirja täitmise kontroll;
- h) peakoosoleku kokkukutsumine, aastaaruande koostamine ja selle esitamine peakoosolekule;

- i) peakoosoleku otsuste täitmine;
- j) seltsi liikmete avalduste läbivaatamine.

Seltsi põhikirja kohaselt pidi eestseisuse koosolek toimuma vähemalt üks kord kuus. Eestseisuse erakorralise koosoleku võis kokku kutsuda ainult tingimusel, kui seda nõuavad rohkem kui pooled eestseisuse liikmed. Eestseisuse koosolek loeti otsustusvõimeliseks, kui sellest võttis osa üle poole liikmetest. Otsused võeti vastu lihthäälteenamusega. Kui poolt- ja vastuhääli oli võrdselt, sai esimees kaks häält.

Oma tegevusaruande esitas eestseisus peakoosolekule. Seejärel saadeti aruanne, aga samuti eestseisusse valitud liikmete nimekiri Bakuu linnapea kantseleisse ja Bakuu kubermangu Seltside ja Ühingute Asjadevalitsusse. Eeltoodu kohta sisaldub arhiividokumentides regulaarseid andmeid. Seoses sellega väärib rõhutamist järgmine fakt. Bakuu Eesti Seltsi esimees K. Vellau teatas oma 29. aprilli 1913. aasta kirjas Bakuu kubermangu Seltside ja Ühingute Asjadevalitsusele: "Palun andestage mulle, et ma ei saanud Teile esitada õigeaegselt aastaaruannet, kuna olin merel. Teie kirja nr 147 sain kätte 24. aprillil." Dokumentidest selgub, et K. Vellau oli kapteni abi laeval Bratja Nobel (Vennad Nobelid).

Tähtis on märkida, et Bakuu Eesti Seltsil oli oma esindaja ka valitsusringkondades. Nii oli Bakuu linna Täitevkomitees seltsi liige, ühtlasi ka eestseisuse liige Osvald Jürgenson. Võib järeldada, et linnavalitsus hoidis Bakuu Eesti Seltsi tegevusel pidevalt silma peal.

Põhikirjas on märgitud, et seltsi eestseisus asub Bakuu linnas. Ometigi ei olnud seltsil oma ruume. Eestseisus ei pöördunud selle probleemiga võimuorganite poole. Igal juhul ei ole selle kohta õnnestunud leida arhiividokumente. Ruumide probleemi arutati seltsi koosolekul 19. septembril 1910. aastal. Sellele lahenduse leidmiseks tegi 22 seltsi liiget ettepaneku moodustada 5-liikmeline komisjon, mille koosseisu valiti järgmised isikud: proua A. Randmann, M. Tomingas, A. Pedajas, J. Oja, J. H. Nürnberg.

Bakuu Eesti Seltsi sama aasta 4. detsembri koosolekul võeti vastu otsus, mille kohaselt seltsi staap pidi asuma ajutiselt eestseisuse liikme Selleri majja. Muidugi oli see kooskõlastatud Selleri endaga ja mõlemad pooled jõudsid kokkuleppele. Nii andis Seller korteri ühe toa, esiku ja saali seltsile üürile ja eestseisus

maksis talle 400 rubla ning kütte, valguse ja koristamise eest täiendavalt 25 rubla.

Eesti oli Bakuu Eesti Seltsi tegevusest informeeritud. Eesti ajalehe Sakala 1911. aasta numbrist leiame artikli Bakuu Eesti Seltsi kohta. Selles märgitakse muu hulgas, et seltsil on oma peakorter, korraldatakse perekonnaõhtuid, on avatud raamatukogu.

Ühes Sakala 1912. aasta numbris avaldati seltsi eestseisuse liikme M. Raha artikkel. Selles märgitakse, et selts üüris korteri ja rajas raamatukogu, kuid kõrge üüri tõttu tuli sellest korterist loobuda. Samas teatatakse, et Seltsi eestseisus jõudis otsusele ühendada oma jõupingutused Bakuu Läti Seltsiga.

1911. aastal üüritud korterist ei saanud seltsi eestseisuse püsivat asukohta. 1914. aastal üüris Bakuu Eesti Seltsi eestseisus koos Bakuu Läti Seltsiga ühised ruumid, aga 1917. aastal viis Bakuu Eesti Selts oma koosolekud läbi Bakuu Läti Seltsile kuuluvas majas, täpsemalt üüriti Läti Seltsilt üht saali 25 rubla eest kuus.

1918. aastal kestis sama olukord. 25. veebruaril 1918. aastal toimus seltsi koosolek, kus arutati eelarvet. Eelarves nähti ette eraldada 3 tuhat rubla seltsile korteri ostmiseks. Siiski jäi see probleem järgnevatelgi aastatel lahendamata.

21. märtsil 1920. aastal esines Bakuu Eesti Seltsi esimees A. Freyberg ettekandega seltsi 10-aastasest tegevusest, milles muu hulgas märkis, et oma ruumide puudumine on olnud seltsi tegevuse laiendamisel takistuseks ja pidurdanud mitmete oluliste meetmete elluviimist. Esineja kinnitas, et kui seltsil oleksid oma ruumid, võiksid edusammud olla suuremad. Samal koosolekul teatas Puur, et ta annab tasuta ühe oma toa seltsi kasutusse.

Niisiis, vaadeldud perioodil ei olnud Bakuu Eesti Seltsil püsivat asukohta. Eestseisus paiknes aeg-ajalt mõne eestseisuse liikme kodus, sageli ka majas, kus asus Bakuu Läti Selts. Mõnel korral viis selts oma ürituse läbi Bakuu saksa-rootsi evangeelse luteri usu kiriku ruumides, Poola Majas või mujal. Kahtlemata oli alaliste ruumide puudumine tingitud rahalistest raskustest. Seltsil oli teatud rahalisi vahendeid, kuid neid kasutati tähtsamate heategevuslike eesmärkide nimel.

Bakuu Eesti Seltsi materiaalne baas oli seatud eesmärkide saavutamise tähtsaks eeltingimuseks. Põhikiri nägi ette järgmisi allikaid Bakuu Eesti Seltsi rahaliste vahendite täiendamiseks: liikmemaksud, pangaarvel oleva kapitali intressid, sissetulekud

seltsi organiseeritud teatrietendustest, seltskonnaõhtutest ja teistest kultuuriüritustest, tasu juriidilistele ja füüsilistele isikutele üürile antud ruumide eest, vabad annetused seltsile. Seltsi vahendeid kasutati vastavalt peakoosoleku suunistele. Seltsile laekuvaid rahalisi vahendeid hoiti ühes riiklikus krediidasutuses. Igapäevatööks ette nähtud raha hoidis laekahoidja oma käes ja selle summa suuruse määras peakoosolek.

9. jaanuaril 1911. aastal võeti Bakuu Eesti Seltsi peakoosolekul vastu otsus, mis keelas seltsi esimehel ainuisikuliselt seltsi vahendeid käsutada. Samal koosolekul otsustati, et laekahoidja ei või oma käes hoida suuremat summat kui 50 rubla. Kogu

ülejäanud raha pidi koguma intresse ja asuma ühes Bakuu riiklikus pangas.

16. veebruaril 1919. aastal see otsus muudeti, peakoosolek andis laekahoidjale õiguse hoida enda käes mis tahes summat.⁶¹

Üldise ülevaate saamiseks seltsi eelarvest toome allpool järgmise tabeli.

Bakuu Eesti Seltsi sissetulekud ja väljaminekud aastatel 1910–1913 (rublades)⁶²

1910. a		1911.a		1912.a		1913.a	
sissetulek/ väljaminek		sissetulek/ väljaminek		sissetulek/ väljaminek		sissetulek/ väljaminek	
389	—	240	192	433	125	1088	570

Tabeli andmetest nähtub, et seltsi erinevatest allikatest laekunud sissetulekud kasvasid nende aastatega 2,8 korda. Järgnevatel aastatel tugevnesid seltsi sidemed Eestiga, mis võimaldas seltsil lülituda Eesti raharinglusse. Just selle tulemusena omandas selts aktsiaseltsi Estonia 4 aktsiat 25 rubla tükk. Seejuures oli eesmärgiks saada kapitalilt intresse.

Bakuu Eesti Seltsi kõiki rahalisi vahendeid kasutati kultuuri ja hariduse arenguks, aga samuti Aserbaidžaanilaste eestlaste rahvuslikkultuuriliste traditsioonide säilitamiseks. Niisugune hoolitsus eestlaste eest ei olnud ainult seltsi eestseisuse teene, vaid selles oli oma osa aserbaidžaanidel. Nagu samas peatükis eespool on öeldud, loodi Tagiyevi, Dadaševi ja teiste jõukate inimeste majades eestlaste eluks ja tööks vajalikud tingimused. Kõik see

kinnitab, et aserbaidžaanid on külalishke rahvas, kes suhtub teistesse rahvastesse austuse ja hoolivusega.

Kokkuvõtteks võime kinnitada: vaatamata sellele, et Bakuu eestlased moodustasid suhteliselt väikesearvulise rühma ja et nad asusid oma ajaloolisest kodumaast kaugel, suutsid nad luua eluvõimelise organisatsiooni – Bakuu Eesti Seltsi – ning säilitada oma rahvusliku ühtekuuluvuse ja ühiskondliku üksmeele.

Bakuu Eesti Seltsi osavõtt Kaukaasia ja Krimmi Eesti asunike kongressist

Pingeline ühiskondlik-poliitiline olukord Venemaa territooriumil XX sajandi alguses, mis kutsus esile muutusi kõigis eluvaldkondades, muu hulgas ka kultuurielus, tingis laialdase võitluse tsarismi koloniaalikest vabanemise eest, rahvusliku vabadusliikumise kasvu ning selles osalesid ka eestlased. Põhja-Aserbaidžaanis elavate eestlaste rahvuslik meelsus oli haripunktis. Rahvuse ühendamise eesmärgil võeti Eestis kasutusele teatud meetmeid, mis olid suunatud välismaal elavates eestlastes rahvusliku ühtsustunde äratamisele.

1917. aastal oli Livonias moodustatud Kaukaasia ja Krimmi Eesti asunike kongressi korraldav komitee. See komitee avaldas üleskutse, milles pöördus nendes regioonides elavate eestlaste poole. Selle üleskutse teksti said kõik Kaukaasias ja Krimmis elavad eestlased, tähendab ka Bakuu Eesti Selts. Korraldav komitee palus Bakuu Eesti Seltsi esimeest Sellerit levitada selle üleskutse teksti kõigi Põhja-Aserbaidžaanis elavate eestlaste hulgas. Üleskutses on öeldud: “Kaukaasia ja Krimmi Eesti asunikele! Me elame suurte sündmuste ajal. Vana korra varemetel paistab priiuse päike. Värske kevadine õhk hõljub vaimu väljadel ja kaunimad lootuse kiired loidavad igas hinges. Kõik arusaajad seltskonnakihid ühinevad nüüd, et vabadust kaitsta ja tarvilikke õigusi nõuda. Eesti asunikud! Ka meid kutsub ajalooline silmapilk tungivalt ühinema, ühiselt juhtmõtteid ülesse seadma, mille järele asunduste tegelastel tuleks praegu töötada ja oma elulisi nõudeid valitsusele ette panna. Igasugune uinumine ja vaikimine praegusel ajal oleks ülekohus oma rahva saatuse ja tuleviku vastu!”

Koos üleskutsega saadeti laiali Kongressi esialgne päevakord. Allpool on ära toodud päevakorra tekst:

1. Ajalooline silmapilk
2. Rahvuslik aade
3. Asunduse kool
4. Rahva ülikool
5. Keskkool
6. Asunduste raamatukogud

7. Asunduste rahvamajad
8. Asunduste seltsid
9. Asunduste keskuse kinnitamine ja kongressid
10. Asunduste häälekandja
11. Asunduste kogudused
12. Asunduste laulupeod

Kongressi kutselt saab teada, et päevakorra igas punktis oli ette nähtud lühike ettekanne. Rõhutati reglemendist kinnipidamise vajadust, lugedes seda ühise arvamuse kujundamise tähtsaks tingimuseks.

Ühtlasi teatati üleskutses, et kongressi korraldajad võtavad enda peale kõik kulud. Iga selts võis ise kinnitada kongressist osavõtjate arvu, kuid esitati tingimus, et sellest tuleb varakult teatada korraldavale komiteele, et muretseda vajalik arv majutuspaiku, saata jaama vastu hobuseid jne.

Saanud nimetatud üleskutse, kutsus Bakuu Eesti Selts kokku erakorralise peakoosoleku. Koosolekul arutati Eesti riigikorda ja tulevast autonoomiat, suhtumist revolutsiooni ja Ajutisse Valitsusse, samuti sõja ja rahu teemat. Selts avaldas arvamust, et nende probleemide lahendamiseks peavad eestlased, lätlased ja leedulased ühinema.

Sama aasta 7. mail korraldas Bakuu Eesti Selts veel ühe erakorralise peakoosoleku Thomsoni juhtimisel. Sellel koosolekul arutati peamiselt üleskutset Kaukaasia ja Krimmi eestlastele. Üleskutses oli öeldud: "... Eesti asunikud! Ka meid kutsub ajalooline silmapilk tungivalt ühinema". Koosolek tunnistas saadikute saatmise Kaukaasia ja Krimmi eesti asunike kongressile väga vajalikuks ja otsustas ühtlasi koguda andmeid Bakuus elavate eestlaste kohta:

- a) kui palju on üldse Bakuus ja Bakuu ümbruskonnas eestlasi;
- b) kui palju on nende hulgas perekondi;
- c) kui palju on kooliealisi lapsi jne.

Nende andmete saamiseks moodustati 3-liikmeline komisjon, kuhu häälteenamusega valiti Karl Lemmergas, Johannes Grünbach ja Aleksander Freyberg.

Samal koosolekul valiti kongressi saadikuteks Henrich Thomson ja Aleksander Freyberg ning saadikukandidaadiks Anton Selg.

Nendele saadikutele tehti kohustuseks esindada Bakuu Eesti Seltsi Kaukaasia ja Krimmi Eesti asunike kongressil ja pärast tagasipöördumist kanda Bakuu Eesti Seltsi järgmisel peakoosolekul ette kongressi tegevuse aruanne.

21., 22. ja 29. mail 1917. aastal toimus Livonias Kaukaasia ja Krimmi eesti asunike kongress. Kahjuks ei ole arhiividokumentide hulgast õnnestunud leida andmeid selle kongressi käigu kohta. Kuid on teada, et lühikese aja jooksul viidi läbi suur ettevalmistustöö, mis hõlmas kõigi Kaukaasia ja Krimmi eestlaste informeerimist.

Samal aastal pöördus Kaukaasia eestlastest elanikkonna poole Suhhumi linna eesti koguduse organiseerimiskomitee ja teatas, et Livonias toimunud kongressil on võetud vastu otsus eesti koguduse loomisest ja sellele preestri valimisest. Selle koguduse põhikirja koostamine oli pandud asunikust saadiku Rosalini ja Suhhumi komitee peale.

Veidi aega pärast kongressi toimumist Livonias, 2.–4. juulil korraldati Bakuus Villmani juhtimisel koosolek, kus arutati kongressi otsuseid. Koosolek kinnitas kongressi otsused ja selleks et organiseerida kongressil vastu võetud programmi täitmine (arvestades seejuures kohalikke tingimusi), loodi viieliikmeline komisjon koosseisus: Freyberg, Villman, Thomson, Lemmegas ja pr Kert. Ühtlasi andis koosolek komisjonile õigused võtta omal valikul juurde uusi liikmeid. Komisjon võttis vastu pöördumise Eesti valitsuse poole, milles palus kongressi otsused ellu viia riiklikul tasandil. Komisjon rõhutas vajadust viia ellu Bakuus rahvaulikooli asutamise idee. Eriselt märgiti ära vajadus luua Bakuus kursused, kus saaks õppida eesti kirjandust, ajalugu, keelt, aga samuti võõrkeeli. See kongressi otsuste elluviimiseks moodustatud komisjon nõudis koolide loomist uutes asundustes ja rahvuskeelse algkooli loomist Bakuus ning püstitas need teemad riigiorganite ees.

2. juulil 1917. aastal otsustati Bakuu Eesti Seltsi koosolekul, et on vaja luua sidemed eespool mainitud komisjoni ja Asunike Liidu vahel. Veel otsustati saata Lõuna-Venemaa Kaukaasia ringkonna eesti asunike kongressile oma saadikud. Kongress oli planeeritud läbi viia 9. juulil Kislovodskis. Bakuu Eesti Seltsi saadikuks sellele kongressile valiti A. Villman.

Sissejuhatus

Juba aastaid kandsin endas mõtet asuda kord kui elutempo võimaldab oma mälestuste ja elu kirjeldamisele, kuid ega kavatsusi ei ole kerge teostada. Vaja pikemalt järele mõtelda, asjasse süveneda ja sündmuse meelde tuletada. Nii ei või see aga edasi kesta. Ükskord kaome kõik jäädavalt, kaasa viies oma vaimsed kultuurivarad kogemuste ja mälestuste näol. Sagedasti ei anna inimesed ise kaasa elanud sündmustele kuigi suurt tähtsust, hiljem järele tulevad põlvned oleksid nende teadmistelega väga tänulikud. Oleks meil oma maa ja rahva mineviku kohta kirjalikke kroonikaid, oleksime ajaliga kultuur-rahvas. Selleta jääb kõik tumedaks ja mida või palju ütlevad meile ainult leiud ning väljakaevamised!

Vasakult: Julianne Toomet 3.aug.1888-9.dets.1970 Neiunimi Anderson, tütreid Ella Aarik 18.dets.1917-7.dets.2001 neiunimi Toomet ja Asta Sildvee 8.juuli.1922-20.jaan.2003 neiunimi Toomet (sündinud Tallinnas maetud Torontos), Hindrek Toomet 18dets.1883-13.juuni1965, Pilt on tehtud aastal1933.

Kuna nii tähtsad aastad, nagu maailmasõda, Vene keisririigi kokkuvarisemine ja Eesti Vabariigi sünd langevad minu teguvõimsamale nooruseale, siis võiksid minu mälestused pakkuda laiematki huvi ja selgitada meeolusid ning sündmusi noil aastail väljaspool meie kodumaad, sest et elutsesin tol ajal Bakuu linnas Kaukaasias.

Et vähegi säilitada oma mälestusi järeltulijatele, asusin oma perekonnakroonika kirjutamisele enne kui aega elusündmusi mälust veel ei ole kustutanud.

Loodan, et jõuan oma ülesande lõpule viia, kuigi aastat viiskümmend varem oleks hiljutiste sündmuste kirjeldamine olnud palju kergem ja täiuslikum.

Nõmmel, jaanuari kuul 1939 a.

Hindrik Toomet

/end. Heinrich Thomason/

Kaks kuud Peterburis

Mul oli kindel kavatsus likvideerida oma korter Tallinnas ja Eesti- maalt mõneks ajaks lahkuda. Seepärast sõitsin Pärnumaale isatallu, et teha omaksetele oma kavatsus teatavaks. Kerge see ülesanne ei olnud. Aimasin juba ette, et see on viimane kord elus näha oma elatanud isa. Samas selgus temale, et ta mind oma hoiatustega tagasi ei hoia. Järgmisel hommikul jumalaga jättes andis ta kaasa oma õnnistavad sõnad pisarsilmil, avaldades et teised isatalus saavad mind millalgi jälle nägema, kuid tema on küll selleks ajaks siit ilmast lahkunud. Nii see ka hiljem kujunes.

Minul läks asjade korraldamisega aega veel mõni nädal. Müüsin voodi, kummuti ja laua ning pakkinud riided reisikorvi, lahkusin ap- rilli lõpul 1914 Tallinnast Peterburi.

Olin siis 30 aastat ja 4 kuud vana. Alles nüüd tundsin ennast täis- ealisena, otsustavalt määrama ise oma tulevikku ja saatust. Nüüd oli hajunud ka kogu komplekt neid pärivuslikke taluomaniku poja sei- suslikke uhkustundeid, millel laias maailmas pole mingit väärtust ja mis on vabale arenemisele ainult takistuseks. Kuid ega kõik saa va- baneda omaksetest ja kodukohast, eriti need kellel on kohustusi või pärimise õigus. Minul neid enam ei olnud.

Jõudnud Peterburi peatusin artelstsikute jaoks möbleeritud tu- bades Kaasani kiriku lähedal. Samas oli valida mitmeid söögimaju lõunastamiseks. Mai alul astusin Peterburi Kommertsbörsi artelli (S.Peterburgskaja Kommertšeskaja Birževaja) liikmeks, kuhu soovi- tas mind endine kaasametnik Gustav Lilienthal. Artelli osamaksuna tuli sisse maksta 1500 rubla, mis oli kogu minu isatalu päranduse osa.

Artelli teenistuskohale määramisega tuli aga ootamatuid sekeldu- si minust mitteolenevatel põhjustel. Linnast väljas Volkovo väljakul, samanimelise kalmistu taga, Kolpino soo ääres asus "Vakuum-Oil" õlivabrik, kuhu vajati kassapidajat. Nende peakontor oli linnas. Pidin kohale asuma peakassapidaja, sama artelli liikme, korraldusel. Koha- peal vabrikus oli aga veel teisi selle artelli mehi-laohoidjaid eesotsas eestlase Pihlakasega. Viimased olid üllatunud ja haavunud artelli korraldusest, millega oli nendest mööda mindud minu määramisega vabriku kontoris. Nähtavasti pretendeeris keegi neist üleminekule laost kontoris. Neile tundis vist kaasa ka kontori juhataja sakslane. Algasid õiendamised peakontoriga ja artelli juhatusega.

Ametisse asudes selgus, et kassa operatsioonid pole kuigi suured ja vabal hetkel pean tegema arvutustöid, mis toodi laost. Teisem oli aga asi muude elutingimustega. Vabriku juures polnud ühtki elamut isegi töölistele. Nad olid korteris Volkovo külas, milleni oli 4-5 versta. Käia tuli jalgsi. Minul tuli mitu korda nädalas käia ka linnas pankades ja mujal raha asju õiendamas ja just selleks vajaliku ühenduse puudulikkus oli talumatu. Alati voorimehega sõitmine oleks läinud liiga kalliks. Muul viisil pidin kasutama linnas trammi, kaugemal omnibussi, linna taga aga sõidukeid enam polnud. Vabriku kaugus linnast oli 15 versta. Tõusin hommikul kell 5, et jõuda kohale kella 8-ks. Suvel valgel ajal võis sellega veel leppida, kuid kuidas rahasummadega liikumine kujuneb sügisel pimedal ajal, seda ei tahtnud ette kujutada.

Kõige selle juures tüütas mind varsti märgatav kadedus ja jonnakus selle koha pärast laohoidjate seas. Selle tõttu ma ei hakanudki otsima korterit lähemal, vaid läksin artelli ja seletasin seisukorra. Artelli juhatajale Grigorjevile minu avaldus küll meelt mööda ei olnud, kuid ta sai minust õieti aru. Ma palusin anda endale mõni teine koht kesklinnas või provintsis või Baltimail. Selle peale tähendas ta, et eestlased ei taha mujale kui Tallinna või Tartu. Lubas asja kanda ette artelli koosolekul.

Otsust kuulama minnes selgus, et uue koha asemel oli paremaks peetud mind artellist välja arvata ja kõik sisse makstud summad mulle tagasi maksta. See olevat vastutulek nende poolt, sest harilikult kas vabatahtlikul või sunnitud lahkumisel artellist jäävat 100 rubla tagasi maksmata. See distsiplinaarne karistus koha valimise eest oli kerge ja minule üsna meelt mööda – kui juba, siis juba. Võtsin kassast oma sisse maksud ja lahkusin umbes kümne päevase teenistuse järel. Korteri perenaine, elatanud vene daam, kuuldes minu ebaõnnestumisest koha asjas, rahustas mind, et ega artelle ole vähe, viperusi olla juhtunud paljudel. Katsugu mina õnne mõnes teises artellis.

Nüüd ma sellega nii väga ei kiirustanud. Pidasin paremaks leida tutvusi Peterburi eestlaste seas ja neid ära kasutada. Pühapäeviti sõitsin ühe grupiga Peterhofi, kus vaadati keiserlikku paleed seest ja väljast, parki, kuulsaid purtskaeve jm. Teisel pühapäeval olin suurema eestlaste grupiga Sestroretskis suplemas. Kord sõitsime raudteel Soome Terijoele, kus oli vilgas suvitused. Kuursaal rannas oli umbes sama suur kui Narva-Jõesuus. Riietehoiu ruumidest oli aga nappus. Küsisime paadimeestelt, kuidas saaks supelda. Nemad kohe õpetama – võtke aga paat, sõitke merele, mis on üsna madal, ja riietuge lahti

paadis. Nii ka tegime, kinnitades paadi ankru abil mere põhja külge. Vaatasin Peterburis mitmeid muuseume ja kuulsat Ermitaaži.

Olin nii tutvunud ühe nimekaimuga Johannes Tomsoniga Haapsalust, kes oli samuti Peedi poeg nagu mina. Tema oli “Rosiiskaja ja Birževaja” artelli liige ja kassapidajaks ühes väiksemas kontoris. Naine lapsega olid Haapsalus suvitamas ja tema üksinda korteris Vassili saare linnaosas. Kutsus mind oma juurde korterisse, kuhu kolisingi üle. Artelli astumist ta mulle nii väga ei soovitanudki, aga kui teisiti hakkama ei saa, siis oli nõus mind oma artelli soovitama, nii kui Lilienthal eelmisesse.

Mõtlesin ja tegin katseid pääseda kas Treugolniku kummivabriku kontorisse või mujale, kus teenis mõni uus tuttav eestlane, kuid kes võtab südasuvel uusi ametnikke, kui direktorid on puhkusel. Nii astusin ikkagi “Rosiiskaja Birževaja” artelli, kus mind jäeti mõneks nädalaks reservi, ajutisteks komanderinguteks kuhu vaja. Nii viisime koos teise mehega suure paki vekslid ühest Peterburi pangast Moskvasse, maksime palka töölistele Putilovi vabrikus, nagu mäletan 15 tuhat rubla paari tunni jooksul, ja eksitusteta. Mõni päev saadeti reservimehi artelli koosoleku kutseid kätte viima pealinnas ametis olevatele artelli liikmeile, mis andis võimaluse tutvuda nende teenistusoludega.

Juulikuu esimesel poolel kuuldus artellist, et nad kavatsevad mind saata lõuna poole ja andsid mulle valida kolm kohta - kas Odessasse, Bakuusse või Tbilisi lähedale. Mina meelsasti oleksin soovinud minna Doni äärde, sinna aga kohta ei leidunud. Odessa juutide sekka ka ei tõmmanud. Tbilisi linna oleksin läinud aga mitte linnast välja, kus tegutseb ekspropriaatoreid-kõrilõikajaid. Valida jäi ainult Bakuu.

Kõhklusin, olin kuulnud nafta halvast lõhnast ja peenest tuiskliivast, mis matab silmad, kuni tuli üks vana hallpäine artelli liige, patsutas mulle õlale ja ütles:

“Ärge kartke, olen aastakümneid teeninud Bakuus. Õhk on seal tervemaid kogu lõunamaal. Pole seal malaariat, mis piinab mujal, linn on suur ja rikas.”

Nõustusin, teades, et oma valikuga sel päeval määran võibolla ka oma elusaatuse. Hiljem leidsingi sealt oma elukaaslase. Peterburi elust enam kui kahe kuu jooksul olin saanud küllaldase ülevaate ja teadmise, et nüüd pääseb siit niiskest kuumusest kuhugi seni nägemata kaugusesse tekitas huvi reisi vastu. Kärgatavast kõuest poliitika taevast ei võinud näha kurja undki.

Sõit Bakuusse, teade alanud sõjast

Astusin Peterburi Nikolai vaksalis Peterburg-Batumi vahelelisele otseühenduse kiirrongile 16. juulil 1914. a. peale lõunat kella 4 paiku. Ilm oli päikesepaisteline, kuum ja vaikne. 4-5 päevane sõit tundmatule maale tekitas huvi. Saatmas oli värske sõber ja nimekaim Johannes Tomson. Liikusime rongi kõrval, vaguniaknast hüüdis keegi eesti noormees, et astugu aga sisse, olevat õige vagun. Leidsin eest kaasmaalasest sõiduseltsilise, kes sõitis samuti Kaukaasiasse.

Paaritunnise sõidu järele, jõudnud esimesse maakonnalinna Ljubani, kostusid jaama esiselt ajalehepoiste hüüded:

“Mobilisatsioon – ostke telegramme.”

Samas kuuldusid jaamaülema ja raudteepolitsei käsklused: “Tagavaraväelased piletisoldatid rongilt maha!”

Rongis tekkis üsna suur segadus, jooksmine, õiendamine ja asjade kokkupanemine. Peagi jäi tühjaks mitmeid isteplatse ja rong hakkas edasi liikuma. Lahkunud olid mehed paremates aastates, mis jättis reisijatele rusuva mulje. Minul oli kohe teadmine, et nüüd on vennal Juliusel jälle sõjatee jalge all ja seda teist korda peale Vene-Jaapani sõda.

Sõit läks küll edasi, kuid mida kaugemale, seda pikemate peatustega jaamades selleks, et mööda lasta vastutulevad mobiliseeritud rongid. Hõisked, lahkumisstseenid ja saatjate pisarad jaamades rikkusid reisi meeoleolu täielikult.

Moskvas liikus rong linnaäärset ühendusteed mööda Kurski vaksalisse ja sealt edasi lõuna poole. Ilus oli maakonnalinn Serpuhov Moskva kubermangus, ümbritsetud puhtroheline kasemetsa-ga. Edasi tulid kubermangulinnad Orjol, Kursk, Harkov. Mida lõuna poole, seda lagedamaks, kuid ka lainelisemaks muutus maastik. Raudteele paistsid juba Ukraina väiksed valgeks lubjatud majakesed. Siis järgnesid maakaardilt tuntud raudtee sõlmpunktid Nikitovka ja Losovaja ning ees paistis Aasovi meri – olime Taganrogis. See oli väike linn kõrgel mere kaldal, kust edasisõidul piki merekal-last Rostovi poole avanes ilus vaade Aasovi merele.

Rostovisse Doni äärde jõudis rong õhtul pimedas, sest seal ei ole suvine öö enam nii valge nagu põhjamaal. Sõidu algusest oli möödunud juba neli päeva, mis aja jooksul oleks rong pidanud olema juba lõppjaamas Batumis. Nüüd oli aga kaetud

ainult pool maad ja seda ikka vastutulevate rongide tõttu, mis suundusid sõjaväelastega Saksa piiri poole.

Sinki, vorsti, leiba ja võid olin võtnud kaasa Peterburist. Kuuma teevett oli igas raudteejaamas, mille jaoks ostsin Peterburist väikse nikerdatud teekannu. Jaamades oli saadaval ka külluses frukte. Eriti aegaviitvaks kujunes edasiliikumine Rostovist. Jaamades olid suured rahvahulgad omakseid sõtta saatmas, kuumal ajal kõrgetes lambanahksetes kübarates, lõunamaise temperamentse esinemisega, võõras tundmatus keeles. Möödusid Kubani kasakate oblast, Armaviri linn, Kaukaasia kuurordite sõlmjaam Mineralnaja ja lõpuks Beslan, millest hargnes Vladikavkasi raudtee. Oli ainult teadmine, et sõidad ilusate kõrgete mägede piirkonnas, kuid raudteele see ilu ei ulatu. Üsna vastupidiselt muutub maastik üha kõrbenumaks, jaama nimed võõrapärasemaks, nagu Hassav-Jurt, mille ümbruses oli võsametsa ja küladest paistsid minaretid.

Rong oli jõudnud Petrovski linna Kaspia mere kaldal. Edasi arenes sõit mööda Kaspia mere kallast lõunasse. Vahetevahel lähenesid mõned mäekühmud kalda lähedusse. Järsum ja kitsam oli kallas Derbenti linnas Dagestanis, kus linn tõusis mäe külge mööda. Järgnes veel üks öö sõitu lõuna poole, mil väljast kuuldus tuule vingumist. Hommikul oligi vaguni aknalaud kaetud peene liivatolmuga – sõidu peatse lõputunnusega. Keskhommikul peatud rong Bakuu vaksali ees.

“Badalow & Ko” raualadu

Rongist väljudes oli esimene mulje jaamast, selle kõledast ümbrusest ja kaugemal asetsevatest katusteta majadest üsna õudne. Tundus, nagu oleks need majad tulesit rikutud, et sarikaidki enam pole järele jäänud. Jaama lähedal olid kõik majad ühekordsed, asfaldist valatud lameda katusega, õigem laega. Vaksalist linna mineval peatänaval Telefonnaja või Romanovski prospektil kerkisid juba 3-4 kordsed majad, kõik tahutud liivakivist, kuna puud siin ehituseks ei ole.

Esimene öö peatusin hotellis, kus märkasin samuti paksu liivakorda aknal. Selgus, et olin jõudnud siia just “Nord” päevadel, mis kestavad 2-3 ööpäeva umbes kuu kestel. Siis on niisugune maru, mis kipub pikali viima. Egas liiv muidu õhku tõuseks. Silmade kaitseks kannavad sagedased väljas viibijad neil päevil tolmuprille.

Pärast 7 päeva ja ööd kestnud reisi oli puhkus kõikumatul asemel üsna kosutav. Järgmisel päeval tutvusin veidi linnaga ja otsisin üles artelli voliniku hr. Volkovi, kes oli kassapidajaks “Manatašev & Ko” naftatööstuse peakontoris. Omaette toas, nagu raudtee kassas, võttis mind vastu tüse isand, tutvustades mind ka mõne teise seal viibiva artelli liikmega. Ulatasin talle artelli juhatuse poolt Peterburist kaasa antud paberid minu määramise kohta kassapidajaks “Badalow & Ko” raualaosse ja küsisin kas Bakuus peaks olema ka mõni eestlane selles artellis, kes mulle võiks olla kasulik toa leidmisel. Volkov nimetas mulle Arnold Põlma ‘t, kes pidi olema kassapidaja asetäitja “Kaspiisko-Tšernomorskoje” (end. Rotšild) naftatööstuse peakontoris. Järgmiseks päevaks lubas Volkov kutsuda oma juurde artelli liikme Šarovi, kelle kaudu “Badalow & Ko” äri oli kassapidajat soovitud ja kellega ühes ma pidin sinna minema ennast tutvustama.

Nüüd leidsin üles A.Põlma tema töökohast, kes oli aasta eest värske abielumehena Tallinnast Bakuusse sõitnud. Neil oli üsna väike tütreke. Olid rõõmsad ja õnnelikud, kuid teistest eestlastest siin nad midagi ei teadnud ega hoolinud. Sama päeva õhtupoolikul võtsin toa juudi perekonnas Asiatskaja uulitsal.

Kokkulepitud ajal läksin tagasi Volkovi juurde, kuhu tuli Šarov, kes oli kassapidajaks rauakaubanduse kesköhingus “Prodametas”. Temaga koos läksin oma uude teenistuskohata “Badalow & Ko”, mis asus Malanskaja uulitsal nr. 10/12 omas majas. Selle äri omanikud olid armeenlastest kälimehed Grigori Badalov ja Ab-

ram Adibekov, kelle korter oli hoone ülemisel korral. All kontoris oli meie tulekul ainult Badalov.

Šarov oli seal vana tuttav, kes kasseeris neilt rahasid “Prodameta” kaudu tellitud raua eest. Badalov palus mind tulla uuesti pärast lõunat, millal on seal ka teise kompanjon Adibekov. Tagasi minnes leidsingi eest mõlemad. Badalov oli priske, aastatelt üle 40-ne, Adibekov veidi noorem ja kõhnem, kes jättis enam haritud isiku mulje. Nad arutasid omavahel armeenia keeles. Kuulati minu endist tegevust ja elukäiku ning määramist Peterburis. Viimaks üteldi, et tulgu homme ametisse. Mulle tundus, et sõja lahtipuhkemise tõttu muutunud oludes nad meelsasti ei oleks võtnudki enam kassapidajat, kuid et olin Peterburist välja sõitsin enne mobilisatsiooni väljakuulutamist, siis oleks neil nüüd äraütleamise puhul tulnud tasuda minu sõidukulud. Seepärast pidasid nad paremaks jääda varasema otsuse juurde.

Ametisse asudes selgus, et kontoris pidas kassat hr. Badalov ise. Minu ülesandeks oli raha kasseerimine arvete järgi ning käigud pankadesse. Need ülesanded ei olnud suured, kuid summad ei olnud väiksed. Raha tuli tuua ja viia panka tuhandeid rublasid. Rauakoormad aina tulid ja läksid. Juba sellest võis aimata tööstuse ulatust, kuhu see raud tarvis läks. Äril oli omal kümnekond hobust ja vankrid väljaveoks.

Väljas liikudes tundsin kohe, et pole enam põhjamaa. Juuli ja augusti kuud on seal kuumimad. Asfaltkõnniteed on pooleldi pehmed, nii et kontsa jäljed nähtavad. Tallaalused võttis tuliseks, särgi märjaks ja käevarred randme kohalt higi tilkuma, mille kuivatamisest taskurätik oli läbimärg. Seda põhjustas osalt minu põhjamine riietus ja nahkjalanõud, mida niipea ei suutnud vahetada kergema vastu. Intelligents käib seal kuumal ajal enamikus valgeid rõivaid ja riidekingades, töörahvas poolpaljalt. Keskpäeval hoiduvad jalakäijad tänaval sellele küljele, kus majad päikest varjavad. Temperatuuri vahe päikese käes ning varjus on väga tuntav. Kuumuse jahutamiseks astusin mitmel korral päeva kestel “Gabumia” piimaärisse, maitsedes kruusitäie matsoonit (hapupiima) saiaiga.

Palka sain “Badalov & Ko” juures 100 rbl. kuus, millest pidin mõned aastad 35 rbl. saatma artelli osamaksu katteks. Olles nii juba pagal, kirjutasin sellest isakoju ning vendadele ja tuttavatele Tallinnas. Nende vastused olid tulvil häid soove minule ja sõjakartusi, millest arvasid mind liig kaugel olema. Selgus, et vend Julius oligi sõjateel, kellele minu aadress toimetati kätte. Varsti hakkasingi temalt saama kirju otse Ida-Preisi piiri äärest.

Bakuu ja nafta

Raha kasseerimisega naftakontoritest oli mul hea võimalus linnaga tutvumiseks ja varsti oli mul ülevaade linnast, selle osadest, kontoritest ja äridest. Bakuu linn asub lahe sopis madalikul nagu katla põhjas. Ümberringi linna taga tõusevad mäed pikkamisi kõrgemale, kuid looduse ilu pole seal mingisugust – puha igav üksluine liivakõrb. Põhjas ulatub linnast mööda Kaspia mere sisse umbes 25 versta pikk ja sama lai Apšeroni poolsaar, mis ongi rikkam nafta maa-ala. Sellel poolsaarel asuvad kaks suurt naftatööstuse rajooni Balahanõ ja Surahanõ, mis on linnaga ühendatud linnaümbruse raudteega. Lõuna pool linna ulatub mõned verstad merre mäeseljandik Bailov, mille otsas (mõss'is) on kolmas rikkalik naftatööstuse rajoon Bibi-Eibat. Seal oli vanaasti märgatud naftat mere pinnal ja täidetud tükk maad merd, mille läbi saadi juurde rikkalik nafta maa-ala.

Nafta pumpamiskohta nimetatakse “promõsel”, mis peaks tähendama sama, mis meil põlevkivi- või fosforiiditööstuse juures “kaevandus”. Vahe seisab selles, et meil minnakse maa all edasi horisontaalselt kilomeetreid, seal aga puuritakse püstloodis verta või poolteise sügavusi kaevusid. Ekslik on arvamine, et nendest kaevudest, mida nimetatakse “burovaja skvažina”, nafta välja purskub. Seda ei tule enamasti ette. Küll on juhtunud, et puurimisel satutakse suurema tühimiku peale sügaval maa all, kus õhk on nii kõva surve all ja gaasid nii kanged, et tekib metsik undamine gaasi väljapressimisel. Seda nimetatakse kuivaks fontääniks. Kui aga tühimik maa sügavuses on piklik, üks ots kõrgemal kui teine ja täidetud osalt naftaga, osalt survealuse gaasiga ja puurides satutakse sügavama osa peale, on nafta väljapressimine tõenäolik. Purskumine ei ole pidevalt tugev, kuid vool võib mõnikord olla nii suur, et seda ei jõuta juhtida selleks valmistatud basseinidesse. Kaspia mere idakalda lähedal Krasnovodski linna ümbruses on väike Tselekeni saar, mis selles asjas on aastakümnete eest omandanud kuulsuse. Seal on juhtunud puurimisel nii, et väljavoolavale naftale ei suudetud piiri panna ja see tunginud üle muldavallide ning laudadest tõkete merre, kattes veepinna saare ümbruses paksu naftakorruga. Neid esimesi naftatööstuse algteadmisi seletas mulle Arnold Põlma, kelle seltsis sõitsime mõne nädala

Bakuuse saabumise järel ühel pühapäeval Belaha mösse, et oma silmaga seda tööstust lähemalt näha.

Linnast on sinna kümmekond versta. Sabuntsi jaamas rongilt väljudes oli esimene pilk ja mulje kõledast ümbrusest, masuudiloidest ja naftatornide metsast nn. burovaja võskadest üsna jube ja võigas, tuletades meelde nagu ennenägematut sunnitööstuse rajooni. Märkasin, et mõne lähema torni otsast sadas alla pruuni vihma tuule suunas. Põlma seletas, et nende tornide all käib töö – nafta väljavõtmine või nn. tarteenie. Et see kõik oli mulle tundmata, siis praegu ma seda siin ka pikemalt ei kirjelda. Läksime teed mööda edasi, mõlemal pool ikka tornid ja tööliste barakid, nende vahel nägime torusid, peenemaid ja ka üsna jämedaid 4-12 tolli jämedusi, mis tee äärt mööda kulgesid edasi üksteise peal.

Jaama lähedal oli ometi vähegi teisem. Siin oli vene kirik, turg, haigemaja, postkontor ja administratiivhooneid. Nafta tööstusrajooni sagedamaiks ehitusteks on reservuaarid ja paagid väga mitmesuguses suuruses. Eriti rohkesti on neid petrooleumivabrikute rajoonis Bakuu “mustas linnas”, mis asub paar versta linnast Balahanõ poole. Mustast linnast edasi poolsaare kallast mööda mere poole asus linnaosa ”valge linna” nimetusega, kus asus elektrijaam. Linna kohal reidil asusid saared “Nargen” ja teised. Nargeniks nimetanud saare politseimeister, kes sinna asunud Tallinnast, siinse Naissaare venekeelse nimetuse järgi.

Bakuu linnas oli tsariajal 300 tuhat elanikku ja nafta promõs-la rajoonis teist 300 tuhat, kokku 600 tuhat elanikku. Nüüd nõukogude valitsuse ajal tõusvat elanike arv paari miljoni peale. Enamiku, umbes 60% nendest moodustasid aserbaidžaanlased, kes on muhamediusulised või musulmanid. Armeenlasi oli umbes 20%, venelasi 10-15%. Ülejäänud olid kõik euroopa või aasia rahvustest, nii kui juudid, kreeklased, kaukaasia mägilased, poolakad, sakslased, lätlased, paarsada eestlast, pärslased ja palju-palju teisi, üldse kuni sajast rahvusest.

Maailmasõja lahtipuhkemise järel keelati teatavasti Venemaal avalikult saksa keele rääkimine. Kaukaasia venelastele tutvustasin ennast eestlasena ja tellisin eesti ajalehe. Venelased ei tahtnud uskuda, et sakslase ja eestlase vahel on suur vahe. Minult küsiti tihtipeale, kas ma olen ikka Vene riigi alam. Nähes ja kuuldes, et loen võõrkeelset ajalehte päriti, mis selles ka sõjast kirjutatakse. Kord Šaroviga bulvaril jalutades ütlesin tema küsimuse peale, et

inglased ennustavad sõja kestvust kahe aasta peale. Küsijale oli see üllatuseks ja ta väljendas vana tuntud vene lauset, et sakslasi lööme mütsidega (šapkami zakidajem) paari kuu jooksul.

Möödusid kuud, aasta ja rohkem. Sõda kestis edasi. Eemale jäid need vene tuttavad ja Šarov, kes nüüd bulvaril vastu tulles vaatas teise külge. Kui juba jutt on bulvarist, siis kirjeldan veidi ka päris linna, milles rohelist ei ole, peale paari avaliku aiakese ja mereäärse bulvari, kus põõsas-puud kesksuvel kuumusest närbuvad. Niimetamise väärsed on “Gubernski” ja “Malakanski” aiad, siis plats “Parapet”, millel mõned kõrged püगतud paplid nagu püramiidid. Mereäärne bulvar on umbes poole versta pikkune ja see on linlaste ainus jalutuskoht pärast lõunat kuni hilisõhtuni. Seal võib kohata tuttavaid nende vastu tulles. Kohvik-kioskeid laudade ridadega on seal rohkesti, kus õlekõrre läbi võib imeda klaasist jäätise seest külma kohvi. nn. masagraani, ehk mõnd teist jooki. Bulvari kohal on merre ehitatud suplushoone kuni 60 kabiiniga ja üldbasseiniga. See ehitus oli puust, ankrukujuliste tiibadega kaldalt tuleva silla otsas. Huvitav oli supelda suvisel pimedal õhtul elektri valgusel. Silla ääres asusid paadimehed lõõtspillidega lõbusõitjate ootel. Meil purustaks niisuguse puuehitise talvine jää, kuid seal seda ju ei ole.

Pühakodasid ristirahvale ja muhameedlastele oli linnas mõnikümmend. Vene- ja armeenia gregoriaani usu kirikuid, katoliiku usu kastell, juudi sünagoog, luteri usu kirikuid isegi kaks, üks sakslaste ja muude luterlaste ning teine armeenia rahvusest luteriusulistele oma. Muhameedlaste mošeesid oli rohkem. Nende peened tornid-minaretid on tuletornikujulised ümmargused ring-aiaga üleval otsas, kus mulla (vaimulik) igal keskpäeval ja hommikutiõhtuti käib palvetamas. Palve kujutab endast monotoonset kaeblikku huilgamist veidi vibreerivalt, mis kestab umbes 10 sekundit. Siis väikese vaheaja järel jälle korduvalt seesama teise ilmakaare suunas. Nüüd kommunistliku valitsuse ajal võib olla teisiti.

Suurima liiklemisega tänav, eriti pärast lõunat, oli Olginskaja, mis ühendas bulvari Parapeti platsiga. Siis Krivaja ja Torgovaja ning Telefonnaja või Romanovski prospekt, mis viis “musta linna” ja raudteejaama. Suurima naftatööstuse “Nobeli” peakontor asus “mustas linnas” ja seal lähedal oli äri kulul korras peetav Nobeli aed, mis oli avatud ka võõrastele. Seal oli rohkesti mitut liiki puid ja põõsaid, millel hoiti elu sees ainult kunstliku kastmise

läbi. Teine aed “Nobeli gorodok” asus Balahanõs, kiriku ja haigla vastas, mis oli sealsele rahvale ainus ajaviite- või jalutuskoht.

Teatreid oli kaks: Mailovi teater, enamikus venekeelsete, vahel ka armeeniakeelsete etteastetega, ning Tagijevi teater, mis oli samanimelise multimiljonäri ehitatud ja tema poolt ülalpeetav. Viimases oli ka aserbaidžaanikeelseid etteasteid. Tagijev oli aserbaidžaanlane, oma rahva juhi kuulsusega, seejuures kirjaoskamatu, kes rikkuse saanud naftast ning annetuste eest omandanud ekstsellentsi aunime.

Teine määratu rikas Musa-Nagijev ehitas oma surnud poja mälestuseks uhke hoone vaeslaste varjupaigaks. See asus ühel peatänaval raekoja lähedal. Mainimist väärib ka vanalinn “krepost” oma meetrilaiuste tänavate ja majakobaratega, mis on pärsiaaegne muinsus. Selle serval vastu bulvarit ja merd asetseb ajalooline neitsitorn “devitšja bašnja”, milles kunagi on vaenulise väeülema poolt peetud vangis neitsit, kes sealt alla hüpanud. Peale “kreposti” on linn planeeritud vene ajal sirgete tänavatega, mis olid sillutatud munakividega, kuna kõnniteed ja platsid olid viimseni asfalteeritud.

Eestlaste otsingul

Esiialgu kuu või paari jooksul mul kokkupuuteid teiste eestlastega, peale Põlme, ei olnud. Jaan Oja kauplust Romanovski prospektil märkasin aga juba Bakuusse sissesõidul. Sama Oja maja on nüüd Tallinnas meie naabruses Rahu t. 3. Ühel päeval astus minu juurde "Badalov & Ko" kontoris Karl Lemmergas, kellega tutvusin Peterburis, kus ühel ajal artelli astusime. Tema oli Läänemaal Massu vallakirjutaja ja sõitis Peterburist tagasi oma kirjutaja ametit üle andma enne minu ärasõitu. Kodus tulnud tal aga läbi viia ka mobilisatsioon ja siis peale ameti üleandmist Peterburi tagasi sõites komandeeritud teda teenistusse Batumi linna Nobeli firmasse. Sinna jõudes selgunud, et muutunud oludel seal artelstsitikut ei vajata ning teda saadetud Bakuusse artelli esindaja Volkovi korraldusse. Viimaselt saanud ta minu aadressi ja nüüdsest peale olid värsked tuttavad, vanad ametivennad, Bakuus kogu aeg kokku puutumas.

Ma vahetasin elukohta ja vist mõni kuu elasime Lemmergaga koos Karantinnaja uulitsal 31 Savražnõi perekonnas kostil olles. Sõja lahtipuhkemisel Vene Linnade Liit asutas sõjaväe haiglate varustuslaos ühe koolimaja keldrikorral, kuhu Lemmergas sai laohoidjana kestva teenistuse seal elamise kuueks aastaks, kuigi võimude vahetusel oli laol mitmeid ülemusi. Vabariigi ajal sai Lemmergast Kirbla vallakirjutaja ja ta on minu tütre Ella ristiisa.

Ühel pühapäeval, võib-olla septembris 1914, jalutasin Krivajal, kui minust möödus mitu noormeest, kes isekeskis rääkisid eesti keeles. Hõikasin neile sekka tervist. Energilisem meestest, Aleksander Freiberg, nüüdne Laan, majaomanik Nõmmel Uue ja Metsa tänava nurgal, tutvustas ennast ja teisi, teatades, et nemad lähevad Bakuu Eesti Seltsi eestseisuse koosolekule kaupmees Seller'i korterisse, mis asus Miljutinsakaja tänaval. Kutsuti ka mind kaasa, mida ma seekord küll ei teinud. Vist peeti aga mind ja minu teenistusk kohta meeles, nii et ma hakkasin saama teateid Bakuus elavate eestlaste kohta ja kutseid koosolekutele.

Ühel õhtul ostes kino kassa ees piletit, tulivad sinna kolm daami, rääkides isekeskis eesti keelt. Mina jälle imestasin kuuldavalt, et siin nagu Estonia teatri kassa ees. Vaadati minule ja vahetati mõned sõnad ning mindi saali. Mõne päeva pärast Freibergiga kokku saades, seletas tema, et keskealised daamid võisid olla pr. Seller ja pr. Anna Andresson (Elfriede Altoni ema) ning noorem

neiu Juliane Andresson, sest nemad pidada sagedasti käima koos. Viimasel oli kübaraäri üsna minu teenistuskoha lähedal Malakanskaja nr. 5 ja selle neiuga abiellusin ma kahe aasta pärast.

Vasakul Juliane Toomet, Anna Anderson, all viimase 4-aastane tütar Elfriede Anderson, üks daam tundmatu.

Bakuu Eesti Selts

1914. a. hilissügisel läksime Lemmergasega ühel pühapäeva õhtul Bakuu Eesti Seltsi peakoosolekule Läti Seltsi saali. Leidsime eest mõnikümmend eestlast. See oli meie esmakordne ilmumine suurema kogu kaasmaalaste sekka ja seda vististi Aleksander Freibergi kutsel, kes oli seltsi kirjatoimetaja. Päevakorras oli eelmise tegevusaasta aruanne, kui ka uusi kavatsusi. Vaidlusi tekitas ühe peoõhtu sissetulek, mida abiesimees Otto Kaaber ei ole üle andnud laekurile proua Kutukovale. Peakosolekul tuli nüüd otsus anda, kas abiesimees peab raha viima laekuri kätte, või laekur minema abiesimehe juurde raha järele. Teiste sõnadega, kas mägi peab minema Moosese juurde, või Mooses mäe juurde. Palusin sõna ja teatasin, et olen võõras, ega tunne ühtegi asjaosalist ning koosolekul viibijat, peale paari isiku, seepärast võiksin avaldada oma arvamise kõige erapooletumalt, kui seda lubatakse. Seda paluti. Ütlesin, et olen hiljuti sõitnud Eestimaalt. Kui ka Tallinnas või Tartus oleks nii asju aetud nagu siin, ei oleks seal ei eestlastest koosnevat linnavalitsust, eesti rahaasutusi, ega eesti teatrimaju. Võtke rahvusliku ühtehoidmise mõttes sealt eeskuju. Need sõnad mõjusid ja koosoleku juhataja Robert Puur esitas ettepaneku, saata abiesimehele Kaaberile notari kaudu teadaande, et kui ta teatud aja jooksul raha laekurile üle ei anna, siis tõstab selts tema vastu süüdistuse raha kõrvaldamises. Ettepaneku võttis koosolek vastu ja notari teate järel tasus Kaaber makse, kirjalikult õiendades, et tema pole viivituses süüdi.

Samal koosolekul viibis proua Kutukova õde Alide Voitka, kes palus seltsilt raha laenuks. Jällegi nagu kõheldi, kas selts võib raha laenuks anda. Ma ütlesin, et seltsi nime järgi otsustades kuulub heategeva seltsi ülesannetesse oma liikmete toetamine, seda enam, kui laen lubatakse tagasi maksta. Järgnes palve rahuldamine. Mind aga hakati nüüd koosoleku vaheajal seirama, et nii värske tallinlane on nende seas. Seltsi esimees Karl Seller tutvustas ennast, ütles, et kohe järgnevad eestseisuse valimised järgmiseks tegevusaastaks. Esimeheks olla kavatsus valida Naftatööstuse A/S kontori juhataja Robert Puuri ja sekretäri kandidaadiks paluti mind anda oma nõusolek. Puiklesin vastu, et olen liiga võõras, ei tunne ega tea midagi. See polevat tähtis, seda kiiremini tutvuksin. Nii valitigi mind

seltsi sekretäriks. Sellest ajast peale olid Bakuu eestlaste aadressid ja ühendusniidid minu käes ja algas tegelik väliseestlase elu.

Eestseisuse koosolekul võeti üles peo küsimus ning näitemängu ja lauluharjutuste korraldamine. Eelmisel aastal olla laulu õpetanud laevakapten Vellau Nobeli juurest, kes nüüd on merel ja ei saa aega. Kuuldi, et olen Tallinnas Estonia Muusika osakonnas laulnud ning suuteline ka laulu õpetama. Tuli nõustuda, kui paremat õpetajat ei leidu.

Seltsi uuel esimehel Puuril oli näitleja talenti, Tema võttis näitemängu juhtimise oma peale. Pealegi oli tal suuri tutvusi vene artistide seas, kes võisid anda lisa.

Laulu harjutustega algasime kaupmees Oja korteris Romanovski prospektil, kuhu osavõtjaid tuli üle paarikümne isiku, nende hulgas ka minu tulevane elukaaslane Juliane Andresson. Näitemängu harjutati seltsi endise esimehe Selleri korteris. Nii toimus Eesti Seltsi pidu 1915. a. kevad-talvel mitmekesise kavaga ja rohkearvulise osavõtjaskonnaga ühe hotelli saalis samal tänaval, kus asus linna raekoda.

Viimatinimetatud isikutest omas Otto Kaaber kaalutehast ning tegutseb praegu Tallinnas samal alal. Alide Voitkaga teenisin ühel ajal Eesti Maapangas. Rätsepmeister ja valmisriiete kaupluse omaniku Selleri perekond kujunes meile lähimaks tutvuseks ning koosviibimise kohaks kogu eesti koloonia nooremale generatsioonile. Neil oli kolm tütart. Vanim Fernanda suri seal tiisikusse. Järgmine Kamilla, meie Ella ristiema, abiellus ja jäi sinna. Noorim Lidia sõitis Eestisse ja siit Berliini, kuhu tuli järele ka ema koos Kamilla pojaga. Karl Seller ise loobus Eestisse tulekust ja suri Bakuus. Bakuu Eesti Selts oli asutatud 1909. aastal.

A/S “Melikov & Machmurov”

Eesti Seltsi asju ajades sain lähemalt tuttavaks Robert Puuriga, kes oli A/S “Melikov & Machmurov” naftatööstuse peakontori juhataja. Nende tööstuse keskkontoris Balahanõs oli juhtivaks arvepidajaks samuti eestlane Lutsar, kes aga varsti võeti sõjaväkke. Puur tegi mulle ettepaneku, kas ma ei sooviks tutvuda naftatööstusega ja minna Lutsari asemele. Kaalusin järele ja mulle tundus, et tegevus minu senises teenistuskohas sõja oludes tõepoolest väheneb ja perehed võivad peatselt artelli esindajale minu teenistuskoha üles ütelda. Kui aga artelli esindajal minu jaoks Bakuus teist kohta ei leidu, siis ootaks mind tagasisõit Peterburgi, kus artelli juhatusel sõja ajal ka muud pole pakkuda, kui rahaviijaks-palgamaksjaks sõjaväele väerinnal. See mulle aga ei oleks meeldinud. Sellepärast rääkisin asjast artelli esindajale Volkovile, kes kuidagi nõustus minu arvamisega, sest ma lubasin jääda artelli liikmeks edasi, kuigi läksin uuele kohale omal valikul ilma artelli vastutusest. Tõepoolest ei võetudki minu asemele endisele kohale enam artelstisikut.

Kolisin elujärjega Balahanõsse, kus tööstuse keskkontori juures olid toad vallalistele kontoriametnikele, kes ühiselt omal kulul pidasid naisteenijaid – toidu valmistajaid.

Tööstuse tehniliseks juhatajaks oli armeenlane Džanibekov. Selle keskkontorile allus 5-6 tööstuspaika, mis olid üksteisest mitme versta kaugusel kogu naftatööstuse rajoonis. Töölisi oli kokku vist üle kolmesaja. Asi oli esialgu vägagi võõras ja muutus hullemaks veel siis, kui sõtta kutsuti ka kaks nooremat kontorametnikku, nendest üks Aleksander Freibergi noorem vend Hugo. Tööd jätkus keskkontoris 4-5 mehele, nüüd aga jäin sinna päris üksi. Üldse oli üsna raske leida vähegi kogunud kontoritööjõudu, sest kogu noorus oli võetud sõjaväkke. Härra Puur saatis linnast kolm meest, pooleldi invaliidid, nii et saime ikkagi toime. Olin ise juba jõudnud niipalju asjaga tutvuda, et võisin teistele tööd kätte anda ja juhtida. Siiski tuli pingutada pööraselt ja mitte ainult minul, vaid ka Džanibekovil, kellega meid loeti paralleelseteks, üksteisele mitte alluvateks.

Ettevõttel oli parajasti pooleli kahe uue naftakaevu puurimine, mis olid juba küllaldase sügavusega, kuid tilgatumalt kuivad. Sügaval puurimine neelas aga suuri rahasummasid, mille tõttu ettevõtte oli rahakitsikuses. Ei jõutud palkagi maksta õigel ajal.

Töölises tekkis kahtlus tööjätkamise suhtes, nii et rahustama sõitis kaasomanik Hussein Melikov ise koos politseiga.

Melikov oli aserbaidžaanlane – muhameedlane, Džanibekov aga armeenlane – kristlane. Need kaks rahvast on omavahel pidevalt vihavaenus. Osalt sel, kuid ka muil põhjusil, tekkis Melikovil rahulolematust Džanibekoviga ja ta asendati aserbaidžaanlase Achundowiga. Nende ameti üleandmise juurde ei tulnud aga Melikov ise, vaid saatis Robert Puuri. Džanibekov pidas peasüüdlaseks tema vallandamises Robert Puuri. Nende kohale ilmudes tekkis äge vahejuhtum, kus Džanibekov lahkus kabinetist oma korterisse ja tagasi tulles pani oma nimekaardi Puuri ette lauale, lausudes ägedalt:

“Robert Abramovitš, kutsun teid kahevõitlusele. Üks meist jääb ellu, kas teie või mina. Koos meie elada ei saa.”

See ähvardus mõjus hämmastavalt nii Puurile, kui ka Achundowile. Telefoneeriti Melikovile, paludes teda kohale korda looma. Melikov siiski ei tulnud. Achundow asus ametisse ja konflikt likvideeriti mõne päeva pärast linnas peakorteris, kus Džanibekov peremeeste juuresolekul palus Puurilt vabandust oma ägedate sõnade eest. Lõunamine ja koomiline käitumine. See oli kuumal ajal sügis-suvel 1915.

Pühapäeviti viibisin linnas eestlaste pool ja bulvaril. Magasin vahel ööd Lemmingase juures. Kord seesugusel juhul esmaspäeva hommikul läksin linna sauna või vanni ja jõudsin Balahanõsse tagasi keskpäeval, kui päike juba tugevasti kõrvetas. Jalgsi raudteejaamast teenistuskohta kulus umbes 20 minutit. Koju jõudes tundsin ennast äärmiselt väsinuna ja et lõunasöögiks oli veel pool tundi, siis korterisse enam ei läinud, vaid heitsin samas puhkama. Varsti kuulsin läbi une laua katmise klõbinat ja teised ametnikud hõikasid mind sööma. Tõusin diivanilt ja vaatasin ringi, aga ei saanud aru kus viibin. Viimaks tuldi mind teistkordselt kutsuma. Ma vaatasin lolli näoga kutsujaile näkku, ega suutnud rääkida. Nemad talutasid mind kättpidi veekraani alla ja lasksid mulle külma vett kukla peale. See põrutas mind nii tugevasti, et hakkasin kõigest kehast vabisema ja kogeleva, nagu tugeva malaaria hoo ajal. Tervet sõna ei saanud korruga välja ütelda, ikka silpide kaupa ja kaua mõteldes. Kutsuti Schundov sinna. Tema küsis kas ma ei sõidaks ambulantsi. Kohe rakendati hobune kaariku ette ja varsti olime ambulantsis.

Arst küsis, kes ja kust ma olen ning kaua Bakuus elan. Vastasin, et eestlane ja üksainus aasta. Arst sidus mul rätikuga silmad kinni, tegi toa pimedaks, süütas toa vastasseina ääres küünla või lambi ja käskis mind läheneda tulele nii otsejoones, kui vähegi võin. Mina tahtsin küll astuda otsejoones, kuid sammud kujunesid päris sinna-tänna. Nüüd anti broomimaigulist rohtu ja arst käskis, et ma kodus peale väljapuhkamist sööks veel enne magamamist tubli kõhutäie lõunast järele jäänud külma toitu. Isu selleks tulevat mul väga hea. Järgmiseks päevaks aga palus mind kontoris hoiduda vähemagi ürituse eest. Järgmisel päeval olid meelekohad õige hellad ja õhetasid, aga päikesepiste nähud olid ka möödas. Aserbaidžaanlasest üliõpilane-praktikant käis aga nüüd minu kannul ja palus vabandust, et vast ehk tema oma käitumisega on mind ärritanud, et mul niisugune närvišokk tekkis. Vastasin, et ärgu ennast asjata kahtlustagu.

Kuumus tõusis tööstusrajoonis liiva kõrbe ümbruses 45 kraadini Reaumuri järgi. Aknaid ei võinud keskpäeval avada. Aegajalt käisid ametnikud köögis jääkapist külma vett joomas, kuid minule mõjus see vesi enam halvasti, kui hästi.

Järgnesid sügised jahedamad ajad. Võisin vahetevahel liikuda linnas ja kohata seniseid kui ka uusi tuttavaid. Kui Kesk-Venes hakati sõtta kutsuma I ja II liigi tagavara mehi (ratnikuid) ilmus Moskvast Bakuusse eestlasest noormees Johan Ilves. Varsti järgnes sealtamast tema sõber Osvald Jürgenson, kes olid Sellerite juures kosti peal, kus nendega tutvusin. Ilves sai teenistusse A/S "Elektri jõud", kus direktoriks oli eestlane Jaan Kliimann (praegu A/S "Eesti turbatööstuse pearaamatupidaja ja endine direktor Tallinnas). Jürgenson teenis aastat paar "Kvarnströmi" naftaäris, mis oli rootsi ettevõtte. Hiljem siirdus samuti A/S "Elektri jõud" teenistusse. Sõjakeerises tuli Bakuusse ka Aleks ja Hugo Freibergide keskmine vend Venda Freiberg, kes töötas alul lennuväe tehases, hiljem müüjana "Erman & Ko" apteegis, kus juhatajaks vanemmüüjaks oli eestlane Martin Tomingas. Enne mind oli Bakuus veel Martin Raha, kes teenis "Rölski pärijate" naftaäris, mis oli poola ettevõtte, siis autoomanik Grünbach ning vennad Villem ja Anton Selg'id Livonia eesti asundusest Põhja-Kaukaasiast, kes mõlemad olid elektritehnikud, olles lõpetanud Odessa Elektrotehnika Keskkooli, kingsepameister Johan Kull, päevapiltnik Suigussaar, klaverihäälestaja Müller, rätsep Lepikson, Anna And-

resson, tema õed Vilhelmine-Johanna (Minna) ja Alide Sepp'ad, nende vend August Sepp j.t. Eesti Seltsi tuntud isikud.

Möödus aasta teenistust "Melikov & Machmurovi" naftatööstuse kontoris väljaspool linna Balahanõs. Kontori asjades olin täiesti kursis, kuid Puur näis olema minu vastu veidi vingus. Vene poisid linna peakontoris oskasid hästi klatšida. Ise nad tundsid tööstust, kuid olid raamatupidamise oskuses kaunis nõrgad. Ses suhtes saatsingi neid vahel seenele ja ütlesin Puurile, et minul pole tööstuse keskkontoris enam midagi tundmatut ega huvita mind siin kolka edasi teenimine. Siit ei saa ma aga teist kohta kuulata, seepärast vahetagu ta mind mõne peakontori ametnikuga.

Nii sündiski. Minu asemele peakontorist saadeti Savtsenko ja mina jäin linna kontorisse – arusaadavalt oma soovi kohaselt mitte kauaks. Kaaluvaid põhjusi minu eemale tõrjumiseks Puuril küll ei olnud, aga peremeeste ees klatšide vastu mind kaitsema hakata ta ka ei soovinud. Nii lahkusingi 1916. a. kevadel ühel palgapäeval teenistusest A/S "Melikov & Machmurov" peakontoris. Mõni nädal enne mind lahkus sealt ka teine eestlane Peeter Treier, kes oli pisut veider noormees ja sattus igal pool konfliktidesse usu asjus. Ta oli adventist, ega tulnud laupäeviti tööle. See tekitas seisakut töös ja rahulolematust. Treier aga vastas ülemusele, et rohkem kuulen ma Jumala, kui teie käsku. Muidu oli ta heasüdamlik, sõbralik inimene. Tundis proua Kutukovi meest Fjodor Kutukovi, kes sai raamatupidajaks äsja asutatud Bakuu Sõjatööstuse Komitees. Sinna sai ametisse ka Treier, kes hakkas mind järele kutsuma.

Bakuu Sõjatööstuse Komitees

Nii juhtus, et nädala jooksul olin juba uuel kohal Sõjatööstuse Komitees vanema arveametnikuna toluooli vabriku ehituse alal. Sõjatööstuse komiteed asutati üle Vene riigi igas suuremas linnas selleks antud eriseaduse põhjal seltskondlike organisatsioonidena riigi rahadega. Bakuus varustati üks vabrikuhoone masinatega, millega valmistati 3 ja 6 tolliste mürskude kesti. Seda tehast nimetati "Snarjadnõi zavod". Teist, toluooli tehast, hakati alles ehitama. Selles tehases rektifitseeriti puhastamata petrooleumist puhast bensooli ja toluooli, mida tarvitati lõhkeainena mürskude laadimisel.

Endiste ja viimati juurde tulnud noorte agarate tegelaste kaasabil korraldati Eesti Seltsi näitemänguõhtu 1915/16 a. talvel Läti Seltsi saalis. Nagu mäletan, et asudes tol ajal veel linnast eemal Balahanõs, ei jätkunud mul aega lauluharjutusteks segakooriga, küll aga esinesime sellel peoõhtul neljamehelise meeskvarletiga koosseisus Villem Selg I tenor, Osvald Jürgenson II tenor, mina Heinrich Thomson I bass ja Aleksander Freiberg II bass.

Eesti Seltsil oli paarisaja köiteline raamatukogu, milles leidis ka näitekirjandust. Seltsi raamatukapp asus alul Sellerite juures, hiljem Läti Seltsi ruumes ja viimaks Robert Puuri kontoris. Kuna ühendus Eestimaaga oli veel regulaarne, täiendati 1916. aastal raamatukogu veel uuemate teostega.

Võtan naise

Kuna mul õnnestus pääseda sõjakeerisest ja leida uus teenistukoht Sõjatööstuse Komitees, kus pealegi olin kindlustatud mobilisatsiooni vastu, millal see ka ei tuleks, siis leidsime neiu Juliane Andressoniga olema kõige sündsama aja abiellumiseks. Meie laulatus toimus 21. augustil 1916 v.k.j. Bakuu luteriusu saksa-rootsi kirikus vene keeles pastor L. von Schleieri poolt, kes kinkis selle päeva mälestuseks meile eestikeelse piibliraamatu, vastava pühendusega. Pooletosina ümber lähimaid tuttavaid mõne klaasi veini, pähklite ja biskviidi juures – see oli meie pulmapidu Maailmasõja aegseis kitsais oludes. Toimus see Juliane kübaraäri eesruumis, mis seks korraks oli ümber korraldatud peoruumiks. Sugulastele kodumail olid saadetud kihlkaardid, mille peale

Vasakult: Hindrek Toomet, keskel abikaasa Juliane Toomet, Hindreku kõrval istub Elfriede Andresson. Teised teadmata.

vendadelt Aleksandrilt ja Ottolt saime ka õnnesoovid. Juliane vend Villem Andresson külastas meid nädal enne laulatust Bakuust läbisõidul Türgi väerinnale, kus teenis sõja aeg ohvitserina.

Julianel oli kübaraäri kõrval teine ruum – elutuba, milles enne abiellumist elas ühes oma surnud venna Kaarli lese Anna Andressoniga, kes aeg-ajalt oli meresõidul lätlasest laevakapteni Ossega, kellega hiljem abiellus. Laeva ökonomkana teenis ka Anna noorem õde Minna Sepp, kes hiljem asus Tartusse. Nende vend August Sepp töötas lukusepana ja õppis õhtukeskkoolis. Tema asus samuti Eestisse ja teenis Haapsalus tööstuskooli õppejõuna. Kõige noorem õde Aliide Sepp jäi Bakuusse, abielludes venelasega. Samuti jäi sinna Anna Andresson pärast kapten Osse surma nõukogude riigipensionärina, kuna tema tütar Elfriede kasvatati üles minu kälimehe, kooliõpetaja Juhan Susi perekonnas Tallinnas.

Eestlaste väljarändamine

Nüüd peaksin siinkohal järjekorras rääkima oma abikaasa päritolust ja tema omastest. Juliane isa Juhkum Andresson on sündinud umbes 1844. aastal Tartumaal, Vara vallas Inгли talus. Umbes 1860. a. on tema isa Juhan (Johannes) kogu perekonnaga, s.o. poegade Kaarli, Vidriku ja Juhkumiga välja rännanud Kaukaasiasse Kubanimaale, kus väljarännanud eestlased asutasid 1874. a. Livoqnia (Liventali) eesti asunduse, mis on 40 versta Armaviri linnast lõuna poole, Urupi jõe paremal, hommikupoolisel kaldal. Vastaskaldal asus Bessokortnoje küla. Lähim raudteejaam Ovetška asus külast 20 versta kaugusel, mis oli esimene jaam Armavirist edasi Bakuu poole. Isa vend Kristjan surnud noorelt (uppunud) Eestimaal enne väljarändamist. Väljarändamise ajal olnud Juhkum Andresson 16 aastat vana ja surnud Kaukaasias 1907. a. 63 aasta vanuselt. Eestimaal olnud nemad Maarja-Magdaleena koguduses, kus Juhkum Andresson on käinud leeris enne väljarändamist. 1936. a. alul küsisin huvi pärast kirjalikult Vara vallasekretärit, kas Andressonide suguvõsa järglasi on seal veel järele jäänud, millele sain eitava vastuse.

Livoonia külas olnud umbes sada eesti perekonda, kes elanud endid peamiselt põllupidamisest ja ka aiandusest. Põllud asunud ribade viisi kuni kümne versta kauguses. Heal järjel olnud ka aiapidamine, kuna seal kasvanud hästi lõunamaised puu- ja aedviljad arbuusid, melonid, aprikoosid ja viinamarjad.

Juhkum Andresson abiellus Kaukaasias. Tema naine Krõõt, sündides Espenbaum, rootslanna, on pärit Hiiumaalt Pühalepa kihelkonnast ja töötanud neiuna Kärddla kalevivabrikus, kust koos teistega 1869. aastal rännanud välja Kaukaasiasse, esialgu Kasinkasse ja seda valgel hobusel, kuna raudteid seal tol ajal veel pole olnud.

Andressonide reis toimunud samuti hobustel ja vankritel ja kestnud kolm kuud – kogu suve. Lapsi olnud neil üheksa, kellest 5 surnud noorelt ja ellu jäid 4: Marie, Kaarel, Villem ja Juliane. Ema surma ajal olnud Juliane 6 aastane, isa surma ajal 18 aastat vana. Ema surma järel pidanud isa Batalpašinski staniitsas õllepoodi ja ehitanud uue maja Livooniasse, kus pidanud kauplust kuni surmani. Õde Marie abiellunud Livoonias eesti kooliõpetaja Juhan Susiga, kelle sünnikohaks on Virbsoo talu Nõuni külas Otepää vallas Tartumaal. Vend Kaarel õppinud Jekaterinoslavis malmivalamis-

meistriks ja omanud kaasomanikuna malmivalamise tehast Proh-ladnaja raudteejaama juures, mis asub Armavirist Bakuu poole.

Pärast Kaarli varajast surma 1911. aastal, võtnud perekond Susi Kaarli tütre Elfriede enda kasvatada, olles tollal juba elujärje-ga Tallinnas. Isa Juhkumi surma järel lahkus nende järel ajutiselt Tallinna ka Juliane. Isa maja müüs aga Kaarel ära osa malmivala-mise tehase omandamiseks. Livooniasse jäi kooliõpetajaks ainult vend Villem abikaasa Aliidega.

Teenides maailmasõja ajal ohvitserina Türgi väerinnal, hiljem Denikini ja Wrangeli armees, kandis Villem suurimaid sõjaraskusi

Aliide Sepp (vasakul) 1899-1978 koos õe Anna Andersoniga (neiuna Sepp) 1884-1981

ning hiljem poliitilist survet enamlaste poolt. Pärast demobiliseeri-mist ja vangistusest vabanemist sunniti neid kodukülast lahkuma. Siis teenis ta Krasnodari (Jekaterinodari) lähedal linnunuumami-se farmis, kus neil suri troopilisesse malaariasse noorem poeg 15 aasta vanuselt. Siis asus ta kolhoosi "Kuban", mis on Kavkaskaja raudteejaama juures Kubani jõe ääres. Sealt saime viimaseid kirju umbes 1935. aastal. Hiljem olla Villem saadetud külmale maale. Nende tütar Linda abiellunud eestlasega ning oli viimane sellest perekonnast Livoonias elav inimene. Villemi poeg Arnold lõpetas kooliõpetajate instituudi ja abiellus sama haridusega venelannaga.

Kolmanda poja nimi olnud Aleksander. Saime nende päevapildid, kuid on nad veel elavate kirjas, selle üle pole teateid.

Enne I Maailmasõda mõned aastad Tallinnas elades õppis minule sel ajal veel tundmatu Juliane kübaratööstust, täiendades seda oskust veel Peterburis. Bakuusse siirdumine tulnud vend Kaarli lese Anna Andressoni ja tema õe Minna Sepp' a kutsel. Viimane teeninud sel ajal parajasti Bakuus eestlasest kaupmehe Jaan Oja perekonnas, kuhu esmalt järgnes Anna Andresson ning siis Juliane, kellesse kübaraäri avamisel kõigiti abistavalt on suhtunud proua Oja. Abiellumise ajaks oli Juliane pidanud kübaraäri juba viis aastat, olles materjalide muretsemiseks läbi reisinud kogu Euroopa-Venemaa suurlinnad Peterburi, Varssavi ja teised.

See oleks lühim läbilõige minu abikaasa päritolu ja omaste kohta, milles viimati mainin veel Juhan ja Marie Suside poega Arnoldi /1944. a. *Otto Tiefi valitsuse haridusminister*/ ja tütreid Helmit /*dr. Ernst Saareste abikaasa, emigreerus 1944.a. Austraaliasse*/ ja Augustet /*Tartu panga direktori abikaasa, emigreerus 1944.a. Inglismaale*/, kes on siin niivõrd tuntud, et nende üle pikemalt siinkohal pole vaja peatuda.

Tsaarivalitsus on langenud

Abielludes võtsime omale toa suure klaasverandaga Vana-Posti umbtänav 3 tatari linnaosas. Seal olid valged, kuid suvel liiga kuumad ja talvel külmad ruumid. Üle koridori elas kapteni pere Jelena Ipolitovna Tallgren, kelle rootsi päritoluga mees Aleksander Pavlovitš oli täiesti venestunud ja sõitis Kaspia mere laevadel. Tuba kübaraäri kõrval kasutas veel mõnda aega Anna Andresson, kuni

uue korteri leidmiseni “mustas linnas”, s.o. vabrikute linnaosas.

Linnas elutsedes oli mul võimalus jälle rakendada laulukoori juhtimisele. 1915. ja 1916. a. oli seltsi esimeheks Robert Puur, sekretäriks nende ridade kirjutaja, kes 1917. a. valiti esimeheks, kuna sekretäriks sai Osvald Jürgenson. Senini arenes seltsi tegevus harilikus korras. Talvisel hooajal pandi toime vähemalt üks peoõhtu näitemängu ja lauluga. Tsaarivalitsuse langemisega 1917. a. märtsis hakkasid laienema ka seltsi, kui eestlaste ainsa keskuse, ülesanded. Juurde tuli poliitiline teema, mis aga ei

Aliide Sepp koos abikaasa Kirilloviga.

mahtunud heategeva seltsi põhikirja raamisesse. Revolutsiooni võidupidustuste eel tekkis seltsi peakoosolekul lahkarvamus, kas seltsil võtta osa pidustustest revolutsioonilise punase lipuga või eesti rahvusliku sinimust-valge lipuga. Seltsi esimehena soovitasin viimast, mille eest käremeelsemad koosolijad, nende seas abiesimees Johannes Grünbach pidasid mind tagurlaseks. Siiski otsustas peakoosolek pidustustest osa võtta eesti rahvusvärvilise lipuga, mille ülal nurgas Bakuu Eesti Seltsi nimetähed.

Tsaarivalitsuse kukutamise päevadel oli Juliane parajasti Moskvast kübaraäri materjale ostmas. Bakuus sai revolutsiooni puhkemine teatavaks nädalapikkuste kuulduste järel, kui Kaukaasia asevalitseja

suurvürst Nikolai Nikolaevitš Tbilisis seda oli teatavaks teinud Tbilisi linnapeale. Nüüd siis puhkesid kinodes marseljeesi mängimised eeskava vaheaegadel ja telegrammide vihm. Ametikohal Sõjatööstuse Komitees katkestati töö ja mindi bulvarile jalutama.

Eesti Seltsi esimehena tundus mulle peagi, et ees seisab suur kohalikkude eestlaste organiseerimise töö, sest et revolutsiooni keerises kõik Venemaa eri rahvad hakkasid ilmutama suuremat energiat rahvuslikkude saavutuste kättevõitmiseks. Järgnes Kaukaasia eesti asunduste rahvuskongress Livoonias, millest paluti saata osa võtma Bakuu Eesti Seltsi saadik. Seltsi peakoosolek valis mind küll saadikuks, kuid kongressile ma ei saanud sõita, kuna sõjatööstuses ei antud ametipuhkust. Minu asemel sõitis Livooniasse Aleksander Freiberg, kes leidis sealt omale elukaaslase Leena Soobiku isikus. Minule jäi aga seetõttu nägemata koht, kus minu naine sündis ja üles kasvas.

Samal 1917. a. võeti Eesti Seltsis vastu otsus, milles avaldati soovi, et kohaliku evangeelse luteriusu saksa-rootsi kiriku nõukogusse võimaldataks liikme koht ka ühele eestlasele. Selle otsuse põhjal läksin vastava avaldusega kiriku nõukogu esimehe Bieringi jutule, kes oli Bakuu telefonivõrgu omanik, rahvuselt taanlane. See härra võttis mind vastu õige sümpaatselt, ütles mõndagi teadvat eestlastest ja Eestimaast ning avaldas, et kiriku nõukogu hiljutise otsuse põhjal tuleks koguduse nimetusest välja jätta sõnad "saksa-rootsi", kuna kirik kuulub luterlastele kõigist rahvustest ja tema, nõukogu esimees, olevat taanlane. Oli minu sooviga kohe nõus, palus aga nõukogu liikme kandidaat valida Eesti Seltsi koosolekul ning temale teatada valitu nimi ja aadress. Eesti Seltsi poolt valiti selleks äsja Bakuusse asunud endine vandeadvokaat August Villmann, kelle ka kirikunõukogu oma liikmeks valis.

Teenistus Sõjatööstuse Komitees oli kestnud aasta, mille olin hästi sisse töötanud, täites ametlikult küll arveametniku, kuid pärast raamatupidaja abi poolakas Junevitši lahkumist, tegelikult kõiki viimase ülesandeid. Juhtiv raamataupidaja Feodor Ivanitš Kutukov lahkus samuti. Asutati asjadevalitseja ametikoht, mis täideti mäeinsener Boris Jemeljanovitš Dolgon'iga. Toluooli vabrik oli valmis ja selle ehitaja prantslase Grožani asemele tuli vabriku juhatajaks insener-tehnoloog Sergei Aleksandrovitš Sadohlin, venestunud mordvalane. Vabrikuramatupidajaks, õigemini küll arveametnikuks sai venelane Mihail Mihailovitš Popov, kel-

lele sai ainult arvuline raamatupidamine, kuna raamatupidamine oli linnas peakontoris minu käes.

Aegamisi hakkas revolutsiooni lodevus maad võtma kõikjal. Seni juhtivatele kohtadele eelistatud õigeusklikud slaavlased aina vaidlesid ja lahutasid käsi. Töö tegemine nagu polnud enam nende asi. Raamatupidajaks peakontorisse toodi "Snarjadnoi" vabriku raamaatupidaja Kožinoki, kelle võimed ja töötahe olid üsna väiksed. Teda komandeeriti raha asjas Petrogradi, võttes kaasametnikelt rahasumma kaasa, et neile pealinnast vajalikku osta, kuid raiskas raha ära, ega julgenud pärast tagasisõitu ametisse ilmuda. Seda teada saades läkitas asjadevalitseja ametist vabastamise kirja temale koju. Nii lõppes tema mõni kuu kestnud ametipidamine. Nüüd määrati asetäitjaks jällegi venelane Nikolai Petrovitš Rõškin, kelle püsivus samuti oli puudulik. Keegi neist ei tahtnud võtta endale kohustusi ega anda korraldusi toluoolivabriku ehituse arvestuse lõpetamiseks. Minult aga seda ei nõutud, kuna olin küllalt koormatud vabriku ekspluatatsiooni raamatupidamisega, mida pidasin korras.

Nüüd hakkas ka asjadevalitseja aru saama, et venelase ja eestlase vahel on ikka vahe ja ütles mulle kord otse, et ta imestavat eestlaste kohusetundlikkust. Tõuke selliseks ümberorienteerumiseks andis temale minu käitumine eriülesdes veebruaris komandeerimise puhul. Asi endast oli järgmine. Märkasin, et raamatupidaja Popovi koostatud tootmise arvulised kuuaruanded, mis mulle hindamiseks ja žurnaliseerimiseks üle anti, sisaldavad vigu, kus produktide jäägid eelmise kuu lõpul ja järgmise kuu alul on üleöö muutunud. Teatasin sellest asjadevalitsejale. Viimane saatis mind kohe kirja vabrikusse. Ulatasin kirja vabriku juhatajale insener Sadohnile. See ägestus kirja lugedes ja pani sõimama, et see on võimatu, mis siin kirjutatakse. Ütlesin, et kirja sisu ei ole mulle teada. Siis luges ta, et mind olla komandeeritud vabrikusse ajutisteks töödeks, teda palutavat olla abiks, et vabriku kontori personal minule kuulekalt alistuks. Temal olevat vabriku kontoris raamatupidaja, võrdne peakontori raamatupidajaga (siin ta liialdas) ja mida temalt kirjas nõutakse, olevat liig. Tahab enne veel kõnelda kolleeg asjadevalitsejaga. Mina olin ka sellega nõus ja lahkusin vabrikust.

Tagasi jõudes ütlesin asjadevalitsejale Dolgonile, et olete vägagi pahandanud vabriku juhatajat, mille peale viimane vastas, et seda ma just tahtsin, egas muidu asi ei hakka liikuma. Järgmi-

sel päeval küsisin Dolgonilt, mis nüüd edasi saab nende vahe-
dega? Dolgon vastas, et valmistagu ma vahede võrdlustabeli ja
saatku kaaskirjaga vabriku juhatajale vahede kõrvaldamiseks. Nii
ka tehti. Mul oli telefonilisi õiendusi vabriku materjali laohoidja
Stserbakoviga, kes ühe kõneluse puhul teatas, et vabriku raama-
tupidaja Popov otsivat omale kiiremas korras uut teenistuskoha.

Tema asemele võttis vabriku juhataja kaks tehnikat üliõpilast –
praktikanti, kelle töö tulemusena vabriku juhataja Sadohlin paari
nädala pärast tõi peakontorisse uuesti koostatud õiged tootmis-
aruanded, pakkudes neid asjadevalitseja Dolgonile. Viimane aga
soovitanud need kohe minule üle anda. Sadohlin tuligi minu pul-
di juurde ja ütles, et toob uued õiged aruanded ja soovib tagasi
endised vigased. Asjadevalitseja Dolgonile jätkus sellest järelduse
tegemiseks, et mida eestlane ette võtab, selle viib ta ka läbi, aga
mitte nii, nagu seda pooleli jätavad kahjuks tema kaasvenelased.
Nii ta väljendas mulle, kui meie hiljem üksteisest lahkusime ko-
mittee tegevuse lõpetamisel.

Sõjategevuse Komitee tegevus oli kestnud juba üle aasta ja
neelas üha uusi rahasummasid. Raha väärtuse langemise järel
suurenesid palgad ning summade saamiseks Petrogradist nõuti
aastaruandeid. Nende koostajat aga komitees ei olnud. Juhtiva
raamatupidaja koht oli täitmata ning Rõškin oli ainult ajutine ase-
täitja sellel kohal. Üldse tundus komitee tegevus pärast komitee
esimehe Gunasovi surma ja linnapea Bõtzi lahkumist abiesimehe
kohalt juhtiva isiku puudumise pärast alla käivat. Uus esimees in-
sener Slovaiski ei suutnud revolutsiooni oludes mõju avaldada.
Ajutise Valitsuse ajastul võtsid komitee plenaar koosolekutest osa
juba tööliste esindajad, kes omalt poolt samuti toetasid asjaajami-
se kiiremat korraldamist. Sündis see, mida asjadevalitseja Dolgon
vist kõige vähem võis ette aimata. Komitee otsustas palgata juhti-
va raamatupidaja, kellele hanke korras tehti ülesandeks aruanne-
te koostamine mõlema vabriku alal. Töö võttis enda peale Kiievi
rajooni suhkruvabriku endine raamatupidaja poolakas Truškovski
koos ühe tema kaasmaalase raamatupidaja Martsinkonskiga ja
kahe naisametnikuga. See oli koosseis omaette, asjadevalitsejale
mitte alluv. Nüüd hakkas töösuhtes asi liikuma. Rõškin – jooksvad
asjad ja Truškovski nende ja vanade asjade rekonstruktsioon.
Ümber tehti mõndagi, mis ei vastanud tegelikkusele, nagu mater-
jalide valesti mahakandmine mitte õigete tööde peale, mis kõik

oli vabriku raamatupidaja nõrgast kontrollist tingitud jne. Teenistusse puutuvaid küsimusi tuli arutada ka kontori komitees, kuhu mind liikmeks valiti.

Enamlased püüavad võimule tulla

Suvel 1917 suvitas Juliane mõni aeg kodukülas Livoonias. See oli ta viimane sealviibimine. Koosolekutel ja platsidel käis enamlaste äge kihutustöö, mis ka vilja kandis, sest et suvele järgnenud valimistel sai häälteenamuse enamlaste partei. Tegelikku võimud aga teostama ei hakanud, kuna side Petrogradiga oli katkenud. Rahamärkide puudumisel lõpetasid pangad hoiusummade väljamaksmise. Tekkis olukord, kus Bakuu linnavalitsus oli sunnitud võtma endale valitsuse funktsioonid. Selleks moodustati komitee seltskondlike organisatsioonide esindajatest, linnavalitsuse osavõtul, kes laskis trükkida kümnerublad boonid. Sellesse komiteesse valis Bakuu Eesti Selts oma esindajaks seltsi sekretäri Osvald Jürgensoni. Peatselt asutati Tbilisis Taga-Kaukaasia komissariaat, mis pidi teostama riigivõimu Petrogradi Ajutise Valitsuse asemel, kellega ühendus oli katkenud, kuid saadud häälteenamuse põhjal Bakuu pahempoolsed seda võimu ei tunnistanud.

5. detsembril 1917 v.k.j. sündis meile tütar, kes esmakordselt selle maailma valgust nägi linna sünnitusmajas Semahinka ja Bala-hannaja tänavate nurgal. 7 jaanuaril v.k.j. 1918. a. ristimisel Bakuu evangeelse lute-

Ella Toomet mais 1926.

ri kirikus sai ta nimeks "Ella". Ristis pastor Linsel von Schleier vene keeles. Vaderiteks olid Kamilla Seller, Aliide Sepp, Osvald Jürgenson ja Karl Lemmengas. Perekonna juurdekasvust saatsin

kohe teate isakodu, kuid ega see vist katkenud postiolude tõttu kohale ei jõudnud enne, kui elatanud isa 5. jaanuaril 1918. a. v.k.j. oli sulgenud silmad jäädavalt.

Telegrammi isa surmast sain kätte paari kuu pärast, vist märtsis 1918, mis veel eelmisel päeval oli Tbilisis tembeldatud, see-ga saadetud läänepoolseid liine kaudu suure hilinemisega, kuna Lõuna-Venes asus Denikini väerind. Bakuusse tõi elevust väike inglise väesalk, mis saabus Pärsiast Bitserahovi juhatusel ja sõitis edasi Põhja-Kaukaasiasse paarisaja mehelises koosseisus. Nädala paari pärast läks see salk jälle oma teed tagasi, ilma võimu teostamata. Mõned neist jäid siiski maha ja hiljem tuli Pärsia kaudu juurde laevatäis inglise poliitilisi vaatlejaid.

Korralageduse kasvades tehti revolutsiooni ajal ometi ka haridustööd. Ühe Bakuu gümnaasiumi ruumides oli ellu kutsutud õhtugümnaasium, kuhu sisse astumist hakkas mulle soovitama August Villmann. Astusingi viienda klassi kursusele tütarlaste gümnaasiumi kava kohaselt, mis võrdub poeglaste kuuendale klassile ja mille lõpetatuks tunnistamisega 1919. a. kevadel olid ka möödas kõik võimalused õpingute jätkamiseks. Kasu sellest õppimisest oli mitmeti. Olin vähegi õppinud saksa, prantsuse ja ladina keelt, algebrat, füüsikat, üldajalugu ja keemiat ning majandusmaade teadust. Peasi, et sain kirjaliku tunnistuse, mis võimaldas mul hiljem Eesti Maapanga teenistusse astuda, kus nõuti keskharidust.

Olin mõnigi kord kokku puutunud pastor L. von Schleieriga, nii laulatusel, lapse ristsetel kui kiriku nõukogu liikme valimise asjus, kus mul kord kõnelus kaldus Eesti Seltsi laulukoori juhtimisele. Koguduse organistiks oli eestlane Kärt, kes oli lõpetanud Peterburi Konservatooriumi (ja nüüd on Tartus muusikakooli juhataja). Bakuu eestlased teadsid rääkida, et koguduse sakslastest juhid teinud Kärtile teenistustingimuseks, et ta teistes organisatsioonides muusikalist tegevust ei tohi pidada, välja arvatud tegevus sakslaste seas. Ütlesin seda saksa pastorile. Lisasin juurde, et minule Eesti Seltsi esimehena, tundub niisugune tingimus mõtetu ja arusaamatu. Minul pole aega ega oskust laulu õpetamiseks. Kärt on eestlane vastava eriharidusega, kas temal tõesti ei lubata juhatada eesti laulukoori. Pastor ei sõandanud selle peale muud ütelda, kui tähendas, et mis kasu on laulust kirikule ja usuasjale. Nüüd rabasin teda otsekohe vastusega:

“Minu teada on laul luteri kiriku üks põhitegureid ja meie mõlemad elame siin oriendis ning tunneme kohalikku kultuuritaset. Kas usule ja kõlblusele on kasuks, kui noorsugu õhtutel bulvaril kurameerib ja pimeduse varjus sealt kaob kahtlastesse paikadesse selle asemel, et veeta see aeg lauluharjutusel.”

Nüüd oli pastor löödud ja suutis ainult kogeledes ütelda:

“Korraldagu Eesti Selts oma suhtes Kärtiga, ning temal ega ühelgi sakslasel ei võiks olla midagi selle vastu, kui Kärt juhatab eesti laulukoori.”

Pastor v. Schleier oli Tallinna pankur Scheeli kälimees. Ta suri järgmisel aastal saksa sõjavangidest nakatatud soojatõppe. Proua oli pastori tütar Virumaalt, rääkis vabalt eesti keelt ja opterus Eestisse.

Kuna saksa sõjaväed olid jõudnud Riia alla, Saaremaa oli vallutatud ja seisukord kodumaal kujunes üha kriitilisemaks, siis koostasin 1918. a. alul enne seltsi peakoosolekut üleskutse, paludes selles kõiki Bakuus ja selle ümbruses elutsevaid eestlasi registreerida end Eesti Seltsis ja astuda seltsi liikmeks, et ühisel jõul ja nõul olla abiks kodumaale ja ise endale nii murrangulisel ajaloolisel silmapilgul. Selle eestikeelse üleskutse kirjutas masinal vahapaberile ja paljundas rotaatoril eestlane ohvitser Jürmann oma staabis. Üleskutse avaldas mõju kõigile eestlastele, kelleni see jõudis. Seltsi liikmeks astus senitundmatuid nägusid lähedalt ja kaugelt, isegi naabruses olevast Elisavetpoli kubermangust ja Pärsiast. Mitmetel olid läinud kaduma tsaarivalitsuse aegsed passid. Paratamatult koostasime Villmanniga Eesti Seltsi poolt väljaantava legitiimse tunnistuse plangi, andsime trükki ja varustasime nende tunnistustega Eestimaalt päritolevad eestlased, arvult mõnisada.

Ülesannete laienemise ja õpingute tõttu loobusin seltsi peakoosolekul esimehe ametist, kelleks 1918. aastast peale valiti August Villmann. Jäin vaid ametisse eestseisuse liikmena. Tollal korraldati ka Eesti Seltsi peoõhtu Saksa kirikukooli saalis, mis jäigi vist viimaseks. Meelde on jäänud sealt ringimängud isamaaliste lauludega.

Armeenlased haarav võimu enda kätte

Vist märtsis 1918 kuulutas vaikselt organiseerunud Bakuu Soldatite ja Tööliste Nõukogu ennast kohapealseks kõrgemaks võimuks. Seega tekkis kaks kõrgemat võimu: Taga-Kaukaasia komissariaadile alluv linnavalitsus seltskondlike organisatsioonide toetusel ja kommunistlik Soldatite ja Tööliste Nõukogu. Kokkupõrge nende kahe võimu vahel näis olema vältimatu ja ainult ajaküsimus. Türgi väerind oli muutunud olematuks juba Kerenski aegu ja soldatid läinud koju. Relvastatud jõudu polnud õieti mingisugust, küll aga korjasid relvi kommunistlikud elemendid.

Mainisin juba varemalt rahva kirevat koosseisu Bakuus. Enamus aserbaidžaanlased-muhameedlased, vähemus armeenlased-kristlased, kuna venelased ja teised Euroopa ja Aasia rahvused moodustasid mitte kuigi mõõtuandva osa. Aserbaidžaanlased ja armeenlased olid juba ajalooliselt vihavaenus. Nüüd hoidsid armeenlased ilmselt kommunistide poole, kuna aserbaidžaanlased olid passiivsed, häälestatud oma rahvuse suunas. Ei aidanud siin vaimulikkude ühised palved pühapäeviti üheskoos kordamisi iga usu pühakojas, et neil on ühine jumal.

Ühel kevadisel pühapäeval võibolla aprillis 1918, läks püsiragin lahti. Bulvaril ja tänavatel liikuvad inimesed põgenesid hoovidesse ja majadesse, kuhu keegi jõudis. Aserbaidžaanlased ja armeenlased jooksid püssidega üksteise vastu, ehitades barrikaade ja kaitsekraave, esimesed Vorontsevskaja, teised sellele paralleelsele Armjanskaja tänavale.

Just samaks õhtuks oli organist Kärp määranud eesti laulukoori harjutuse, mis loomulikult jäi pidamata. Lauluharjutusele minnes sai neiu Alide Sepp kuuliga jalast haavata ja viibis mõned nädalad haiglas. Saabus õudne öö, kus olime piiratud kolmest tulekahjust. Tänaval aga vingusid kuulid. Hooviväravad ja välisüksed olid kõikjal lukustatud. Meie maja elanikel oli kavatsus põgeneda tulekahju eest maja katuse kaudu, kuid õnneks pöördus tuul niivõrd, et see jubedus jäi teostamata.

Juhiks ja olukorra tundjaks osutus majaelanik aserbaidžaanlane Lütfaļiev, kes oli huvitav ja üsna laia silmaringiga inimene. Viibisime tema korteris ka järgmise päeva, oodates sündmuste lõppu. Kommunistid põmmutasid suurtükist, kuid laenguid neil pole olnud. Kui kuulid liiaks vingusid, läksime keldrikorrale,

kandes sinna ka väikse mõnekuise Ella, kes muretult magas padjal ega aimanud veel selle maailma ohtusid. Kaotajaks pooleks osutusid aserbaidžaanlased, kellede eesvõtjad taganesid linnast välja küladesse öhtu poole, Türgimaa suunas.

Laskmise vaibudes järgmisel päeval avanes õudne pilt. Surnud olid juba koristatud, haavatud põgenenud. Verejasid ja –pritsmeid oli aga kõnniteedel sagedasti. Surnud veeti veovankritel (arbadel) politseijaoskonna ette, kus neid oli hunnikus mitukümmend. Sealt tassiti neid kalmistule ühishauda nagu loomi tapamajas, ühel pea, teisel jalad üle vankri ääre kinnikatmatult. Kõneldi, et selles veresaunas on langenud kümme tuhat aserbaidžaanlast. Võim oli nüüd kommunistide ja armeenlaste poolel. Kuid sellest ajast peale kadus leib vabamüügilt, sest kommunistid rekvireerisid viljatagavarad. Aserbaidžaanlased aga, kellede käes oli peaauglikult toitainete turg, olid põgenenud ja nende laod rüüstatud.

Türklased tulevad

Lühikese aja jooksul oli selge, et aserbaidžaanlased hakkavad sismaal organiseerima vastupanu ja neile tuleb abi Türgi sõjaväelt, mis venelaste taganemisel Väike-Aasiast arendas nüüd Armeenias Erevani ja Karski ringkonnas edukat pealetungi. Südasuveks juulikuus 1918 a. olidki pealetungijad paarikümne versta kaugusel linna taga ning tulistasid linna järjekindlalt kahuritest iga päev peale lõunat paar tundi, võttes tule alla hommikupoolse armeenia linnaosa. Nii lendasid mürsud üle nende oma (aserbaidžaanlaste) linnaosa, kus asus ka meie korter. Sellises olukorras vaibus äritegevus ja Juliane likvideeris kübaratööstuse.

Nüüd oli armeenlastel hirm nahas. Kommunistlik võim kuulutas linnas välja üldmobilisatsiooni, kihutas laiali Sõjatööstuse Komitee, kus ma olin ametis ja võttis ruumid mobilisatsioonibüroo alla.

Viimasel ajal oligi sõjatööstus jäänud soiku armee lagunemise, transpordi korraldamatuse ja miitingute tagajärjel. Kommunistid nimetasid võimule tulles Sõjatööstuse Komitee ümber “Rahvatööstuse Komiteeks”. Komitee asjaajamine ja raamatud mahutati sissetormanud püssimeeste nõudmisel ühte tuppä virna ja see ruum lukustati, kuna osa laudu ja kirjutusmasinaid võttis oma kasutada ruumide rekvireerija mobilisatsioonikomitee. Seadsime kiires korras kokku pal-

galehed vabastatud ametnike ja tööliste kohta kes veel teenistuse olid ja saime palga ühes ettemaksuga Sovnarkomit.

Teel sinna taheti meid mitmel tänaval otsekohe mobiliseerida, kuid näitasime ette varem tehtud tõendid, et töötame sõjatööstuses, kust meid ei saa mobiliseerida. Siis läksime edasi. Meid oli kolm: insener Dolgon – asjadevalitseja, siis mina kui kontorikomitee esindaja ja poolakas Truškovski oma hankekoosseisu poolt. Sovnarkomis kohtusime heebrealasest tüübiga, kellel nähtavasti oli ükskõik, mis ta rääkis või otsustas. Ta polnud enam noor, võibolla oli tundnud tsaarivalituse survet. Neil ei sobinud kuidagi jutt meie insener Dolgoniga. Ta jättis meid hoopis kõrvale, õiendades vahepeal sissetormanud püssimeestega. Seniks kui ta jälle vabanes, valmistas end ette poolakas Truškovski, kes hakkas rääkima niisama haukudes ja kätega vehkides, nagu partner ees tegi. See vist mõjus ja peatselt kiitis kommunist, et suurepärane (velikolepno) ja raha maksti välja. Ruumidest väljudes tähendas insener Dolgon kibestunud, et Truškovski olla teda üle trumbanud (on menja perehitril).

Balti Komitee asutamine

Soovisin küll kinni pidada sündmuste kronoloogilisest järjekorrast, kuid palun veel kord tagasi astuda 1917. ja 1918. algusesse.

Revolutsiooni puhkemise järel tekkis Venemaal kümme-kond poliitilist parteid. Läti seltsi ruumides tutvusin kord noore energilise lätlase Augustin Baltin'iga, kes oli lõpetanud vist Liibavi kommertsikooli ja teenist Bakuu linnavalitsuses. Ta andis üle mingi kutse ühele valimiste-eelsele selgituskoosolekule ühe gümnaasiumi saalis, paludes seda edasi teatada ka kõikidele eestlastele. Sellele koosolekule oligi ilmunud mitmeid eestlasi. Seal peeti referaate, mille lõpul Baltin pani ette anda hääled sotsialistide parteile. Pärast koosoleku lõppu tekkis Baltini ja eestlase Selleri vahel pikantne kahekõne. Seller küsis Baltinilt:

“Kas te arvate, et kõik eestlased pooldavad sotsialiste. Kui nii, siis eksite selles.”

Baltin päris jahmus, ega osanud muud vastata, kui et miks seda siis koosoleku ajal ei üteldud. Seller muigas ja vastas, et ei pidanud vajalikuks oma tõekspidamisi avalikult kuulutada.

Sellel koosolekul käsitleti siiski veidi põhjalikumalt küsimust, mis senini oli tume ja milleni agitaatorite teadmised ei küündinud. Juba sõja alguses hakkas raha väärtus langema. Hinnad tõusid, mille tagajärjel tõsteti ka palkasid. Ajutine Valitsus korraldas siselaene “Vabaduslaen”, mida ostsid ohtralt need kes olid riigitruud ja kellel rahapaberipahna oli käes. Juliane viibides Livoonias ostnud vend Villem kodus puhkusel olles vabaduslaenu 15 tuhande rubla eest, kelle mõjul ka Juliane võttis neid tuhande rubla eest. Inimesed olid siiski arvamisel, et millalgi tuleb valitsuse poolt veel korraldus raha osalise väärtuse kustutamiseks, mida nimetatakse devalvatsiooniks. Keegi küsis eelnimetatud koosolekul selle üle selgust. Koosoleku korraldajad ja referendid ei osanud vastata. Nüüd palus sõna Osvald Jürgenson avaldades, et mida ootate jääb hoopis tulemata. Sama on juba saabunud hindade ja tööpalkade tõusu läbi, millega osa raha väärtust või ostujõudu on kustunud ja mida kattevarata rahamärkide juurde-trükkimisega nimetatakse inflatsiooniks. Nüüd sai asi selgemaks ja tänapäeval on selles kogemusi kõikidel, kuid tsaariajal rahaväärtuse kõikumist ei tulnud üldse ette ega tuntud seda.

Nüüd siis Balti Komitee asutamisest, mis oli rahvuspoliitiliselt põnevaim sündmus. Toimus see 1918. a. esimesel poolel, kui teenisin veel Sõjatööstuse Komitees. Teatavasti sõlmiti enamliku Venemaa ja monarhistliku Saksamaa vahel Brest-Litovski rahu-
leping, millele järgnes saksa okupatsioon Baltimail. Moskvasse asunud Saksa saadik Mirbach langes seal atentaadi ohvrina. Saksamaa esindajaid-agente ilmus ka vähematesse vene linnadesse. Ühelt selliselt esindajalt Astrahanis sai Bakuu Eesti Selts lühisõnalise kirja, saata temale Eesti Seltsi liikmete nimekiri nende vara kaitse alla võtmiseks. Seltsi koosolekul tekitas kiri lõbusa mee-
olu ja esmakordselt väljendati, et Baltimaade saatust otsustatakse lääne (prantsuse) väerinnal. Kiri jäeti vastamata.

Saksa ja Vene võimude vahel pidi Moskvas toimuma kokku-
lepe Baltimaade edaspidise saatuse üle. Selle kohta oli vene vä-
liskomissar Tšitšerin avaldanud teadaande või andnud intervjuu
välismaa ajakirjanikule. Sõnum selle kohta ilmus vene lehtedes.
Bakuus elutsevad balti sakslased võtsid asjast kinni ja kutsusid
kaasmaalasi nõupidamisele saksa kirikukooli saali. Kutse oli sõ-
numi kujul lühisõnaliselt ja vähemärgatavalt ajalehes nagu vor-
mi täiteks. Siiski olid seda tähele pannud mõned eestlased, kes
taipasid küsimuse tähtsust ja silmapilk saadeti suusõnaline tea-
de kõigile eestlastele keda kätte saadi, et kõik tuleksid nimetatud
ajal saksa koolimajja. Sakslaste üllatuseks paisus inimhulk kooli
ruumes üsna suureks. Kohale ilmus niihästi sakslasi kui ka juute,
palju enam aga lätlasi ja eestlasi, kes täitsid saali kui ka eesruumi.
Enne koosoleku avamist tutvusid ja vahetasid omavahel mõtteis
eestlased ja lätlased. Määrati kindlaks liidrid, kes missuguse rah-
vuse esindajana koosolekul sõna võtab jm. Kutse edasitoimetami-
sel olid agaralt tegutsenud ka mitmed eesti naised, nii nagu seal
lähedal elutsev pr. Oja, kes tundis mitmeid sakslasi.

Koosoleku avas algatava grupi nimel sakslane Dassel, kes oli
põllutöömashinate kaubamaja "Steppun" kaasomanik ja asjaaja-
ja-direktor. Koololeku sekretäriks oli volitatud samuti sakslane,
Demmer, kes oli saksa elektritarvete firma AEG Bakuu osakonna
ärijuht. Dassel andis esmalt lühikese ülevaate poliitilistest sünd-
mustest ja avaldas, et baltlastel tuleks oma edaspidiste huvide
kaitseks luua eksekutiivorgan, kelle korralduste ja juhtnõõride
järgi tuleks talitada riiklikes ja varanduslikes huvides eeldades, et
nemad, sakslased, Brest-Litovski rahulepingu põhjal võitja rah-

vusena peaks Baltimaa saatuse määramisel kui ka kavatsetavas käsutusorganisis olema enamuses – majoriseerima. Koosoleku juhataja palus küsimuse arutamiseks sõna võtta.

Esimeseks sõnavõtjaks oli lätlaste liider keeleteadlane Balod (Balodis), pärastine Läti Vabariigi välisminister (mitte vahetada samanimelise sõjaministriga), kes alles hiljuti poliitilise pagulasena oli jõudnud tagasi Šveitsist ja andis Läti Seltsi ruumes inglise keele tunde. Hoogsas kõnes arvustas lätlaste esindaja sakste salapäratsemist nii tähtsas küsimuses. Sakslastel olla väga hästi teada, et Bakuus tegutsevad kümmekond aastat läti ja eesti seltsid, kellega nad oleksid pidanud läbi arutama selle küsimuse enne tänase koosoleku kokkukutsumist. Edasi, ilmselt selleks, et sakslasi rohkem jalust rabada, läks ta üsna ägedaks nimetades nii saksa kooli kui kirikut, kes seni pole tundnud huvi ühegi kaasmaalase mitte-sakslase vastu. Lõpetas ta etteheitega koosoleku juhatajale, et rahvast “baltlase” nimetusega Baltimail ei ole, on vaid lätlased ja eestlased. Teid sakslasi on ainult 5%. Keda te selle arvu juures majoriseerite?

Järgmisena võttis sõna eestlaste esindaja advokaat August Villmann, üteldes lühidalt ja külmalt, et ühineb täiesti lätlaste esindaja arvamusega. Seejärel palus sõna naftatööstuse A/S “Masut” kontori juhataja Schnitke avaldades, et tema on rahvuselt juut, pärit Kuramaalt Leedu piiri lähedalt ja palus mitte ajada asja teravaks Baltimaade rahvaste vahel. Et hoiduda mõne rahva ülekaalust asutavad komitees, soovitas pariteedi alusel valida sinna igast rahvusest ühesugune arv inimesi. Kuna juudid olid aga Baltimaal ilmselt vähemuses, siis veel mõnede sõnavõttude järel otsustati ellu kutsuda Baltimaalt pärit olevate kodanike ajutine komitee Bakuus, kuhu valiti 3 sakslast, 3 lätlast, 3 eestlast ja 2 juuti, kokku üksteist isikut. Komiteele tehti ülesandeks asuda peatselt Baltimaadelt pärit olevate kodanike üldkoosoleku kokkukutsumisele alatise komitee valimiseks.

Ajutisse komiteesse valiti eestlastest August Vallmann, Osvald Jürgenson ja nende ridade kirjutaja, sakslastest koosoleku juhataja Dassel, sekretär Demmer ja Bakuu Kroonu Palati valitseja Eugen Sirei, lätlastest eespool nimetatud Balod ja Baltin ning Raudin, kes oli vürst Golinitsen-Kutusovi pärijate ehk insener Avnatamovi naftamaade omandusfirma raamatupidaja, juutidest Schnitke ja veel keegi teine isik.

Ajutine komitee pidas mitu koosolekut Dasseli kabinetis kaubamaja “Steppun” kontoris, kuid ega üksmeelt ja tagajärgi meie nõupi-

damistel ei olnud. Sakslased tahtsid ikka valitseda seal ja ka Baltimaal. Meil lätlastega tuli siingi avaldada, et jätku juba see maania, sest Baltimaa saatus otsustatakse meietagi lääne väerinnal. Kuigi meie väide oli sakslastele kibe kuulda, aimasid nad instinktiivselt, et see ettekuulutus võib minna täide.

Mõnenädalase ettevalmistuse järel kutsus ajutine komitee kokku Baltimaalt päritolevate kodanike üldkoosoleku Bakuu reaalkooli avarasse saali. Kokku tuli üle 700 kodaniku. Sakslased esitasid alatise komitee valimiseks oma nimekirja, võttes sinna sisse ka mõne selgrootu lätlase, eestlase ja juudi, milles aga enamus olid sakslased. Eestlased ja lätlased koostasid mõlemad eraldi oma nimestikud, kus sakslased ja juudid jäeti vähemusse. Oli märgata, et juudid hoiavad sakslaste poole. Lätlaste liider Balod lõi kahtlema, kas nemad või eestlased, minnes valimistele kumbki oma nimekirjaga, suudavad saada enamuse sakslaste ja juutide vastu ning seepärast võttis oma nimekirja tagasi teades, et lätlased saavad hääletama eestlaste nimekirja poolt. See teade võeti vastu kindla lootusega, et sakslased ja juudid kaotavad.

Nii sündiski: eestlaste poolt esitatud nimekiri sai 500 hääle ümber, sakslaste oma alla 200 – seega viimane hiilgav läbikukkumine. Kõnepuldi taha astus sakslaste liider Dassel avaldades kahetsust kaotuse üle ning kaasmaalaste eestlaste ja lätlastega koostöö katkemise üle ning palus mõtteosalisi ilmuda paar päeva hiljem kaubamaja “Steppun” kontorisse seisukohta võtma edaspidiste sammude üle. Seejärel sammus ta kohe ukse poole. Seda nähes läksid kõik sakslased hanereas talle järele.

Eestlased ja lätlased jätkasid koosolekut lõpuni mõne juudi pealkuulamisel saali ukse juures. Otsustati asutav komitee nimetada Eesti ja Läti Kodanikkude Komiteeks, mille liikmeteks lugeda hääletatud nimestikust vaid eestlased ja lätlased. Nii lõppes tookord poliitsõda Baltimaa rahvuste vahel Bakuus.

Sakslased elasid peamiselt armeenia linnaosas, kus asus ka nende kirik ja koolimaja. Järgmisel hommikul Sõjatööstuse Komiteesse ametisse minnes küsis minult armeenlasest kaasametnik, sekretär, mida te tegite eile sakslastele, et nad õhtul vihmakeepide all koju poole rutates omavahel eestlasi ja lätlasi maapõhja siunasid. Vastasin, et muud midagi, kui kukutasime nad läbi Baltimaade valitsemise küsimuses.

Valitud eesti-läti komitee ei saanud veel tegevust alustada, kui sündmuste arenedes jõudis kohale teade Eesti ja Läti vabariikide väljakuulutamise kohta. Nüüd aga muutusid sakslased, kellega aju-

tises komitees ühe laua taga istusime, õige viisakaks, tervitades tänaval vastu tules juba eemalt ning leides ainet kõnetamiseks. Demmer vist avaldas kord, et minu endised ülemused Uibopuu ja Vestel olnud tema kaasvõitlejad Riia Politehnikumis. Dassel kadus aga varsti Bakuust Saksamaale. Tema mängis marurahvuslasena ikka juhi osa. Sirei oli kaalukam, vana kogenud riigiametnik. Ütles käinud omal ajal Tallinnas gümnaasiumis ja saavat pisut aru eesti keelest. Oma värisevate kätega nägi ta välja raugana. Teenistusredelilt oli ta välja teeninud ekstsellentsi astme (deistvitelnõi statski sovetnik). Hiljem sai temast minule sümpaatne ülemus. Proua Oja teadis rääkida, et ta pole mingi sakslane, hoopis kadakas. Enne moonutamist olnud ta perekonnanimi päris lihtne eesti Sirel.

Elu Aserbaidžaani Vabariigis ja teenistus Raudteedevalitsuse Toitlustuskomitees

Nüüd võiks asuda jälle sündmuste kirjeldamisele Aserbaidžaa- ni vabariigi asutamisel järel. Elu läks üha kitsamaks. Leib oli va- bamüügilt kadunud juba kevadistest sündmustest saadik. Pähk- leid oli veel müügil. Need olid Pärsia eksportkaup. Kodanikud hakkasid kotimeesteks, s.o. sõitma linnast välja kaugematest kü- ladest toitaineid ostma. Juliane sõitis Sellerite naisperega Tbilisi suunas vist Läki jaamani, tuues sealt jahu, võid, lambajuustu jm. Küla aserbaidžaanlased vene keelt ei osanud. Seepärast kirjutas ta juba enne sõitu kodus üles vajalikumad aserbaidžaanikeelsed sõnad ühes nende tähendusega ja nii saadi toime.

Nüüd katsus igamees saada teenistust kuhugi toitlustusorga- nisatsiooni, et olla leivale lähemal. Osteti ka kõike mis võimalik kollektiivselt ametikaaslastega, millest kujunes korrapärane va- rustamine. Leib aga läks oma kvaliteedilt võimatu halvaks, must- taks ja sitkeks – otse vastikuks, sisaldades salvede pühkmeid.

Juhtusin kokku endise kaastöötajaga Sõjatööstuse Komiteest – poolakas Maržinkovskiga, kellele tema kaasmaalane, osakon- najuhataja raudteevalitsuses, pakkus raamatupidaja kohta asu- tatavas Raudteedevalitsuse Toitlustuskomitees. Tema olla nõus minema ja palus nüüd mind oma abiks. Jaama lähedal raudtee majas oli vabaks tehtud üks ruumikas tuba, kuhu asusin ametis- se. Toitainete ostuoperatsioone korraldas alul meie ametissevõtja raudteevalitsuse osakonnajuhataja poolakas ise.

Peatselt võeti kontoriruumid jaamast veidi kaugemale Roma- novi prospektile, kuhu asutati ka laoruumid ja leivaküpsetamise tööstuse. Laienenud tegevuse juhtimiseks ei jätkunud raudtee- lastel enam aega ja tema asemele võeti juhatajaks üks aserbaid- žaanlane. Sel olid aga soomuse tegemise kalduvused ja esikohal oma taskuvid. Raamatupidaja Maržinkovski, kes seda märkas, andis talle valusalt pihta. Sellest siis pahandused ja hõõrumised, mis rikkusid sageli kontori töörahu.

Käisin kord kaubajaamas välja ostmas üht toiduainete vagu- nit. Kaubajaam asus reisijatejaamast kilomeeter maad eemal, kus seda ümbritses liivakõrb. Mis seal nägin, ei taha ununeda. Jaama ümbrus oli täis sadu oma kodumaalt põgenenud armeenlastest sõ- japõgenikke. Nad olid Türgi vägede eest põgenenud Bakuusse ja

nüüd linna vallutamise järel ootasid siin ööd-päevad lageda tae-
va all tagasisõidu võimalusi, olles haigestunud kõhutõppe. Palju
põgenikke surmati linna vallutamisel, mitte vähem heitis hinge
siin platsil tekiräbalate all. Maa nende all oli märg ja haises. Jaama
tagasi pöördunult möödusin surnumatjast aserist, kes aetas sõja-
põgeniku-armeenlase laiba siia sama lähedale üsna madalasse liiva
sisse, mähituna voodilinasse. Veel mitu kuud pärast linna valluta-
mist türklaste poolt ei julgenud armeenlased ennast tänaval näida-
ta muidu, kui vaid kerjustena, kellelt enam midagi pole röövida.

Kord hommikul ametisse minnes kohtasin Romanovski pros-
pektil armeenlast Adanz'i, kes oli minu juures kontori ametni-
kuks Balahanõs "Melikov & Machmusovi" naftatööstuses. Nüüd
istus ta siin pirukakorviga kõnnitee äärel. Mind nähes hädaldas,
et ei suuda rääkida milliseid koledusi on läbi elanud. Hiljem koh-
tasin teist armeenlast samast ettevõttest, kes põgenedes tagaaja-
jate eest oli vajunud mustuse auku kuni kaelani ja pidanud seal
ootama kuulirahe möödumist terve päeva.

Minu Raudteevalitsuse Toitlustuskomitees teenimise ajal põ-
des Juliane läbi raske kopsupõletiku. Viisin lapse Sellerite juurde
ja naise haigemajja. Haigemajas viibinud ta ühes ruumis armeen-
lannaga – vägistamise ohvriga, kelle oli sinna toonud ja keda käis
vaatamas kaastundlik türgi ohvitser. Keeletu ja pooleldi mee-
märkuseta ohver olla vist ikkagi ära surnud.

Lähen tööle Kroonu Palatisse

Valitsusvõimude vahetumisel ja ühenduse katkemisel Petrogradiga jäi teenistuseta ka August Villmann, kes tuli siia komandeerituna Petrogradist kütteasjanduse volinikuna. Baltimaa kodanike ajutise komitee istungitel tutvusime mõlemad Kroonu Palati valitseja Eugen Fedorovitš Sireiga, kelle läbi Villmann sai Kroonu Palati lauaülemaks. Kuuldes, missuguses raudteevalitsuse eriorganisatsioonis ma teenin, hakkas Villmann mind kutsuma Kroonu Palatisse põhjendusega, et saan koosseisuliseks ametnikuks ja riigiteenistusse.

Nii lahkusingi 3-4 kuud kestnud teenistuse järel Raudteevalitsuse Toitlustuskomiteest ja sain 1918. a. lõpul Bakuu Kroonu Palati ärimaksu laudkonna lauaülema abiks. Lauaülemaks oli alul Villmann, hiljem armeenlane Zaturov, kuna Villmann saadeti maksuinspektoriks Saljani linna, mis asub Kura jõe ääres Mugani stepi lähedal. Sealsete sääskede ja joogivee mõjul haigestus Villmann varsti malaariasse ning tuli tagasi Kroonu Palatisse, kuid nüüd kannatas ta iga päev raskete malaariahoogude all.

Minu sisikonnale oli pigimust leib aja jooksul mõjunud nii kurnavalt, et ühel päeval märkasin verist väljaheidet. Arst konstateeris düsenteeriat. Pidin lamama voodis mitu nädalat karmi dieedi peal. Haigus paranes visalt, kuid järjekindlalt. Lõpupoole tundsin koledat nälga. Oleksin neelanud ükskõik millist toitu, kuid naine oli arsti poolt hoiatatud minu soovi täitmast, et päästa elu. Valvati hoolega, kas leidub veel vahu tükke väljaheites ja kui need viimaks olid kadunud, siis alles hakati vähehaaval süüa andma. Nõrkusest kosumiseks maksis Kroonu Palat mulle veel eriabiraha, umbes kuupalga suuruses.

Töö Kroonu Palatis ei olnud kuigi huvitav, võrreldes sellega, mis oli Sõjatööstuse Komitees. Rahaväärtus langes kiiresti. Väikeste maksuvõlgade tagasinõudmine ei tasunud ennast ära ja seda ei tehtudki. Mingit rahareformi ei järgnenud. Tuli korraldus Aserbaidžaani Rahandusministeeriumilt vähemate võlgade kustutamiseks. Seda tehti vaid raamatutesse vastava templi löömisega. Bakuu Kroonu Palat muudeti Aserbaidžaani Kroonu Palatiks. Vist umbes samal ajal järgnes sellele valitsuse korraldus pankadele maksta välja või anda vabaks jooksvad arved ja hoiusummad, mida polnud tehtud paar aastat. Võtsime pangast välja ka oma hoiused - Juliane neiu põlve teenistus kübaraarist üle 3000

tsaarirubla, minul Sõjateenistuse Komitee palgakõrgendusel tagantjärele makstud vaerahast pankaviidud vähema väärtusega umbes 2000 rubla, seega kokku 5000 rubla, mille eest võis nüüd osta turult võid kuni 5 naela. See polnud veel kõik. Peterburis maksin sisse artelli osamaksuks kogu isatalu pärandusosa 1500 tsaari kuldrubla. Lisaks sellele saatsin Bakuust iga kuu 35 rubla kuni postiühenduse katkemiseni 1918. aastal, mis nelja aasta jooksul teeb välja 1680 rubla, kuid mis lõpupoole oli muidugi vähema väärtusega. Tuleb mainida ka ostetud "Vabaduslaenu" 1000 rubla ulatuses. Kokku oli seda siis üle 8000 rubla, millest 5000 rubla olid tsariaegse kuldrubla väärtuses. Eesti Vabariigis oleks see võrdunud 15000-20000 krooniga. Selle eest võinuks osta suure talu või kaks sellist maja, nagu meil nüüd on. Seda läks meile väikestele inimestel maksma Vene tsaaririigi hukkumine.

Olen aga nüüd nagu teemast kõrvale kaldunud. Aja jooksul, kui oli korraldatud Aserbaidžaaani vabariigi riigiparaat, kokku astunud riigivolikogu ning asutatud oma, aserbaidžaanlastest sõjavägi, lahkus Nuri Paša Türgi väega. Ühtaegu türklastega oli Bakuus näha ka nende liitlasi saksa ohvitseri ja autosid, kes kadusid ühes türklastega 1919. a. esimesel poolel. Bakuusse ilmus Prantsuse sõjaväe missioon, mille ruumid asusid Birževaja tänaval endise filmiäri "Filma" ruumides. Kuna Lõuna-Venes asus Denikini väerind, ei saadud postiühendust pidada otseteed. Kirjad toimetati edasi Ida-Euroopa kaudu Prantsuse sõjaväe missioon kahe rubla eest. Kirjad pidid olema vene keeles, et oleks võimalik tsenseerida. Vastuseks sain Tallinnast vend Aleksandrilt hulga aja tagant vene keeles kirja ja mõned numbrid Päevalehte teadetega lõppenud saksa okupatsioonist ja käimas olevast Vabadussõjast. Sündmused lääneväerinnal olid otsustanud Baltimaade saatuse.

Saabusid inglased

Seni oli valitsuse häälekandja ajaleht "Aserbaidžan" Bakuus teinud inglasi maha kui maailma nurjatumat rahvast. Sellele järgnes ajalehe veergudel mõni aeg vaikust. Siis ilmus lehes juhtkiri suure pealkirjaga: "Seltskonna arvamise ümbertöötamine" (Perrabotka obšestvenogo mnienia). Selles hakati inglasi kiitma kui esimest rahvast maailmas. Peatselt selgus, et inglased olid juba Konstantinoopolis, kümnekonna päeva pärast ka Bakuus.

Inglaste ilmumine lahtistes autodes, põlvpükstes ja sülekoortega tekitas elanikes furoori. Nii noobleid sõjamehi polnud seni nähtud. Need aga, olles endast sisse võetud, püüdsid seda enam äratada tähelepanu. Esialgu peatusid nad Reaalkooli hoones ja hotell Metropol. Juba pärast lõunat nähti neid "Metropoli" katusel sportimas. Üks oli kaotanud tasakaalu ja lennanud 5-6 kordse hoone katuselt alla, saades silmapilk surma. Paljud neist paigutati perekondadesse, kuhu nad vägagi lahkesti vastu võeti. Nende käest võis nälja ajal saada toidulisa, mida neil konserveeritult oli küllaldaselt kaasas. Sel ajal avati mõnigi toiduainete äri, millest saime meiegi inglise või ameerika päritoluga konserveeritud milk'i (piima).

Inglased oskasid endid perekondades sisse seada väga praktiliselt ja mugavalt. Juba paari nädala pärast algasid vene kirkutes laulatused vene neidudega ning viimased tundsid endid nagu printside pruutidena. Nälja ja leivapuuduse vähendamiseks alustasid inglased odava leiva müüki oma tagavaradest hinnaga kaks rubla nael. Peatselt selgus, et neilt ostetud leiba müüdi turu teises servas edasi juba kümnekordse vahekasuga. Seda märgates lõpetasid inglased leiva müügi.

Kõrgemaks juhiks oli inglastel kindral sir Thomson, minu nimekaim. Ses suhtes tehti mulle kord nälja Bakuu postkontoris. Õiendasin mingi raha või tähtsaaetise asjas, kus kirjakandja nägi minu nime. Kohe tõi ta minuga õiendavale ametnikule trükisaaetise, mis oli adresseeritud kellelegi Thomsonile keda pole leitud. Ametnik pakkus seda minule: "Noh võtke siis teie see. Rohkem Bakuus Thomsoneid ei ole, kui sir Thomson ja teie mister Thomson".

Inglased ei jäänud aga Bakuusse kauaks. Nende tulek sinna oli osalt poliitiliseks orienteerumiseks, osalt Aserbaidžaani sõjajõu instrueerimiseks. Lahkumisel enne aasta möödumist 1919. a. sügisel tarvitasid nad oma vene noorikute suhtes kavalust, aseta-

des need rongi lõppu viimasesse vagunisse. Rongi liikuma hakates selgunud, et need vagunid ei olnudki kinni haagitud. Nii jäi naispere paigale istuma, kuna mehed sõitsid eesmistes vagunites minema. Oli siiski ka mõni õnnelik, kes oli rohkem haritud ja mõistis väliskeeli, ning võeti kaasa.

Elu läheb edasi

Inglaste lahkumise järel jäi kogu võim aserbaidžaanidest koosneva valitsuse kätte. Oli oma sõjavägi ja parlament moodsa vabariigi mustri järgi. Majanduslikule elule aga õiget tempot ei järgnenud. Äritseda oleks võidud ja seda tehtigi, kuid kaupade puudus andis end tunda kõikjal. Naftatööstus jäi soiku kuna nafta väljavedu Astrahani ja Volga kaudu seisis. Seal möllas vene kodusõda. Bakuu-Batumi vaheline naftatorustik oli rikkes. Terveks jäänud nafta reservuaarid olid saanud täis, lahingute ajal püssikuulidest läbipuuritud reservuaarid aga jooksnud tühjaks. Polnud saada materjale ega tööriistu tööstuse kordaseadmiseks.

Sellisel kiratsemisel oli langenud ka elanike ostujõud. Linna äärtel kordus pimedal ajal röövimisi. Ühel päeval helistab mulle Kroonu Palatisse Lemmergas, teatades hädisel häälel, et eelmisel öhtul bulvaril koju tulles olnud temal armeenia kiriku juures Budagorskaja tänaval maadlus elu ja surma peale palitu röövijaga, kes äkki pistnud talle revolvri nina alla, et andku aga palitu heaga üle, muidu saad kuuli. Lemmergas hakanud aeglaselt palitut maha võtma, haarates enne selle üleandmist aga tugevasti revolvrist kinni. Järgnenud jõukatsumise ja Lemmergase appihüüdmise peale tulnud politseinik, kelle abil mees toimetatud trellide taha. Rabelemisel hammustanud ta Lemmergase põialt, kuid palituga põgenema ei pääsenud. Selle takistamiseks oli Lemmergas küllalt tugev.

Aegajalt puhkes tööstuslinnaosas tulekahjusid. Kord paisus üks selline nii suureks, et põles ära ligi pool "musta linna" reservuaare, nii umber paarikümne ümber, ühes puust sadamasillaga. See hiiglatuli lõomas paar nädalat, paistes eriti võimsana pimedas öös. Ühel pärastlõunal läksime koos Anton Selg'iga seda tulemõllu lähemalt vaatama. Tuul viis tule ja suitsu mere poole. Reservuaarid põlesid nagu küünlad. Katuseid neil enam polnud, ülalt tühjakspõlenud kõrgusest alates oli äär punane, alt vedeliku

kohalt must. Leegid lendasid üles suurte paukude ja plahvatustega nagu hästikorraldatud tulevärgi juures.

Ühel päeval tuli Kroonu Palatisse eesti neiu, kes soovis minu jutule. Tutvustas ennast neiu Palmeusena. Ta oli sõitnud Tbilisist, kus oli sattunud teenistuseta oleku tõttu kitsikusse. Astunud küll teenistusse ühte haiglasse õena või talitajana, kuid süda pole kannatanud koristada ja riietada surnuid. Kutselt olevat ta kontoriametnik. Kodumaalt lahkudes teeninud Siberis, kust sõja ajal Kesk-Venest viimaks jõudnud Kaukaasiasse. Bakuus saanud kelleltki eestlaselt minu aadressi. Kas ei võiks mina juhatada temale teenistuskoha. Soovitasin pöörduda Robert Puuri poole, kes oli ka mõne aja eest lahkunud A/S “Melikov & Machmurovi” teenistusest, omades nüüd iseseisva naftatöösturina kontori “Šubaneff”. Avaldasin arvamust, et Puuril peaks jätkuma talle tööd ja teenistust. Preilil tekkis seda kuuldes näole naeratus ja ilmusid ka pisarad – ta ei lahkunud kohe. Edasi kõneldes selgus, et ta pole kolmel päeval enam ivakestki söönud ja kannatab tõsist nälga. Andsin temale raha mõne lõunasöögi jaoks. Puuri juures töötas ta terve aasta, olles ka Eesti Seltsi asjadeajaja ja raamatukoguhoidja. Eesti Seltsi esimeheks oli 1919. ja 1920. aastatel Aleksander Freiberg.

A/S “Melikov & Machmurovi” naftatööstuse kohta võin tagant järele mainida, et nende rahakitsikuse kõrvaldasid need kaks uut naftakaevu, mis olid pooleli puurimisel minu teenistuse ajal. Viimaks ometi jõutud naftani ja siis olnud saak nii rikkalik, et selle poolest ettevõtte tõusnud umbes kolmekümnendalt kohalt kolmandale kohale Nobeli naftatööstuse järel. Hiljem 1920. a. enamliku riigipöörde ja ettevõtte natsionaliseerimise järel asus selle kaasomanik Melikov elama Pariisi. Nad olid Robert Puuriga kälimehed.

Bakuu Eesti Rahva Nõukogu

Aserbaidžaanlaste demokraatliku Aserbaidžaaani Vabariigi ajal 1919. a. tekkisid mitmel pool endise Venemaa suuremates linnades rahvanõukogud. Neid asutasid nii venelased, kui teised vähemusrahvused. Bakuus asutati vene rahvusnõukogu oma häälekandja-ajalehega, Tbilisis eesti rahvusnõukogu, kus tegutsesid eestlased koolimehed Johannes Kirkmann-Murumets (pärsine Nõmme abilinnapea) ja O.J.Kilsel (hiljem kooliosakonna juhataja Eesti Vabariigi Haridusministeeriumis).

Samas leidsid Bakuu eestlased, et Eesti Seltsi põhikiri ei võimalda tegutsemist sellises ulatuses, nagu see nüüd oli vajalik. Iseseisvate vabariikide tekkimise järel Baltimaal kadus vajadus töötada Balti Komitees koos lätlastega. Nii soovisid mitmed eestlased sõita kodumaale, kuid selleks oli vaja dokumente. 1918. a. A.Villmanni esimeheks olekul andis Eesti Selts küll eestlastele legitimatsiooni tunnistusi, kuid varanduse väljaviimiseks oli vaja konsulaaresindust. Kutsusime kokku eestlaste üldkoosoleku rahvusnõukogu asutamiseks. Kokku tuli arvukas pere, kusjuures oli ka seltsis seni tundmatuid nägusid, nii kui maailmarändur Lukats, gümnaasiumi õpetaja Johannes-Albert Luur, pärsine Eesti Vabariigi Riigikogu liige ja koolinõunik Eestis. Viimane pidas koosolekul maha suure kõne. Eesti keelt oskas ta vabalt. Oli Robert Puuriga Narvas koos üles kasvanud, kus mõlemad käinud linnakoolis. Luur oli lõpetanud Peterburis õpetajate instituudi. Hiljem Bakuus pole ta enam tahtnud Puuriga eesti keeles kõneleda. Kuuldes, et Puur on kõrgema haridusetagi naftaäri direktor, alustanud ka Luur koolitöö kõrvalt ärilist tegevust naftatööstuse tarvete ostu-müügi näol.

Sain teda tundma õhtugümnaasiumis, kus tal olid mõned tunnid. Seni eestlastest eemale hoidunud, sai temast nüüd agar eesti tegelane. Asutatavasse Bakuu Eesti Rahva Nõukogusse valiti Rober Puur, August Villmann, J.A.Luur, Karl Seller, Osvald Jürgenson ja nende ridade kirjutaja. Ametite jaotamisel said Puur esimeheks, Villmann abiesimeheks ja Luur sekretäriks. Teised jäid ametita liikmeteks. Kooskäimise kohaks määrati Puuri naftatööstuse "Šubaneft" kontor, kuhu koondati ka Eesti Seltsi raamatukapp seltsi arhiiviga.

Esimeseks sammuks oli Bakuu Eesti Rahva Nõukogu asutamisest Aserbaidžaaani Vabariigi valitsusele teatamine, mille välisministeerium suhtus sellesse tunnustavalt. Ühtlasi saadeti selle kohta telegramm ka Eesti Vabariigi valitsusele. Kuna oli kodumaale sõita soovijaid, töötasime kiires korras välja isikutunnistuse vormi neljas keeles - eesti, prantsuse, vene ja aserbaidžaaani (türgi) keeles põhjusel, et Venemaa kaudu oli läbipääs võimatu ja sõita tuli Tbilisi-Batumi-Konstantinoopol-Marselli või Londoni kaudu. Palju neid ümber Euroopa sõitjaid siiski ei olnud. Mõned vene sõjaväest vabanenud eestlased sõitsid seda teed prantsuse ja inglise sõjalaevadel, et pääseda kodumaale ja vabaneda sõjast. Väljasõiduks andis Aserbaidžaaani Vabariigi Välisministeerium nendele isikutunnistustele oma viisa.

Bakuu eestlased väljasõidul Šikkova küla taga mere ääres, 1917.

Venelased korraldavad enamliku riigipöörde

Ei suudetud veel luua ühendust Eesti Vabariigi valitsusega kirjateel, ega saata kullerit, kui jõudis kätte 20. mai 1920. a. uus enamlik riigipööre Aserbaidžaanis. Seda võis ette aimata, kuna suurte sündmuste eel käivad ikka mitmesugused kuuldused. Nii ka siin. Minu teenistusse astumise järel kroonupalatisse läks sealt üks ametnik, venelane, vabatahtlikult Denikini väkke. Vaevalt aasta pärast oli ta palatis tagasi, mille põhjusena seletas, et sõjapidamine vendadega olevat mõttetu. Mõlemate, nii valgete kui punaste pooltel olevat oma rahvas – venelased. Sellest oli juba tunda, et Denikin-Wrangeli armee on läbi ja selle kokkuvarisemine ka peatselt järgnes. Dagestani leskiinid avaldasid nõrgavõitu vastupanu, nii et varsti tegutsesid enamlased Aserbaidžaaani piiri taga, milleks oli Samuuri jõgi. Ajalehed tõid teate enamlaste riigipöördest Armeenia Vabariigis, mille pealinn oli Jerevan. Teati rääkida, et aserbaidžaaani sõjavägi, mis koosnes ju peamiselt aseritest, põgenes piirilähedastest kaitsekraavidest mööda steppi laiali, juba siis kui enamlased ööpimeduses juhivad neile oma laevadelt rannas helgiheitjate valgusejoad. Tsaariajal olid aserbaidžaanlased sõjaväeteenistusest vabad, tasudes selle kohustuse rahamaksuga, mille tõttu nad olid lahingukogemusteta ja arad.

Kokku varisesid ka vene valged armeed Siberis Koltsaki ja põhja-lääne rindel Judenitsi juhtimisel. Eestlaste lahing Krasnaja-Gorka all vististi põhjustas ajalehesõnumi, et eesti sõjaväed on vallutanud Petrogradi. Peatselt järgnesid telegrammid Eesti Vabadussõja lõppemisest ja Tartu rahulepingu allakirjutamisest Eesti ja Vene rahudelegatsioonide poolt. Kaua aega ei saadud täielikumaid teateid rahulepingu sisu kohta. See teadmatus tuli meile mitmeti kasuks, suurendades lugupidamist eestlaste vastu, kes esimese rahvana, ja seda võitja poolena, on lõpetanud sõja enamlastega.

20.mail 1920. a. öösel oli ilmunud Aserbaidžaaani piirile enamlaste soomusrong kahuritega. Nende mõne paugu järel andnud vastas olev aserbaidžaaani soomusrong käigu tagasi ja sõit Bakuusse alanud - taganeja rong ees ja pealetungija silmapiiril järel. Nii tabaski Bakuu elanikke hommikul üllatus. Linna komandant ja Aserbaidžaaani Vabariigi valitsuse liikmed olid arreteeritud ja võim Venemaalt peale tunginud enamlaste kätte üle läinud. Kuulutati välja Aserbaidžaaani Sotsialistlik Nõukogu-

de Vabariik ja anti välja korraldus vene ning aserbaidžaani raha üheväärsuse kohta. Tegelikult oli tollal aserbaidžaani rubla ostujõud neli korda suurem vene rublast ja kohalikel elanikel seda vähem kui sissetunginud venelastel, kes nüüd ostsid kauplused tühjaks, kohalike elanike pealt vaadates.

Algasid suured ümberkorraldused valitsusasutustes. Järgnesid naftatööstuse, kaubanduse ja majade natsionaliseerimised, rekvireeriti kortereid jne. Eesti Rahva Nõukogu leidis Tartu rahulepingu tõttu tunnustamist ja korrektset suhtumist Aserbaidžaani Sotsialistlik Nõukogude Vabariigi Väliskomissariaadis, mille juhiks määrati pärslane Husseinov. Viimasel oli hea haridus ja staaž diplomaatilises teenistuses. Oskas aserbaidžaaani ja vene keele kõrval hästi ka prantsuse keelt, kuna oli varem teeninud Pärsia saatkonnas Pariisis.

Varemalt toitainete jagamiseks loodud "majakomiteedele" pandi uute võimude poolt ka majade korrashoiu ja muud ülesanded. 1918. aastal võimul olnud kommunistlik valitsus oli kohalik, kellel polnud ühendust Moskvaga. Nüüd seati korda ühendus Sise-Venemaaga nii maa, kui mereteel Astrahani ja Volga kaudu. Seda veeteed kaudu lahkusid Bakuust kodumaale esimesel võimalusel ka vallalised eesti noored arvult üle paarikümne. Ka nende isikutunnistustele muretses Bakuu Eesti Rahva Nõukogu Aserbaidžaani Nõukogude Vabariigi Väliskomissariaadi viisa.

Toidupuudus sundis taas ametit vahetama

Kroonu Palat töötas veel mõni aeg edasi endise nime all. Hiljem sai temast Rahanduskomissariaadi osakond või Maksude Valitsus. Nii kauaks aga mina ega Villmann sinna ei jäänud. Toidupuudus sundis ringi vaatama. Meile jagati palatist tšekid lõunate saamiseks rahvaköögist, kus hernesupp oli vedel kui vesi ja kotletid jäänustest. Leib oli puhas ja loomulikku värvi, kuid portsjonid napid. Supisabas seismine oli aegaviitev. Mäletan seal oma elatanud ülemuste – tsaariaegsete kõrgete ametnikkude vaevatud nägusid. Supi viisin koju, kus keetsime sellele paksemat juurde oma jahu, tangude või herneste tagavaradest.

Varasemalt juba mainisin lätlast Augustin Baltini, kellega tutvusin paari aasta eest ja hiljem istusime koos Ajutises Balti Komitees. Sellest ajast tundis teda ka August Villmann. Nüüd oli Baltin juba muutunud punaseks ja astunud komparteisse ning määratud Aserbaidžaani Nõukogude Vabariigi Toitluskomissariaadi Finants-arvevalitsuse Ülemaks. Toitlustuskomissariaat – seal võis olla toitainetele lähemal. Tutvuse tõttu Baltiniga oli Villmann sinna üle läinud ja jälle hakkas mind järele kutsuma. Oli selge, et Kroonu Palatit endisel kujul alles ei jäeta ja parem siis juba omal valikul endiste tuttavatega koos töötada, kui lasta ennast määrata ei tea kuhu. Baltini toetusel võetigi mind sinna ametisse ja samuti tema toetusel määrati kontrolltoimkonna juhatajaks. Pääratupidajaks oli äsja tulnud kreeklane Vassili Konstantin Macini, endine “Kaspiiskoe Товариštšestvo” naftaäri raamatupidaja, kes Vallmanni jutu järgi küll veidi olla kõhelnud minu määramise juures toimkonna juhatajaks, kuid Baltin olla seejuures tähendanud, et tema mind niipalju küllalt tunneb, et võib määrata, millega siis ka Macini nõusse jäänud.

Toitlustuskomissariaat (Narkomprod) võttis oma kasutamisele suure hoone, endise võõrastemaja ruumid, nagu mäletan 37 tuba hoone teisel korral. All olid kaupluse ruumid ja passaž, millest käisid üle kaks silda. Neid mööda tuli mul liikuda ühest hoone tiivast teise. See oli mul teenistuskohat viimane Bakuus, kuigi enamlaste aegne, siiski huvitav mitmes suhtes. Kõigepealt talvel kütmata ja külmad ruumid, milledes kõik töötasid palitutes. Isikuline koosseis oli rahvusvaheline: aserid, venelased, poolakad, eestlased, lätlane, ukrainlane, soomlane, juudid jt. Oli tüseda

staažiga raamatupidajaid endistest naftafirmadest ja pankadest Venemaa läänepoolsete piirkondade rahvustest nende hulgas ka huvitavaid, nagu kreeklane Macini ehtsa sokratliku vaistuga. Pal-ka sain paarituhande rubla ümber kuus, millest turuhindade järgi äraelamiseks oleks piisanud 3-4 päevaks. Mõnda toitainet sai siiski ka normihindadega. Sain isegi teravanalised kalossid oma tõmbi ninaga saabastele. Umbes 10 kuu vältel töötasin kordamööda nel-ja toimekonnas, alul kontroll, siis instruktiivtoimkonna juhataja asetäitjana, viimaks operatiiv ja eelarve toimkondade juhi ülesan-netes, kuid seal juba ära hoides päevakäsuga määramist, et parajal momendil vabaneda takistusteta kodumaale sõiduks.

Esmakordne selline katse jäi siiski toppama. Vaid teistkordsel üritamisel see õnnestus. Selleks ajaks oli Baltin juba teise kohta üle läinud. Pidasin vajalikuks võtta temalt juba ette resolutsioo-ni oma lahkumisavaldusele kodumaale sõidu põhjuste tõestami-seks, mida ta lahkesti tegi, tähendades seejuures minule, et teil on kodumaa kuhu sõita, minul aga seda ei ole. Loomulikult oleksid temale olnud kodanliku Läti Vabariigi piirid suletud.

Nüüd jälle sündmustest Toitlustuskomissariaadi teenistuse ajast. Eestlane Karl Seller oli mõni aeg hea tuttav armeenlasest vabamehe Peeter Ivanovitš Avnatamoviga, kelle vanemad vennad elasid Tbilisis ja Priisis. Need vennaksed koos prantsuse sõjaage-se vene väejuhi vürst Golinitsev-Kutuzovi pärijatega omasid suu-ri maa-alasid naftamaadel, mida nad ise ei kasutanud, vaid and-sid kasutamiseks teistele naftatööstuse ettevõtetele, saades tasuks osa naftasaagist, nn. delovoje otšsienie. See naftaosa mitmetelt ettevõtetelt kokku oli nii suur, et selle vastuvõtmiseks, arvesta-miseks ja müümiseks oli neil oma firma ja ametkond. Määratud raha voolas sisse nafta eest, mida maa seest välja võtsid teised et-tevõtted. PeeterAvnatamov oli vallaline noormees, elas omaette erimajas Malakanskaja uulitsal nr 11, mille alumisel korral oli nende firma kontor. Viimase armeenlaste veresauna ajal oli Av-natamov olnud peidus Sellerite juures viimaste uues majas linna servas Bailovis. Kommunistliku riigipöörde järel jäid maadest ja varadest ilma ka Avnatamovid, kelle ametkond läks Naftakomitee (Neftkom) alla. Kontori ruumi ei soovinud Avnatamov enamlas-tele üle anda, et neid vähemalt esialgu hoida majast eemal, kus temal korteris ja keldris oli määratu hulk väärtuslikku varandust: kulda ja hõbedat, kalliskive, mööblit, maale, vaipu, riideid, ser-

viise, suur raamatukogu ja palju muud. Enamlaste eemalehoidmiseks majast tuli hoolitseda selle eest, et vabanenud kontor ei läheks mingi nende organisatsiooni valdusse, vaid et selle võtaks üle keegi, kelle poolt korteri puutumatus oleks kindlustatud.

Kuna Eesti Rahva Nõukogu liikmetel oli korteri puutumatus garanteeritud väliskomissari Husseinovi poolt antud tunnistusega, siis palus Seller mind läbi rääkida Avnatamoviga selles asjas. Et meie senine korter oli suvel liiga kuum, siis nõustusime üle kolima Avnatamovi majas vabanenud avarasse kontoriruumi. Naftatööstuse natsionaliseerimise järel töötas Peeter Avnatamov nädalapäevad Naftakomitees korrespondendina, kuid pidas siiski paremaks jalga lasta, lahkudes ühel ööl rongiga Tbilisi ja sealt hiljem Pariisi. Majas olev vara jäi tema tädi ja tädimehe hoole alla, kuid tassiti varsti tükkhaaval laiali nii nende, kui võõraste poolt.

Ettevalmistused kodumaale sõiduks

Saatnud koduteele esimese grupi vallalisi eestlasi, alustasid Bakuusse jäänud perekonnainimesed samuti kohe ette valmistama oma ärasõitu. Nemad vajasisid selleks rohkem aega. Rahast olime kõik lagedad, mööbel väärtuseta. Kõike maha jättes, paljalt, võis ju teele asuda ja seda tegid mitmed kes polnud kinni ametites. Meie pidasime siiski paremaks alustada kodumaale sõitu ettevalmistatult. Robert Puur, kes oli ilma jäänud naftamaadest ja kellelt enamlik võim oli konfiskeerinud suurema partii hiina teed, olles nüüd valitud nõukogu esimeheks, soovis ise sõita Tallinna, et astuda kontakti Eesti Vabariigi Välisministeeriumiga kodakondsuse asjade korraldamiseks. Andsime temale rahvusnõukogu poolt kaasa vajalikud volitused, paludes teda määrataks ka Eesti Vabariigi konsuliks Aserbaidžaanis, kui Eesti Vabariigil ei ole selleks teist kandidaati.

Puuriga ühel ajal sõitis Bakuust ära prl. Palmeus, kes jäi paariks aastaks Moskvasse Eesti opteerimise komisjoni ametnikuks. Puuri ärasõidu tõttu, mis sündis 1920. a. sügissuvel, jäi rahvusnõukogus tema asemele abiesimees August Villmann, kes korteri puudusel kolis Puuri kontoriruumi kõrval olevasse tuppa elama. Nii oli ta teenistusest vabal ajal alati eestlastele saadaval, registreeris neid, kirjutas välja isikutunnistusi ja kasseeris nende eest

määratud summad rahvusnõukogu kulude katteks. Sekretär, kes enam õpetaja ametit gümnaasiumis ei pidanud, käis iga päev isikutunnistusi alla kirjutamas, nendele väliskomissariaadist viisast nõutamas ning muid jooksvaid asju õiendamas.

Õekesed Fernanda, Kamilla ja Lydia Sellerid Bakuus.

Võimudega tuli olla ettevaatlik

Ei kestnud kuigi kaua, vahest mõni nädal pärast Puuri ärasõitu, kui Villmannil juhtus äpardus oma teenistuses toitlustuskomissariaadis. Kommunistlik režiim oli tollal inimestele veel tundmatu. Sellest tuligi, et mitmed ei pannud seda miskikski. Nii oli ka Villmann, kes arvas, et mis nad ikka võivad teha, kui ma ei täida nende nõudmisi. Ironiseeris ja saboteeris võimu kus aga juhtus. Lähemad kaasametnikud olid seda muidugi tähele pannud. Kõrgemate võimudeni see veel ei ulatunud.

Kord tuli kõrgemalt poolt mingi kiire ülesanne, mida nõuti päeva lõpuks. Pearaamatupidaja Macini rakendas mõned ametnikud tööle. Villmann osakonna juhatajana mitte küll otseselt, kuid kaudselt oli sellest huvitatud. Nii läks ta ühe noorema venelasest ametniku juurde ja küsis sellelt pilkavalt, millal viimane temale antud tööga valmis saab, kas kolme päevaga jõuab? Venelane, nagu ta on, otsekohene ja ühtlasi äge, kargas püsti nagu nõelast pistetud ja jooksis skandaali tehes välisukse poole. Seda kuuldes tõusis Macini kiiresti toolilt, hüüdis venelast tagasi, küsides mis juhtus, milles asi seisab. Venelane rahunes veidi ja ütles, et ta on kontori tööd teinud juba aastaid, kuid kusagil pole ta oma töö kohta nii häbemata pilget kuulnud, kui praegu Villmannilt. Kreeklane Macini mõtles pisut ja lahkus toast. Mõne minuti pärast kutsuti Villmann ülemuse Baltini kabinetti. Peatselt selgus, et Villmann on toitlustuskomissari poolt määratud lähemasse maakonnalinna Kuba`sse maakonna toitlustuskomitee raamatupidajaks, ja ta peab viibimata siin ameti üle andma ja järgmisel hommikul uuele ametikohale sõitma. Kreeklane Macini oli Baltinile asja ettekandmisel teatanud, et siin võib ükskõik kumb olla pearaamatupidaja, kas tema või Villmann, kuid koos nemad ei võivat töötada ja korraldusi teha. Baltin omakorda pidi asja ette kandma toitlustuskomissar Musabekovile, kellelt järgnes otsus Villmanni kahjuks. Villmannile tuli see küll ootamata, kuid ta kogus ennast varsti ning hakkas valmistuma ärasõiduks uuele teenistuskohale.

Enne tuli temal üle anda amet ja kassa ka Eesti Rahva Nõukogus. Kutsusime õhtuks nõukogu kokku. Enne koosolekut palus Villmann mind nõukogule ette panna, et temale määrataks tasu kantseleitöö eest nõukogus. Lubasin seda teha, kuid varsti muutis ta oma kavatsust ja lubas selle soovi ise avaldada nõukogu koosolekul.

Nõukogu otsustas vabastada Villmann esimehe kohustuste täitmisest ja määrata mind esimehe asetäitjaks ja protokollile selle kohta alla kirjutada järgmisel päeval. Tuletasin Villmannile meelde, et ärgu ta unustagu oma tasu küsimust, millest ta aga ei teinud välja.

Kuna muid küsimusi päevakorras polnud, ruttasid nõukogu liikmed O. Jürgenson ja K. Seller minema, kuna sekretär Luur korraldas veel kirjavahetust. Palusin Villmannil kassa minule üle anda, mille peale Villmann vastas, et ta seda ei tee. Seda kuuldes ütles sekretär Luur Villmannile, et kassa peab üleantud saama. Seepeale pöörutas Villmann Luurile "vait", pidades ennast üleval väljakutsuvalt. Selgus, et Villmann ei mõtlegi arvestada rahvusnõukoguga. Korjasime paberid kokku ja lahkusime Luuriga kohalt, teatades sündmusest järgmisel hommikul ka varem koju läinud nõukogu liikmeile Jürgensonile ja Sellerile.

Järgmisel päeval enne Villmanni ärasõitu selgus, et ta oli nõukogu kassaraamatus väljamineku poolel kassa saldo kirjutanud väljaminekusse nõukogu kantselei kulude katteks ja selle kande allakirjastanud ning andis bilansseeritud kassaraamatu rahalise jäägita minule üle. Nõukogu kokku tulles otsustasime asjast vaikida kohalikkude võimude ees, kuid ette kanda konsul Puurile kohe tema tagasijõudmisel. Villmannil kui juristil oli muidugi selge, et rahvusnõukogu temale juriidiliselt ei saa midagi teha – kaebamisel kohalikule võimule võiks järgneda prestiiži kaotamine nõukogu sundsulgemisega ja tunnustamise lõpetamisega väliskomissariaadi poolt. Kui asjas leitakski kuriteo tunnuseid, konsuli ja Eesti Vabariigi võim välismaale aga ei ulatu, liiati veel momendil enne konsuli ametisse määramist.

Ei läinud kuigi kaua, vast umbes nädalapäevad, kui rahvusnõukokku ilmus Villmanni vabanaine teatega, et Villmann on arreteeritud ja kavatsetakse maha lasta. Astugu nüüd rahvusnõukogu kiires korras samme tema surmast päästmiseks. Saatsime rahvusnõukogu poolt telegrammilise järeleküsimise Villmanni teenistuskoha ülemale, kellelt saabus vastus, et Villmann on arreteeritud kohaliku tšekaa poolt teenistuse saboteerimise pärast ja surmaotsust pole veel ette näha. Mõni päev hiljem kohtasin toitluskomissariaadis Villmanni ülemust ja Kuba maakonna toitluskomitee ülemat Moskvini, kellelt sain suusõnal täpsemaid andmeid Villmanni käitumisest teenistuse alal ja sellele järgnenud arreteerimisest. Selgus, et Villmann nõudnud esiteks omale

orderite kirjutajat ametnikku. Kui aga seda kohe pole saanud, sest sealsete mägilaste seas ei olla üldse venekeelt oskajaid, hakanud Villmann saboteerima, läinud kesk töö ajal tunniks või paariks kantseleist ära teed jooma, jättes samal ajal ootama püssimehed, kes väljasõiduks olid tulnud reisiraha järele. Loomulikult, kui nad Villmanni ootel ei jõudnud õigel ajal välja sõita, kandsid sellest ette tšekaale, kes siis Villmanni arreteeris.

Enamliku võimu alul oli see rohkem hirmutamiseks. Nii oli ka Villmanni ähvardatud maha lasta ja öösiti vahel kongist välja toodud ja tema kuuldes ahelaid või jalaraudu ragistatud, kuid siis jälle teatatud, et surmaotsus on mõneks päevaks edasi lükatud. Nii kestis see mitu nädalat, enne kui Villmann Eesti Rahva Nõukogu tungival vaheleastumisel arestist vabastati.

Samalaadseil põhjusil arreteerimisi tuli ette ka enamliku võimu teostavate erivolinike seas, kes pidasid endid niivõrd tähtsaks, et neilt teisiti ei saadud avansi aruandeid. Maksma pandud korra järgi pidid nad iga komandeerimise järel esitama aruande tarvitatud summade kohta ja õiendama jäägi, s.o. kas raha tagasi maksma või saama juurde ülekulutatud osa. Selleks aga ei jätkunud neil iialgi aega. Erandjuhtudel lubati neile arveid õiendada teistkordse avansi järel. Ka see viibis. Viimaks, vist toitluskomisari erikorraldusel sattus üks erivolinik kolmanda avansiaruande mitteesitamisel tšekaa keldrisse, kes siis sealt kirja teel surma hirmus palus meie finants-arveldus valitsust abiks olla temale aruande koostamisel. Selleks määrati kolmeliikmeline komisjon – üks esindaja finants-arveldus valitsusest, kelleks määrati mind, teine töölis-talupoega inspeksioonist (riigikontrollist) ja kolmas töölis-teenistujate komiteest (kaadriosakonnast). Käisime kolmekesi tšekaas erivolitustega arreteeritult üle kuulamas, dokumente korjamas, puuduvaid koostamas ja arreteeritult allkirju võtmas kuni valmisid aruanded ja õnnetu vabanes eluga.

Vahel sai nalja rabkrestini või riigikontrolli esindajaga, kes määrati selle asutuse poolt alatiseks toitluskomissariaati eelkontrolli tegemiseks, kus ta sai oma kasutusse ühe toa. Elukutselt vabrikutööliline, vähese kirjaoskuse ja veel vähema arusaamisega ametiasutuse asjaajamises, kõhkles ta alati dokumentide juures, mis talle anti eelkontrollimiseks, ega osanud võtta nende kohta kindlat seisukohta. Viimaks taipas ta, et meie finants-arveldus valitsusel on oma kontrolltoimkond, mille juhatajana mina talle

neid dokumente kõige sagedamini andsin. Nüüd oli ka temal tegevuse suund selge. Dokumendid, mis sisult ja normide kohaselt olid seaduslikud ja millele olin teinud õigekstunnistava pealiskirja või avaldanud oma nõusoleku, leidsid ka tema poolt kohe õigekstunnistamist, kuna eelarved ostude, tellimuste ja muude suuremate kavatsuste kohta, kuhu oli vaja ennekõike tema seisukohta pistis ta oma portfelli, et nende kohta tuua nõusolek oma otseselt ülemuselt rabkrestinist. Niisiis oli ta meil eelkontrolliks, kellel puudus üldse oma arvamus.

Kord tõi mulle aruande “seltsimees”, kes oli komandeeritud meie toitluskomissari korraldusse Rostovist ja saanud sealt ka avansi, mille kulutamise kohta oli tal aruanne. Ta palus selle paari tunni jooksul läbi vaadata, et siis saada kätte ülekulutatud summa ning nüüd kohe järele vaadata ka, kas vajalikud lisadokumendid aruande juures on kõik olemas. Maksma pandud korra järgi pidi avansi aruande juures esitatama komandeerimise mandaadi ja minu kohus oli jälgida, et kuludokumendid oleksid kooskõlas komandeerimise marsruudiga. Seltsimees Konuškin – nii oli ta nimi – oli Rostovist sõitnud Moskvasse, teinud seal määratud kulutusi ja siis alles mandaadi kohaselt ilmunud Bakuusse. Küsisin, kas tal on ka mandaat Moskvasse sõidu kohta, mille peale küsitav ägestus, hakates valjusti sõimama, et see ei puutuvat minusse ja mina venitavat asjaajamist, loovat kantseleilikkust jne. Ta kutsus mind toitluskomissari juurde, küsides kes on minu otsene ülemus. Macini teiselt poolt saali otsast ruttas seda kuuldes meie juurde ja andis Konuškinile märku minna temaga koos välja koridori, mis viibki komissari kabineti poole. Jõudnud üle ukse öelnud Macini Konuškinile kohe, et mis me komissari juurde läheme, seal pole ju midagi rääkida, ametnik talitas antud juhiste kohaselt õigesti, mille kohta teil poleks olnud vaja teha avalikku skandaali. Konuškin jäänud viivuks mõttesse ja siis lüües käega vastanud, kui nii, siis olgu ja lahkudes palunud oma aruanne esitada seisukoha võtuks otse toitluskomissari Musabekovile. Saali tagasi tulles Macini muigas ja ütles minule:

“Enne kui hakkate rääkima tigeda koeraga, vaadake temale otse silma. Muidu võib ta hammustada.”

Võib ju olla, et skandaalitegija dokumente lehitsedes mul polnud aega tema silma vaadata. Järgmisel päeval seisis päevakäsus, et Konuškin on määratud meie toitluskomissari abiks. Kuna toitlus-

komissar ise sageli viibis väljasõitudel, siis tuli minul õigeks leitud aruanded esitada tema asetäitjale-abile Konuškinile kinnitamiseks. Huvitusin, mis näoga ta nüüd mind kohtleb, kas lööb otseteed kabinetist välja või määrab teise ameti peale, kuid midagi sellist ei järgnenud. Nähes dokumentidel minu stampi ja allkirja, kinnitas ta need sõna lausumata. Ühesõnaga oli päris korrektsus ise.

See lugu iseloomustab jällegi kõige rohkem kreeklasi, kellel on ettenägelikkust, otsustamis- ja tegutsemiskiirust ning julgust. Ega muidu ei räägita, et juut on kaval, armeenlane veel kavalam, kuid kreeklane lööb nad mõlemad üle. Ei Villmanni ebaõnnes ega minule tehtud skandaalis ei olnud kreeklane algatajaks, kuid mõlemal korral käänas ta oma kiiruse ja julgusega tulemuse oma kasuks. Meil siin oma rahva seas loetakse heaks kombeks läbi saada skandaali tegemata ja kui seda juhtub, siis peetakse asja meeles surmatunnini. Seal lõunas on teisiti – skandaal loetakse vaimuteravuse väljendamiseks ja selle võitja väärib lugupidamist.

Eesti Rahva Nõukogu esimehe asetäitja ametis oli mul tege- mist meretšekistidega, kes vägisi kippusid vallutama meie korterit ja Avnatamovi maja. Juba mõni päev oli neid märgatud seisatamas maja vastas kõnniteel ja imetlemas ilusat palkonit või rõdu hoone teisel korral. Sellele järgnesid korduvad sissetungimised majja ja alumisel korral asuvasse meie korterisse küsimistega, kes siin elab, kelle maja see on jne. Juhtisin korduvalt sissetungivate madruste tähelepanu väliskomissari tunnistusele korteri uksele, milles öeldud, kes siin elab ja et see korter on puutumata, kuid mõne päeva pärast kordus tülitamine samas asjas uuesti samade mereväelaste poolt. Viimaks küsisin, kes on nende vanem. Vanema etteastumisel palusin lõpetada minu tülitamine. Ta vastas mulle tasakesi, et temal polevat mõju oma kaaslaste peale. Pööra- ku mina nende ülema poole. Minu küsimise peale andis ta mulle meretšekaa ülema aadressi ja nüüd lahkusid nad üsna kiiresti.

Saadud aadressil leidsin suure mitmekordse hoone, mille ees, ustel ja trepikäänakutel olid valvel madrused. Isikutunnistuse ettenäitamisel lasti mind läbi. Ülemisel majakorral avaras saalis loorberipuu varjus kohtasin punase laua taga meretšekaa ülemat. Tervitades ulatasin talle oma nimekaardi Bakuu Eesti Rahva Nõu- kogu esimehe asetäitja ametinimetusega. Vastates teatas võimu- mees, et tema nimi on Kopejus – rahvuselt rootslane. Avaldasin, et nii olen siis ootamatult kohanud naabermaalast, mis annab loo-

tusi kergemalt üksteist mõista. Tuleku põhjusena ütlesin ümber järgmist:

“Mul on üsna piinlik teid seltsimees Kopejus tülitada asjas, mis selletagi peaks olema küllalt selge igale teile alluvale käsutäitjale. Kuid kahjuks ei ole see nii. Vaatamata sellele, et olen väliskomissari poolt tunnistatud Bakuu Eesti Rahva Nõukogu esimehe asetäitjaks ja oman väliskomissari poolt antud tõenduse minu korteri puutumatus kohta, mis on korteri uksele välja pandud, ja kaitsen tagajärjekalt iga päev teiste eesti kodanike varanduslikke huvisid, on minu oma korter alatise pealetungi all teile alluvate meretšekaa ametnike poolt, kes väljendavad lausa hoolimatust väliskomissari kaitse tõenduse vastu. Mingi paradoksaalne vastuolu on nende käitumise ja iga päev nõukogude ajakirjanduses ilmunud informatsiooni vahel, milles Eesti Vabariiki ülistatakse, kui esimest riiki maailmas, kes sõlmis rahu Nõukogude Vabariigiga. Palun teid astuda samme, et lõpetataks minu tülitamine, või ma pean pöörduma avaldusega väliskomissari enese poole. Arvasin siiski paremaks enne pöörduda selles asja teie, kui tülitajate otsese ülemuse poole.”

Minu sõnad nähtavasti mõjusid. Rootslasel polnud muud ütelda, kui et võibolla vajab meretšekaa neid ruume eriotstarbeks, mida ei või näha või mille juures olla välismaalased, milleks oleks mõeldav maja eraldamine meretšekaale. Vastasin, et eriotstarbeks on need ruumid liiga väikesed, pole seal keldrit ega tagumisi (aresti) ruume. Madruseid huvitab ainult palkon. Mees lubas asja järele kuulata. Sellega meie jutt lõppeski. Lahkusin ja nagu hiljem selgus, ei näidanud madrused seitsaadik enam oma nägu.

Ülemine majakord Avnatamovi kalli mööbliaga oli tema tädi hoole all. Sinna ilmus korterikomisjonist siiski soovimatuid kaasüürnikke, kuigi mitte kommuniste, kes seal aga kuigi kaua ei püsinud ja lahkudes viisid kaasa mitmeid kalleid asju. Kallis fleigel viidi kuhugi kunstistuudiumisse, kallid seinamaalid galeriisse jne. Raamatukogust kadusid väärtuslikud teosed ükshaaval. Tädi oma korter naabermajas olla tühjendatud sissemurdmise teel.

Tegevusse asus Eesti Vabariigi konsul Aserbaidžaaani Nõukogude Vabariigi juures

Paari kuu pärast oli Puur tagasi Bakuus, nüüd juba Eesti Vabariigi konsulina Aserbaidžaaani Nõukogude Vabariigi juures. Tema tagasijõudmisega lõppesid Bakuu Eesti Rahva Nõukogu ülesanded, mis läksid üle konsulile. Rahvusnõukogu tunnistati konsuli poolt likvideeritaks ja selle arhiiv võeti tema poolt üle. Konsul Puur kontrollis Eesti Rahva Nõukogu poolt eestlastele väljaantud isikutunnistused üle ja vahetas ümber Eesti Vabariigi seaduslike välispasside vastu, täites seejuures kodumaale sõita soovijatele ka opteerimise paberid. Nende üle tegi otsused otseselt Eesti Vabariigi Välisministeerium, sest Aserbaidžaaani NSV ei kuulunud veel liitu Nõukogude Venemaaga ega sealsed kodanikud Moskva opteerimiskomisjoni alla.

Nüüd ilmus konsulaati Eesti Vabariigi kodanikuks astumise sooviga ka Eestimaalt pärit olevaid sakslasi ja juute. Nende suhtes oli Eesti Vabariigi Välisministeerium konsulit hoiatanud, et ta ei võimaldaks Eestisse sõita Eestile vaenulikel elementidel. Sel alal olin juhtumisi konsulaadis ühe huvitava vahejuhtumi pealtkuulajaks. Konsulaati ilmus proua Eeck, kelle mehel oli varematal aastatel kontor linoleumi ja vaipade kauplusega. Pärit olid nad Eestimaalt, kuid esinesid Bakuu sakslastena. Mees oli juba kuhugi ära sõitnud. Naine palus konsulilt Eesti Vabariigi kodakondsusesse vastuvõtmist. Konsul Puur avaldas, et paluja soovi täitmine tundub temale võimatuna, kuna temale meenub moment 1918. aastast, kus ta lihtsa pealvaatajana Bakuu reaalkooli saalis nägi, kui paluja mees koos teiste sakslastega Baltimaade kodanikkude üldkoosolekult eestivaenulikult lahkus. See konsuli etteheide löi pr. Eeck 'i verest ära. Haavunult vastas ta konsulile, et kui viimane nägi tema mehe lahkumist, siis pidi ta ka kuulma seda, et enne sakslaste lahkumist just tema mees on sõna võtnud ja palunud kaasmaalasi mitte ajada teravaks rahvuslikke vahekordi. Millega see kodakondsuse asi lõppes, jäi mulle teadmata. Kahtlastel juhtudel küsis konsul Eesti Vabariigi Välisministeeriumi arvamist.

Kõhklejatele oli otsustamisel abiks tšekaa

Mitmed eesti perekonnad olid oma majapidamised likvideerinud ja sõitsid minema 1920. a. hilissügisel, nii kui Kärt'id, Ojad, Grünbachid, hr. Kaaber, pr. Voitka, Luurid jt. Sõidu vajadus oli kõigil selge, kuid viimane tõuge selleks oli veel tulemata. Minu abikaasa, mäletades kitsaid aastaid Tallinnas oma neiupõlves, avaldas mulle kord, et Eestis meid keegi ei oota, ega tule pakkuma tükki leiba. 1921.a. alul ühel hommikul kohvi joomise ajal tormasid tuppa püssimehed kompartei käsul varandust üles kirjutama. Alul käsutati käed üles ja küsiti relvi. Neid mitte leides kirjutati üles kõik pesu, riided, söögiriistad ja toakraam. Muu seas lukustati ja pitseeriti riietekapp. Protesteerisin ja juhtisin nende tähelepanu väliskommissari kaitsetunnistusele korteri uktsel, kuid sellest ei tehtud välja. Ametisse minnes selgus, et sama üllatuse osaliseks olid saanud ka kaasametnikud teistest rahvustest. Eestlased teatasid asjast konsulile, kes viivitamatult astus väliskommissari juures samme üleskirjutatud varanduse vabastamiseks. Nii olid tulnud üleskirjutajad sama päeva pärastlõunal tagasi ja vabastanud eesti kodanike varandused, välja arvatud mõned suuremad erilised kaubaartiklid.

Nüüd oli ka meie perekonnas Eestisse sõidu suhtes selge üksmeel. Saaks aga rutem minema. Koostasime selle varanduse nimestiku mida oli võimalik kaasa võtta. Välja sai arvatud raske mööbel, mis tuli kas ära müüa või lihtsalt maha jätta. Konsul muretses nimestikkudele väljaveoloa ja märtsikuu keskpäevadeks olimegi väljasõiduks valmis.

Konsul Puur maadles võimudega oma isikliku varanduse – nافتamaade ja konfiskeeritud hiina tee kastide pärast, kuid tulemusi see ei andnud. Mõned kastid pärsia vaipu sai ta küll tuua Eestisse diplomaatlikus pagasis. Meie ärasõidu ajaks likvideeris ta ka konsulaadi, jättes ajutiseks konsulaadi asjade ajajaks eestlase Liventhali, kes oli raamatupidajaks Nobeli naftatööstuse grupis.

Teenistusest vabastamiseks oli toitluskomissar Musabekov juba avaldanud mulle suusõnal nõusoleku. Kirjalikult sain selle viimsel hetkel. Talitasin ekslikult, saates lahkumisavalduse komisari kabinetti ühes postikirjadega, lootes lubadusele. Komissar oli selle aga juba unustanud. Sain avalduse tagasi resolutsiooniga: "Resolutsioonikomitee loal".

Kreeklaselt sain jälle nina peale:

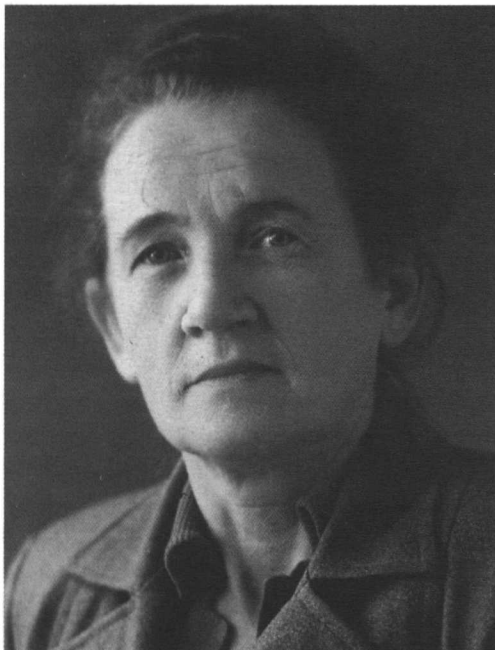
“Kas nii ükskõikselt võib nii tähtsas asjas toimida? Vaadake, et Revkom veel keelavat otsust ei tee.”

Küsisin Revkomitee sekretärilt telefoni teel, kas selliseid pabe-reid on varem esitatud ja millised otsused neile järgnesid? Küsitud vastas, et vaevalt on loota Revkomiteelt jaatavat otsust. Täna-ge õnne, kui saate loa toitluskomissarilt teistkordsel ettekandel.

Minu õnneks sõitis komissar Musabekov neil päevil ametli-kult väljasõidule. Valmistasin kiiresti uue avalduse, võtsin sellele nüüd juba ette soovituspealkirja pearaamatupidajalt Macinilt ja finants-arveldusvalitsuse uuel ülevalt, kui ka endiselt ülevalt Baltinilt. Nüüd alles sain toitlustuskomissari asetäitjalt Borki-Nelskilt oma avaldusele resolutsiooni:

“Nõus vabastama”.

Andsin kiiresti ameti üle ja lahkusin kohalt lähemate kaas-ametnike südamlikel käepigistustel.

Aliide Sepp 1970ndatel

Hüvasti Bakuu

Esialgne furoor Tartu rahulepingu ümber hakkas vaibuma, kui ajakirjandusse jõudis lepingu tekst, millest loeti välja, et seal nii iseäralikku eestlaste võitu ei leidugi. Sellest tulidki takistused ärasõiduks. Meist jäid veel sinna kõik endise Nobeli firma laevakaptenid, kuna neil polnud kellelegi üle anda laevu. Nad ilmusid Eestisse alles aegade jooksul ükshaaval. Meiega ühes sõitsid Eestisse Jürgensonid, Freibergid, Kliimannid, Laaned, Villmann, pr. Kaaber ja veel 3-4 perekonda ning mõned üksikud isikud.

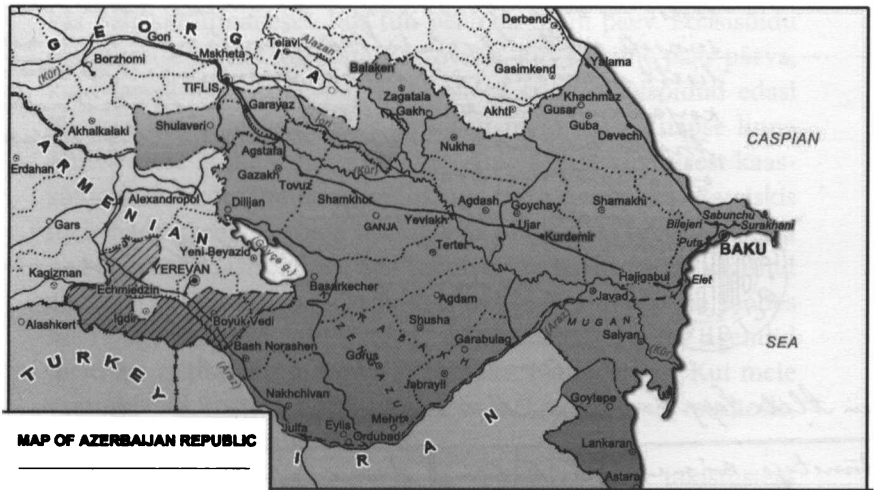
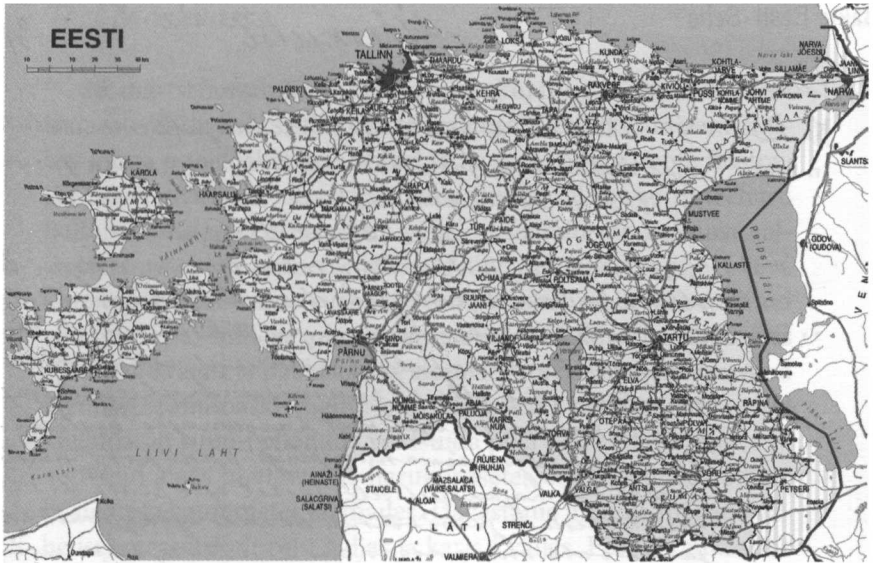
Ärasõiduks anti 3 kaubavagunit, mida enne sissekolimist väävlisuitsuga hoolega desinfitseerisime. Raudteejaamas aitas asja korraldada pr. Kaaberi tuttav poolakast raudteelane. Vagunisse kolimine ei tahtnud hästi edeneda. Ikka veel oli mõnel ärasõitjal asju õiendada-realiseerida, kes viivitasid kolimisega seni kuni poolakas hakkas kiirustama, et viivituse puhul võidakse vagunid meie käest ära võtta. Järgnes sõita soovijate viimane koosolek ja asja selgitamine konsulaadi ruumes, kus meie ešeloni juhiks või vanemaks valiti Osvald Jürgenson.

Lõpuks ööl vastu 28. märtsi 1921. a. olid kõik vagunites ja rong lahkus Bakuu vaksalist. Konsul Puur järgnes meile paar päeva hiljem diplomaatlikus vagunis, tuues Eesti Vabariigi Välisministeeriumisse kaasa ka konsulaadi arhiivi. Temaga ühes sõitis ka K. Selleri tütar Lidia Seller.

Meie omastest jäid sinna Anna Andresson ja tema õed Minna ja Aliide Seppad. Minna tuli paari aasta pärast Eestisse, asudes Tartusse. Aliide abiellus Bakuus venelasega. Mõne aasta eest viibis Anna Eestis tütre juures ühe aasta nõukogude riigi välispassiga ja sõitis jälle tagasi, saades seal riigipensioni.

Konsulaadi ajutine asjaajaja Liventhal andnud oma tegevuse lõppemisel nii enda kui Bakuu Eesti Seltsi arhiivid hoiule Pärsia konsulile. Hiljem olla Liventhal nõukogude võimu poolt maha lastud suhete pidamise pärast sellele võimule mittesõbraliku välismaaga.

Seega asus kodumaale ümber sealsete eestlaste suur enamus, nii noori, kui vanu perekondadega. Sinna jäi neil hulk elutööd. Kaasa toodi väärtuslikke elukogemusi kutse alal ja rikkalikke mälestusi musulmani maailmast – hommikumaast, kus vedel kuld määras mitmete elusaatusi, tuues ajuti üksikutele ka õnne.

MAP OF AZERBAIJAN REPUBLIC

COMPILED IN 1920
 AT INFORMATION DEPARTMENT
 OF FOREIGN AFFAIRS MINISTRY
 FOR 'ADDRESS-CALENDAR
 OF AZERBAIJAN REPUBLIC'.

Compiler: L. Gurnich.

Frontiers

Azerbaijan Republic

Georgian Republic

Turkey and Iran

Provinces and regions

Uyezds

Disputable territories with Armenia

Disputable territories with Georgia

Railways

Railways under construction

Railway stations

Cities and villages of provinces and uyezds

Baku Eesti Selts

Üleskutsed:

29. Juulil 1918 r.

№ 2

г. БАКУ.

Käesoleva aasta Märtsi kuul juhtunud rahva ajal tabas meie Jaxu Eesti näitiseltskonna avara tegelast ja laulukoori liiget

meie Alide Seppi'a

raskes õnnetus, millel tema seltsi tegevuse asjus l olles, pääsi kuuli läbi jalast raskesti haavatud ligi kolme kuulise haigemajas viibimise järel on haavatu tervis nüüpalju paranenud, et ta saab kirjutada; võib olla ka ruumipuudusel, kuid igal peal ta karkude najal veel haigemajas austimise eaisna, eialgse siiramise järgi kuul pool aast Käesoleval majandusliselt raskel ajal peab ta vi veel teenistust ja töövoimu kauaks ajaks, osalt on jäädavalt vähenes noorus. et kaotades, on riiveta Eesti seltskonna liige täiesti raskesti rahjateemise väär seisukorras. Seda Silmaspidades pöörab Eesti Selts keskselt oma otsuse põhjal 28 sept. k. õigusi de viinsete eestlaste poole palvega õnneti male varandus liselt abiks olla, vii malikes summasest käibele korjanduse lähe kaudu tema hea soovidele tundeks meie kaastundmus turmistest lugupidas oma rahvuse kohta!

Jaxu Eesti Seltsi

Eiimeis: A. Willman

Secretary: H. Stousov

Korjanduse leht № 2.

meie Alide Seppi hea, õnnetust vastu võtjal Alexander Freybergile

toimetaja nimi	№	h	kuus.	toimetaja nimi	№	h	kuus.
J. J. J.	50	2	kuusik	P. P. P.	10	-	
J. E. J.	10	-	kuusik	B. B. B.	13	-	kuusik
A. A. A.	25	-	kuusik	G. G. G.	25	-	kuusik
M. M. M.	15	-	kuusik	N. N. N.	15	-	kuusik
F. F. F.	20	-	kuusik	H. H. H.	20	-	kuusik
T. T. T.	15	-	kuusik	P. P. P.	10	-	kuusik
M. M. M.	10	-	kuusik	A. A. A.	6	-	kuusik

Teel Moskvasse

28. märtsi hommikul virgusin unest kui rong peatus Baladžani jaamas, mis on Bakuust 20 versta kaugusel. See on sõlmjaam, millest lõuna poole läheb tee Tbilisi ja Batumi, põhja poole Rostovi ja Kesk-Venemaale, kuna tagasi hommiku poole hargneb teeharu Bakuusse. Kogu seitsme aasta vältel ei saanud ma Bakuust välja, isegi mitte siia esimesse jaama. Nüüd seisime siin pool päeva lõunani ja maitsesime evakuatsioonipunktist meile kaasa antud värsket leiba, millega olime varustatud küllaldaselt. Vagunites olid meil kraam ja pakkekastid alumisel korral, magamisasemed ülemisel. Kummaski vaguni otsas asus kaks perekonda, kus oli küllaldaselt ruumi pikutada või istuda pika teekonna kestel.

Nüüd algas huvitav reis harukordsetes oludes poolepäevaste peatustega suuremates jaamades. Dagestanis mere ja mägede vahelisel maa-alal oli rohi haljas ja karjad väljas. Põhja-Kaukaasias sõitsime põhjapoolsemat raudteeliini pidi Grosnõi ja Georgijevski kaudu. Nädala pärast olime Doni jõe ääres Rostovi vastas olevas Bataiski linnakeses, kus tuli peatuda mõni päev. Edasisõidu loa muretsemiseks tuli sõita Rostovisse, kus käisime paar päeva, kuid tagajärjeta. Kütte puudusel olevat transiitlabisõidud edasi lükatud kuuks ajaks. Seniks kavatseti meid saata Tuapse linna Musta mere äärde karantiini. Pääsesime sellest viivitusest kaasõitja Aleksander Freibergi leidlikkuse tõttu, kes hakkas Bataiskis meie häda kaebama rongi haakijale ja poole paki tubaka eest sai hea õpetuse edasisõiduks. See raudteelane haakis meie vagunid edasisõitva sõjaväe rongi taha ja soovitas Rostovi jaama jõudes meil vagunite uksi mitte avada, et äraütled raudtee agendid meid ära ei tunneks ja tagasi ei saadaks. Nii tegimegi. Kui meie vagunid olid Rostovis edasi antud teisele (Lõuna-Vene) raudteele, oli edasisõidu takistus võidetud.

Nüüd läks sõit Nahitševani ja Voroneži kaudu takistusteta Rjazanini. Sel teel nägime jaamades arutu hulka kotimehi vagunitesse tungimas, kuhu neid ei lastud. Nad ronisid puhvritele ja vaguni katustele või rippusid käepidemete küljes, kust raudteeametnikud neid maha tirisid, nii et mõnigi kukkus vaguni alla. Talunaistelt jaamades saime osta või soola vastu vahetada kuumendatud piima, mille koor oli pruuniks kõrbenud. Ühe Lõuna-Vene raudtee jaamas tagavara teel silmasime esmakordselt kauba-

vagunit pealkirjaga "Eesti V.R.". Huvitav oli ka esimene istutatud kuusehekk jaama juures.

Jaamades pumba juures veesabas seistes märkasime sõdurite seljal sineli peal midagi helendavat, nagu riputatud linaluid. Lähemalt silmitsedes ilmnes, et see üha liigub – puha hallivati parasiitide hunnik. Nüüd hakkasime ka endi palituid kontrollima enne vagunisse astumist ja noppisime mõnegi sinna pudenenud tüüfuse levitaja.

Edasisõit Rjazanist Moskva poole oli jälle takistatud. Sellest saadi üle, andes vagunihaakijale pool pätsi leiba ja sõit läks edasi nägematu kiirusega. 12. aprillil jõudsime Moskvasse, läbistades enne kuusemetsaga ümbritsetud vanaaegsete vene kirikutega linnakese järve kaldal, Kolomka.

Moskvas

Moskvasse jäime 18 päevaks. Meie vagunid anti edasi jaamast jaama ja need seisid tagavarateedel. Bakuust saime kaasa toitaineid kuni Moskvani. Siin tõime iga päev neid evakueerimispunktist. Konsul Puur oli teel jõudnud meist ette ja oli Moskvas mõni päev enne meid. Aega oli külluses. Käisime saunas ja linna vaatamas, muuseumides ja Tretjakovi galeriis. Vahetasime Eesti opteerimiskomisjonis vene raha ümber eesti rahaks kursiga 150 rubla = 1 eesti mark. Raha vahetamisega tegelesid kõik opteerimiskomisjoni ametnikud, teenides vahetasuna määratud summasid. Meie tuttavatest oli seal prl. Palmeus ja Anton Selg, viimane oma koduküla Livoonia eestlaste opteerimise otstarbel. Raha meil Bakuust kaasa võtta polnud, küll aga paar puuda soola, millest Kesk-Venes oli suur puudus. Soola eest saime teel nii palju, et Moskvas pärast vahetamist oli meil eesti raha 2000 marka. Õnnetuseks aga varastati see raha minul turul püksitaskust.

Kuna õmblusmasinate väljavedu Aserbaidžaanist ei olnud lubatud, siis ei võinud seda ka nimekirja võtta. Hea õnne peale tassisin selle, mis oli Julianele isa poolt kingitud mälestusese, siiski pärast tollirevisjoni vagunisse. Moskvast ja Venemaalt Eestisse sõitjatel oli aga õmblusmasinate läbitoomine lubatud. Et meie olime Venemaalt transiidina läbisõitjad erinimestikku võetud vara kaasatoomise õigusega, milles õmblusmasin puudus, siis ei võinud seda enam jätta enda juurde. Moskvas kohtas abikaasa oma endist tuttavat, kes sõitis Venemaalt Eestisse, ja võttis ka meie õmblusmasina kaasa, s.o. tõi Eestisse.

Jõuame Eestisse

30. aprillil sõitsime Moskvast välja. Järgmisel päeval 1. mail olime Tosnos, Peterburi lähedal. Rong peatus seal pool päeva. Jaama ümbruses olid mõned majad, tänavad olid sillutamata laudadest kõnniteedega. Käisime ümbruskonna taludes piima ja mune ostmas. Kohtasime ka kohalikke eestlasi, kes olid arvamisel, et sõidame Eestisse nälgima. Edasi liikus rong linnaümbruse teed kaudu Gatšinasse ning siis Jamburgi. Siin kamandati meid vagunitest välja kõige kraamiga piirikontrolli tegemiseks, mis läks kõigil hästi. Ära ei saanud midagi võtta, kuna varanduse kohta olid meil nimesetikud. 2. mail olime Eesti-Vene piiril. Venelaste poolel enam mingit kontrolli ei tehtud. Piiri vahepuud tõusid ja rong lahkus Vene pinnalt, peatudes kohe Eesti pinnal piirivalve vahimajakese ees.

Rongile astus eesti piirivalve politseinik, kes küsis meilt sisseõidu dokumente. Hüüdsime talle “tere tulemast” ja ulatasime endi välispassid. Jõudnud Narva, väljusime vagunitest Jaanilinna linavabriku taga väljakul. Vagunid lukustati ja meie esimene käik oli sauna, mille eesruumis meid vaatas läbi naisarst, pöörates tähelepanu ainult seljale. Pesemise ajal kuumutati riided ja pesu, nii et võisime riietuda juba pisilastevabasse riietusse. Siis paigutati meid kahte garantiini – üksikud Linavabriku juurde, lastega perekonnainimesed kasarmusse, mis asus allpool Jaanlinna kindlust, pimeaia vastas üle jõe. Viimasesse paigutati ka meid.

Vahepeal olid meie vagunid toodud jõest üle raudtee depoo juurde, kus tühendasime need oma kraamist, paigutades selle ruumikasse raudtee lattu. Karantiinis oli sõjaväeline kord. Viibisime seal kaks nädalat. Süüa saime tugevasti. Eriti meeldis hulga aja tagant kapsasupp sealihaga. Maja komandant, noor eesti ohvitser, tutvustas meid sisekorruga ja laskis meil valida endi hulgast temale abilise, selleks valiti hr. Kleimann.

Narva jõudes kirjutasin kohe vennale Aleksandrile Tallinnasse ja palusin teda saata mulle 10000 eesti marka, mis mul paari päeva pärast oligi käes. Seda raha läks hädasti vaja vagunite väljaostmiseks, millega sõitsime ühed Tallinna ja teised Tartu. Laenasin osa Kleimannile Tartusse sõiduks, kes paari nädala pärast selle minu vennale suurima tänuga tagasi tõi.

Sõit Narvast Tallinna suvistepüha keskmisel päeval oli huviküllane. Vaatamata varajasele aastaajale, öitsesid sirelid jaamade ees

ja kased olid täies lehes. Kui Narvas või piiri taga mõni veel ohkas, et kuidas meie väikses Eestis ikka süüa saame, siis jõudes Ülemistele, olid näod lootustes säramas. Nähtavasti hajutasid kahtlused Tallinna kõrged kirikutornid, olles juba eemalt tunnistajateks, et siin püsib vana lääne kultuur ja näidates nagu sõrmega taeva poole, kust meile abi tuleb. Sellist meeleolu tõstis ka üha suurenev kiirus, millega rong Ülemistelt Tallinasse sisse sõitis. Nende muljete saatel jõudis rong 16. mail 1921. a. Tallinna vaksali ette, kus meid ootas vend Aleksander perekonnaga ja Juliane õde Marie.

Toometite pere oma Nõmme kodu õues 1933-1935.

H. Toometi päeviku lõpuosa

(Kirjutab sellest, mis Bakuus elanud eestlastest hiljem on saanud. Peatükki on korrigeeritud ilmselt pärast venelaste äraminekut, sest räägitakse 1941. a. inimeste Venemaale saatmisest)

Iseloomustuse või hinnangu Bakuu elule andsin ... peatüki lõpul. Olles nüüd lõpetanud ka tagasisõidu kirjelduse tahaksin, vähemalt endale meeldejätmiseks loetleda osagi neid tegelasi kelle nimed meelde jäänud ja kellega tuli nii ehk teisiti teha tegemist või rühkida koos seltskondlikus tegevuses, laulukooris või ka ameti alal. Eestlaste kohta lisan juurde, mis neist kellestki on saanud hiljem Eestis.

Robert Puur, naftatööstuse kontori juhtaja, naftatööstur. Eesti Vabariigi konsul Aserbaidžaanis, saabus Eestisse paar nädalat enne meid maikuu alul 1921. a. Andnud üle konsulaadi arhiivi E.V. Välisministeeriumile haigestus varsti närvipõletikku, mida põdes mitu kuud Diakonissihaiglas. Tegeles õunte ja piirituse veoga Soome, mis operatsioonid ebaõnnestusid. Seejärel jätkas kaubanduslikku tegevust Stockholmis, mis ei andnud paremaid tulemusi. Sealt olla teda sunnitud lahkuma. Hiljem kuuldavast elutses Helsingis, kus olevat üsna alla käinud. Täiskasvanud lapsed, kaks poega ja tütar olevat elanud Raua tänaval Tallinnas.

Karl Seller, valmisriiete kaupluse omanik, rätsepmeister jäi Bakuusse, kus hiljem suri.

Jaan Oja, toitainete suurkaupmees, vorstitööstur, elab nüüd Nõmmel Rahu tänaval oma majas.

Mihkel Laan, naftakontrolli juhataja, mäeinsener. E.V. Riigikontrolli ametis. Suri Nõmmel.

Jaan Kliimann, A/S "Elektrijõud" (*Elektrosila ? H.A.*) direktor. Eesti Turbatööstuse direktor ja pearaamatupidaja.

Osvald Jürgenson, A/S "Elektrijõud" raamatupidaja. Oli Tallinnas A/S "Eesti Fosforiit" raamatupidaja ja asjaajaja direktor kuni varajase surmani 1937. a. Ehitas maja Nõmmele Pika ja Seene tänava nurgale.

August Villmann, vandeadvokaat, ametnik, raamatupidaja, maksuinspektor. Eestis pidas juriidilist bürood, suri Tallinnas.

Johan-Albert Luur, gümnaasiumi õpetaja. Oli Eestis koolinõunik Narvas, Pärnus ja Tapal. E.V. Riigikogu liige. Surnud.

Jaan-Aleksander Freuberg, raamatupidaja ja ärimees. Elab Uus tänaval Nõmmel oma majas.

Tema vend, tegeleb kaubandusalal Tallinnas.

Hugo Freuberg, samuti.

Karl Lemmegas, laohoidja. Eestis Kirbla vallasekretär. 1941. a. ümber asunud Venemaale (*küüditatud ? H.A.*)

Martin Raha, kassapidaja. Eesti Lubjatehase ametnik Tamsalus.

Janson raamatupidaja Bakuus Siemensi Schukerti äris. Eestis Ellamaa Turbatööstuses, pensionil.

Johannes Grünbach, autode omanik. Elab Tallinnas Saali tänaval.

Vellau, laevakapten. Elas Eestis Naissaarel, nüüd Palmse vallas.

Randmann, laevakapten. Vösul taluomanik.

Isop, laevakapten. Vösul kaupmees.

Johann Ilves, raamatupidaja. Elab Tallinnas oma majas.

Otto-Heinrich Kaaber, kaalu- ja kassakapitööstur. Nüüd Tallinnas.

Loosberg, laevakapten. Nüüd Tallinnas.

Kärt, organist, helikunstnik. Nüüd Tartus.

Villem Selg, elektrotehnik. Ehitas jõujaama Jägalas, sõitis Austraaliasse.

Anton Selg, elektrotehnik. Oli Eesti Turbatööstuses vanemtehnikuks. 1941. a. ümberasustatud Venemaale (*küüditatud ? H.A.*).

Prl. Palmeus, (*preili H.A.*) kontoriametnik. Sõitis Ameerikasse.

Prl. Proses, gümnaasiumi õpetaja ka Eestis. Elab Nõmmel.

Johan Kull, kingseppmeister. Töötab nüüd Tallinnas.

Lepikson, rätsepmeister. Töötas hiljem Tallinnas Kullasepa tänaval.

Martin Tomingas, drogist. Viimati Treubluti äris Tallinnas.

Peeter Treier, kontoriametnik. Sõitis Ameerikasse.

Müller, klaverihäälestaja. Elab Tallinnas.

Suigussaare, päevapiltnik. Suri Bakuus.

Jürmann, eestlasest ohvitser vene väes Bakuus.

Pr. Aliide Voitka, raamatupidaja. Eestis töötas Eesti Maapangas.

Pr. Kutukova. Surnud Moskvas.

Liventhal, konsuli asetäitja. Jäi Aserbaidžaani ja suri Bakuus.

Tustit. Raamatupidaja raudtee peatehastes Tallinnas.

Kulderknupp. Saeveski omanik Pärnus.

Avimägi, ametnik. Jäi Põhja-Kaukaasiasse.

Lutsar. Hiljem Eesti sõjaväes ohvitser. Surnud.

Arnold Põlma. Kaupmees Tallinnas. Suri Sveitsis.

Anna Andresson (*neiuna Sepp H.A.*) abiellus pärast mehe Kaareli surma lätlasest laevakapteni Ossega ja jäi Bakuusse.

Aliide Sepp abiellus Bakuus ja jäi sinna elama.

(Anna Andresson koos õe Aliide Seppaga, asusid Anna tütre Elfriede kutsel pensionäridena 1966. aastal Tallinn elama. Nad vahetasid oma korteri Bakuus Kamo tänaval Vaksali vastas korteriga Tallinnas Heina tänaval, kus varem elanud eestlasest meditsiiniõde tervislikel põhjustel otsustas Bakuusse kolida. Aliide Sepp oli see tütarlaps, kes revolutsiooni ajal jalast raskelt haavata sai, millest on kirjutatud ka Bakuu eestlaste ajalooraaamatus. Anna ja Aliide on maetud Pärnamäele.

Käesoleva päeviku arvutisse ümbertrükkija on Anna Andressoni tütre Elfriede poeg Henn Alton)

Minna Sepp. Asus elama Tartu.

August Sepp. Töötas tööstuskooli õpetajana Haapsalus.

Adele Rakfeldt abiellus Karl Lemmergasega. Asus 1941. a. Venemaale (*küüditatud ? H.A.*)

Hilda Rakfeldt elab isakodus Ambblas.

Matsi (???) abiellus Martin Rahaga. Asus 1941. a. Venemaale (*küüditatud ? H.A..*)

Hilda Sander. Abiellus antiikasjade kaupmehe Muugaga Nõmmel Tähe tänaval.

Need olid tuntumad 50 eestlast Bakuus, peale meie endi.

(Järgneb loetelu milles on 27 peamiselt vene nime kellega H.Toomet kokku puutus, ilma et selgitataks kes nad olid või mis neist on saanud.)

Kasutatud kirjandus ja arhiivimaterjalid

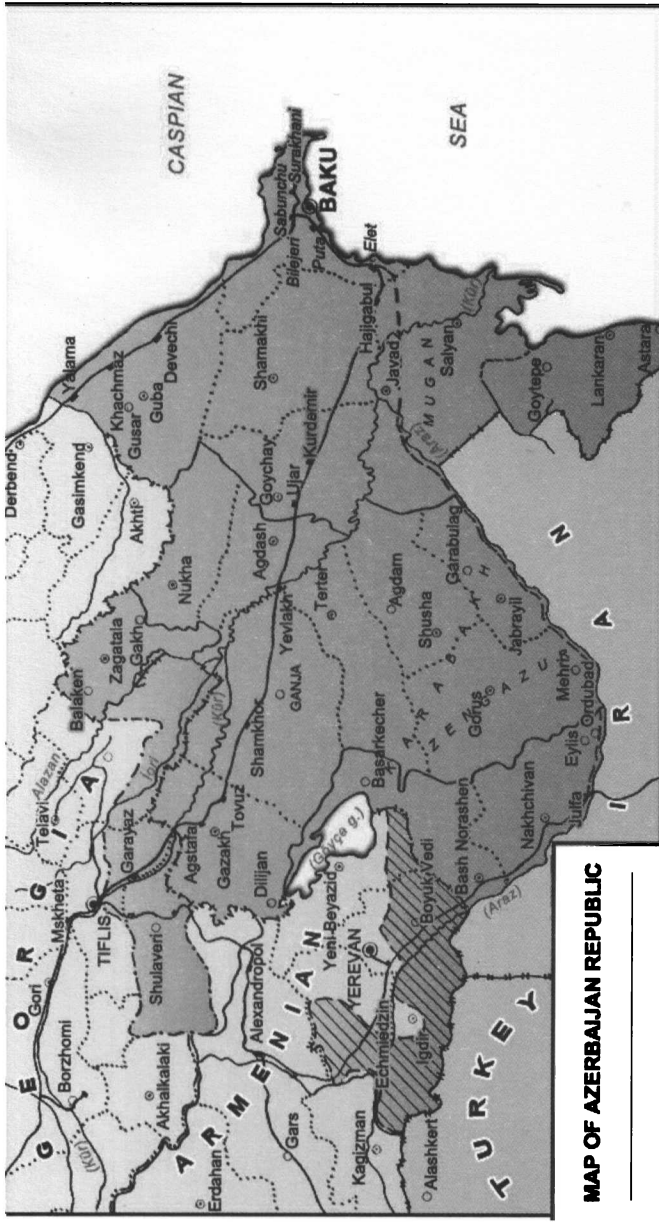
1. Cəfər Məmmədov Eestlased Aserbaidžaanis XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul, 2007
2. Heindrich Thomsoni arhiivimaterjal

Tänu

*Raamatu väljaandmist eesti keeles on
toetanud Eesti Rahvuskultuuri Fond ning
Eesti Aserbaidžaani Ajaloosidemete
Teadusuurimiskeskus
Kadi Heinsalu
Eesti Aserbaidžaani Kultuurikeskus "Ajdan"*

Autor ootab ettepanekuid ja täiendusi aadressil cefer60@box.az

MAP OF AZERBAIJAN REPUBLIC

COMPILED IN 1920
 AT INFORMATION DEPARTMENT
 OF FOREIGN AFFAIRS MINISTRY
 FOR 'ADDRESS-CALENDAR
 OF AZERBAIJAN REPUBLIC'.

Compiler: L. Gurnich.

Frontiers

- Azerbaijan Republic
- Georgian Republic
- +—+— Turkey and Iran
- Provinces and regions
- Uyezds

- ▨ Disputable territories with Armenia
- ▩ Disputable territories with Georgia
- Railways
- - - - - Railways under construction
- +—+— Railway stations

○ Cities and villages of provinces and uyezds

Cəfər Məmmədov on sündinud 1960. aastal Aserbaidžaanis Zəngilani linnas. 1989. aastal lõpetas Tallinna Tehnikaülikooli majandusteaduskonna. Alates aastast 1999 tegeleb teadusliku uurimistööga, on pühendunud Aserbaidžaanis ja Eesti vaheliste kultuuriliste ja poliitiliste sidemete tundmaõppimisele.

ISBN 978-9949-30-504-9

9 789949 305049